

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

**1979 SONRASI İRAN- SUUDİ ARABİSTAN REKABETİNE ABD VE ÇİN HALK
CUMHURİYETİ'NİN YAKLAŞIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMET ENES SEVİNÇ

TEZ DANIŐMANI

DOÇ. DR. PINAR ÖZDEN CANKARA

BİLECİK, 2026

10609676

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

**1979 SONRASI İRAN- SUUDİ ARABİSTAN REKABETİNE ABD VE ÇİN HALK
CUMHURİYETİ'NİN YAKLAŞIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMET ENES SEVİNÇ

TEZ DANIŐMANI

DOÇ. DR. PINAR ÖZDEN CANKARA

BİLECİK, 2026

10609676

BEYAN

"1979 Sonrası İnan- Suudi Arabistan Rekabetine ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti' nin Yaklaşımı" adlı yüksek lisans tezi hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTI R		DESTEK ALINMAMIŞTIR	X
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:	/	

Muhammet Enes SEVİNÇ

.././2026

İmza

ÖN SÖZ

Tez çalışmamı yaparken bana her zaman destek veren ihtiyacım olduğunda her zaman yardımlarını esirgemeyen, bana yol gösteren ve bilgilerini paylaşan sevgili hocam Doc. Dr. Pınar Özden Cankara'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Sadece tez sürecimde değil lisans ve yüksek lisans dönemlerimde bana öğrenmeyi ve öğretmeyi sevdiği için de kendisine sonsuz minnetlerimi sunuyorum.

Yine hem lisans dönemimde hem de yüksek lisans dönemimde derslerde ve ders dışında gösterdikleri ilgi ve öğrettikleri bilgiler için ayrıca bana bilgi ve tecrübeleri ile yol gösteren, akademik alanda ve akademinin dışında çok şey katan Yavuz Cankara hocama, Çağdaş Zarplı hocama, Gökhan Murat Üstündağ hocama ve Görkem Altınörs hocama sonsuz teşekkür ediyorum.

İlk okula başladığım günden bugüne kadar bana olan inançları ve yardımları gerek maddi gerekse manevi olarak esirgemeyen sevgili aileme de sonsuz teşekkür ediyorum. Onların desteği olmasaydı bugün bu tez çalışmasını bitirmiş ve akademisyenliğe bir adım daha atmış olmayacaktım. Bu eğitim yolunda onların desteği ve ilgileri benim en büyük motivasyon kaynağım oldu.

Tez yazarken karşılaştığım sorunlarda da tez dışındaki hayatımda da yanımda olan arkadaşlarıma bu süreçte yanımda oldukları ve arkadaşlıklarını, dostluklarını karşılıksız gösterdikleri için sonsuz teşekkür ediyorum.

Muhammet Enes Sevinç

2026

ÖZET

1979 SONRASI İRAN- SUUDİ ARABİSTAN REKABETİNE ABD VE ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN YAKLAŞIMI

İran ve Suudi Arabistan arasındaki mezhep farklılıklarının siyasi sistemlerine entegre etmeleri ile birlikte bu iki devlet bölgelerinde yaşanan olaylara farklı şekilde tepki vermelerine sebep olmuştur. İki ülkenin de değişen ilişkileri ile birlikte sadece kendi ilişkilerine değil bölgedeki diğer ülkelerin kaderini ve tutumunu da değiştirmiştir. İki ülke de aynı coğrafyada aynı dine mensup olmasına rağmen farklı mezheplere bölünmesinden günümüze kadar farklı dış politikalar belirlenmiş ve ilişkiler belirli dönemlerde farklılık göstermiştir. İki ülkenin de ikili ilişkileri dinsel kimlikleri sebebiyle her an bozulma tehlikesi içindeki iken bir de bölgede petrol ve değer yeraltı kaynaklarının bulunmasından sonra özellikle küresel güçlerin bu kaynaklara ihtiyaç duyması bu güçlerinde bölgeye gelmelerine sebep olmuştur. Bu durum ise İran ve Suudi Arabistan'ın ilişkilerini etkileyen önemli bir faktör ortaya çıkarmıştır.

Bölgesinde lider olmak isteyen İran ve Suudi Arabistan ilişkilerine, hem dünyada lider olmak isteyen hem de bölgedeki kontrolü sağlamak isteyen ABD ve Çin'in etkisi ile bölgede farklı ilişkilerin gelişmesine sebep olmuştur. Her iki liderlik savaşında da sürekli değişen taraflar ve çıkar savaşları etrafında doğru tarafı bulma, kendine faydalı olacak ülkeyi seçme yarışına girilmiştir. Bu liderlik savaşında özellikle Orta Doğu'da önemli güç elde etmek için ABD ve Çin çeşitli politikalar benimseyerek ya da ilişki ağları kurarak kendilerini bölgede lider yapabilecek çalışmalar yapmışlardır.

Bu çalışmada İran ve Suudi Arabistan'ın ABD ve Çin'in bu bölgede tarihsel olaylarla beraber ilişkilerin seyrini nasıl değiştirdiğini ve bu ilişkilerin Orta Doğu coğrafyasında nasıl etki gösterdiği ele alınmıştır. Bu süreç incelenirken Arap – İsrail savaşı, İran İslam Devrimi, 11 Eylül Saldırıları gibi bölgeyi doğrudan ilgilendiren olaylar ve bu olaylar sonucunda ilişkilerin seyri araştırılmıştır. İran ve Suudi Arabistan'ın zaman içinde oluşan olaylara farklı liderlerle, farklı görüşlerle ve farklı stratejilerle yaklaşımı ve ilişkilerine bakılmış, dünya liderliğine sahip olmak isteyen ABD ve Çin'in bu yaklaşımlara ve ilişkilere etkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Suudi Arabistan, ABD, Çin, Petrol

ABSTRACT

THE UNITED STATES AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA'S APPROACH TO THE IRAN-SAUDI ARABIA RIVALRY AFTER 1979

The integration of sectarian differences between Iran and Saudi Arabia into their political systems has caused these two states to respond differently to events in their regions. Along with the changing relations between the two countries, this has altered not only their own relations but also the fate and stance of other countries in the region. Although both countries belong to the same religion in the same geography, they have pursued different foreign policies and their relations have varied at certain times due to their division into different sects. While the bilateral relations of both countries are constantly at risk of deterioration due to their religious identities, the discovery of oil and valuable underground resources in the region, and especially the need of global powers for these resources, has led these powers to come to the region. This situation has created an important factor affecting the relations between Iran and Saudi Arabia.

Iran and Saudi Arabia's desire to be regional leaders, combined with the influence of the US and China, both seeking global leadership and control in the region, has led to the development of different relationships in the region. In both leadership battles, there has been a race to find the right side and choose the country that will be beneficial to oneself, amid constantly changing sides and conflicts of interest. In this leadership battle, the US and China, in particular, have worked to establish themselves as leaders in the region by adopting various policies or building networks of relationships in order to gain significant power in the Middle East.

This study examines how Iran and Saudi Arabia, along with historical events, have altered the course of relations with the United States and China in this region and how these relations have impacted the Middle East. While examining this process, events directly affecting the region, such as the Arab-Israeli war, the Iranian Islamic Revolution, and the September 11 attacks, and the course of relations as a result of these events were investigated. Iran and Saudi Arabia's approach to events that have occurred over time, with different leaders, different views, and different strategies, and their relations are examined, and the impact of the US and China, which aspire to world leadership, on these approaches and relations is investigated.

Keywords: Iran, Saudi Arabia, US, China, Oil

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ POLİTİKA KARAR ALMA SÜRECİNİ ETKİLEYEN TEORİK FAKTÖRLER

1. Dış Politikaya Etki Eden Faktörler.....	5
1.1. Liderlerin Tutumu.....	6
1.2. İçsel Faktörler.....	6
1.3. Dışsal Faktörler.....	7
1.4. Ekonomik Faktörler.....	8
1.5. Askeri Güç Faktörü.....	9
1.6. Diplomasi Faktörü.....	10
1.7. Kültür, Milliyetçilik ve Kimlik Faktörleri.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

ABD VE ÇİN İLİŞKİLERİ

1. Çin - ABD İlişkilerinde Tarihsel Gelişim.....	12
2. Günümüzdeki İlişkileri.....	18

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN- SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ

1. İran - Suudi Arabistan İlişkileri.....	21
1.1. Şiiilik ve Sünnilik arasındaki rekabet.....	21
2. İki Ülkenin Diplomatik İlişkilerinin Seyri.....	25
2.1. İran- Irak Savaşı.....	26
2.2. Arap Baharı.....	27
2.3. Suriye İç Savaşı.....	29
2.4. Yemen İç Savaşı.....	30
3. İki Ülkenin Güçleri Karşılaştırılması.....	32
3.1. İran Askeri Gücü.....	32

3.2. Suudi Arabistan Askeri Gücü	36
3.3. İki Ülkenin Ekonomik ve Enerji Güçleri	38
3.4. İki Ülkenin Ekonomik ve Enerji Güçlerinin Genel Değerlendirmesi.....	40

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİSİNE ABD ETKİSİ

1. ABD – Suudi Arabistan İlişkileri	42
1.1. İlk Görüşme (Petrolün Bulunması)	42
2. Soğuk Savaş Dönemine Kadar İran - ABD İlişkileri	44
2.1. Soğuk Savaş Dönemi	45
2.2. Arap - İsrail Savaşları ve Petrol Krizi	47
2.3. Petrol Krizi.....	49
2.4. Çift Sütun Doktrini	52
2.5. İran İslam Devrimi	54
2.6. İran'ın Suudi Arabistan ve ABD İle İlişkileri.....	59
2.7. İran Nükleer Programı	61
2.8. İran Nükleer Programının Suudi Arabistan İle İlişkilerine Etkisi	65
3. 1990 Sonrası Dönem	66
3.1. Irak'ın Kuveyt'i İşgali ve I. Körfez Savaşının İlişkilere Etkisi.....	66
3.2. Savaşın İran - Suudi Arabistan İlişkilerine Etkisi.....	70
3.3. 11 Eylül Sonrası İran- Suudi Arabistan	70
3.4. 11 Eylül'den Sonra ABD – Suudi Arabistan İlişkilerine Etkisi.....	71

BEŞİNCİ BÖLÜM

İRAN SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNE ÇİN ETKİSİ

1.1. Çin'in Orta Doğu İlişkilerinin Tarihçesi	75
1.2. Çin-Suudi Arabistan İlişkileri	78
1.2. Bir Kuşak Bir Yol Projesi	79
1.3. Askeri İlişkiler	82
1.4. Çin - İran Silah Ticareti	83
1.5. Ekonomik İlişkiler	88
SONUÇ	94
KAYNAKÇA	97

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1.1. İran Silah İthalatı	35
Grafik 1.2. Suudi Arabistan Silah İthalatı.....	38
Grafik 1.3. Çin'in İran'a Silah Ticareti.....	84

KISALTMALAR LİSTESİ

- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
- ARAMCO:** Arap Amerikan Petrol Şirketi
- BM:** Birleşmiş Milletler
- CASOC:** Kaliforniya – Arabistan Petrol Şirketi
- CENTO:** Merkezi Antlaşma Teşkilatı
- DDSÖ:** Devlet Dışı Silahlı Örgütler
- DTÖ:** Dünya Ticaret Örgütü
- GSYİH:** Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
- HZ.:** Hazretleri
- ICMB:** Kıtalar Arası Balistik Füze
- İŞİD:** Irak Şam İslam Devleti
- İDMB:** İran Devrim Muhafızları Birliği
- İİD:** İran İslam Devrimi
- KİK:** Körfez İş birliği Konseyi
- MC:** Milletler Cemiyeti
- MD:** Madde
- NATO:** Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
- OAPEC:** Arap Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
- SOCAL:** Güney Kaliforniya Petrol Şirketi
- SSCB:** Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- YY:** Yüzyıl

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte uluslararası sistemde tek kutuplu bir yapı gözlemlenmiştir. 21. yüzyılın başından itibaren ise bu tek kutuplu sistem yerini çok kutuplu sisteme bırakmıştır. Bu süreçte sadece küresel ölçekte değil bölgesel ölçekte de belirli etkiler oluşturmuştur. Orta Doğu bölgesi ise bu dönüşüm sürecinde etkilenen bölgeler arasındadır. Orta Doğu'da uzun zamandan beri bölgesel rekabet, ideolojik çatışmalar ve güvenlik sebeplerinden dolayı yaşanan bölgesel krizler sebebiyle küresel çaptaki büyük ülkelerin stratejik konumu içinde yer almışlardır.

Orta Doğu'da ki güç dengelerinin şekillenmesi sadece bu bölgede bulunana ülkelerin birbirleri ile olan çatışmaları ve anlaşmazlıkları ile değil küresel ölçekte güçlü devletlerin bölgeye yaklaşımları ve bu bölgedeki politikaları ile şekillenmektedir. Bu sebepten dolayı bölgesel olarak iki güçlü devlet olan İran ve Suudi Arabistan hem Orta Doğu coğrafyasında hem de küresel düzeyde tüm dünya tarafından takip edilen bir bölge olmuştur. İki ülke ilk zamanlarda ideolojik olarak ve mezhepsel olarak farklılıklar gösterip anlaşmazlıklar bu sebepler üzerinden çıkmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde bu faktörlerin haricinde büyük devletlerin etkileri de doğrudan bağlantılı sebepler haline gelmiştir.

Bu tezde hipotez olarak “Çin’in ekonomik bütünleşme ve arabuluculuk çabaları, İran–Suudi ilişkilerini yumuşatırken; ABD’nin bölgedeki askeri ittifak stratejisi iki ülke arasındaki güven sorunlarını canlı tutmaktadır.” şeklinde belirlenmiştir. Bu hipoteze uygun olarak tezde üç bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde dış politikaya etki eden faktörler belirlenmiş ve “liderlerin tutumu, ülke içindeki ve ülke dışındaki karar verilmesine etki eden faktörler, nüfus faktörü, ekonomik ve askeri faktörlerin” dış politikada karar alınmasındaki önemi araştırılmıştır. Ülkeler bir karar alırken her bir faktörün alınacak karar için önem arz etmesi ve sadece tek bir faktör ele alınarak karar alınması değil ayrı ayrı bütün faktörler gözetilerek alınacak kararda denge kurulmalıdır. Alınan kararda ülke içindeki sorunların artmamasına ya da yeni sorunların ortaya çıkmamasına dikkat edilirken aynı zamanda dış politikada komşuları ile ilişkilerin bozulmamasına da aynı şekilde dikkat edilmelidir. Yine aynı şekilde alınacak kararda kültürel faktörler, ekonomik ve askeri faktörlerde karar alırken gözetilmeli ve ülke içinde bunlara aykırı bir karar alınmamalıdır.

Bu çalışma İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiye ABD ve Çin Halk Cumhuriyetinin etkisini incelemektedir. Çalışmanın araştırma sorusu ise “Ekonomi odaklı Çin etkisi ile güvenlik odaklı ABD etkisi arasındaki fark, İran–Suudi ilişkilerinin yönünü ne

yönde değiştirmektedir?” şeklinde belirlenmiştir. Bu amaç ile birlikte mezhepsel farklılıklar, tarihsel süreç, değişen politikalar ve tarihsel süreç içinde hem dünyayı hem de Orta Doğu’yu ilgilendiren olaylar konu olarak incelenmiştir. Bu çalışmada belirli dönemler göz önüne alarak yapılmış, bölgedeki ülkelerin politikaları, yönetim sistemleri, stratejileri, kimlik yapısı ve dini yapıları göz önünde tutularak çalışmaya aktarılmıştır.

İran-Suudi Arabistan ilişkilerine bakıldığı zaman iki ülkede uzun yıllar boyunca kendi alanlarını genişletme politikaları yürütmüş ve bu politikalar sebebiyle güvenlik faktörü ilişkilerin olumsuz şekilde yönlendirilmesinde ana faktör olmuştur. Ancak son dönemlerde Orta Doğu geleneksel bölgedeki ülkelerin dahil olduğu çatışma alanlarından çok küresel ölçekte çatışma noktası haline gelmiştir.

Bunun olmasının asıl sebebi ise Orta Doğu coğrafyasındaki büyük petrol rezervlerdir. Petrolün tüm dünyada önem kazanması ile birlikte özellikle Amerika Birleşik Devletleri bölgeye gelerek bu bölgede askeri ve savunma başta olmak üzere çeşitli anlaşmalara imza atmıştır. Bu anlaşmaların haricinde bu bölgede askeri üsler kurmuş ve bu bölgede dış politikasının temel unsurlarını oluşturmuştur. Anlaşama yaptığı ülkeler ile büyük ölçekte silah alışverişi yaparak bölgedeki gücünü pekiştirmek istemektedir. Ancak bu dış politika bölgedeki gerilimi ve ilişkilerin olumsuz şekilde yönlendirilmesini arttırmaktadır. Yine bölgede geçmişte oluşturduğu politikalar ve izlediği stratejiler sebebiyle ABD bölgede güçlü ancak bölgesel ilişkileri zora sokacak yol haritaları izlemektedir.

ABD’nin bölgeye yaklaşımı güvenlik ekseninde şekillendiği için bölgedeki ilişkilerin pozitif şekilde yönlenmesini zora sokmaktadır. Özellikle İran’a yönelik yaptırımları ile birlikte bölgedeki güvenlik ilişkilerini zor bir duruma sokmuştur. Suudi Arabistan ile ilişkilerini ve anlaşmalarını geliştirerek Suudi Arabistan ile İran arasındaki güvensizlik ortamını daha da arttırmıştır.

Çin ise daha çok bölge ilişkilerini ekonomi üzerinden geliştirmektedir. İran ve Suudi Arabistan özellikle son dönemlerde yoğun ekonomik ilişkiler geliştirmektedir. Bu gelişen ilişkiler ile birlikte birbirlerine olan bağlılıkları da doğru oranda artmıştır. Bu oluşan denge faktörü ile birlikte bölgede oluşan siyasi gerilimlerinde zaman içinde orta noktaya gelmesi sürecini başlatmıştır. Çin’in bu bölgede hızlı şekilde kendisine yer bulmasının asıl faktörü izlediği politikalarlardır. Çin her seferinde tarafsızlık vurgusu yaparak, ülkelerin iç işlerine karışmama politikası belirleyerek bölgede güven inşa eden bir rol almıştır. İran ve Suudi Arabistan ise bu sebeplerden dolayı Çin’i kendilerine ve bölgeye bir güvenlik tehlikesi olarak görmedikleri için anlaşmalarını daha etkili şekilde yapmaktadır.

Çin bölgede aktör haline gelmesi ile birlikte bölgedeki güç rekabeti sadece askeri ve savunma alanlarının da dışına çıkmıştır. Ekonomik araçların ve diplomatik ilişkilerinde bölgede ilişkiler üzerinde etkisi daha görünür hale gelmiştir. Çin'in bölgede her geçen gün arttırdığı ekonomik ilişkileri İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin boyutunu değiştirmede yeni bir politika halini almaktadır.

Literatürde İran ve Suudi Arabistan ilişkileri çoğunluk olarak mezhepsel ve bölgesel mücadeleler üzerinden veya güvenlik çatışmaları üzerinden anlatılmaktadır. Bu çalışmalar ülkelerin çatışma yönlerini açıklamakta literatüre önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak büyük güçlerin etkisi özellikle Çin'in ekonomik temelli yaklaşımı ve ABD'nin güvenlik yaklaşımı karşılaştırması buradaki eksikliği kısmen kapatacaktır.

Bu tezde İran-Suudi Arabistan ilişkilerini, büyük güçlerin Orta Doğu'ya yönelik politik fikirlerinin ve araçlarının arasındaki farkı incelemeyi amaçlamaktadır. Çin'in ekonomik ve ticaret etkili yaklaşımı ile ABD'nin güvenlik ve askeri yaklaşımı arasındaki farklılıklar bu çatışmanın temel sebebini oluşturmaktadır. Tüm bu faktörler göz önüne alındığında İran- Suudi Arabistan ilişkileri sadece bölgesel bir çatışma ortamı değil aynı zamanda küresel ölçekte güç rekabetinin de bölgeye olan etkilerini birlikte çalışmaya dahil etmiştir.

Bu çalışma ile birlikte Orta Doğu'daki güç ilişkilerine sadece tek bir boyut gözetilerek bakılamayacağı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ekonomik araçların, güvenlik politikalarının oluşturduğu çatışma ortamını daha sakin bir ortama dönüştürme potansiyeli, çalışmanın varsayımlarından birisidir. Askeri politikaların kısa vadeli olarak bölgede etki gösterip istikrar sağlasa da uzun vadede güvenlik sorunlarına yol açabilmektedir. Bu durumda çalışmada incelenen bir unsur oluşturmaktadır.

Sonuç olarak bu tezde, İran- Suudi Arabistan ilişkilerini, Çin ve ABD'nin Orta Doğu coğrafyasındaki farklı politika araçların kullanılmasını analiz ederek, bölgedeki gelişmelerin, değişen dinamiklerin ve ilişkilerin yönünün değişimini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple, hem Orta Doğu bölgesindeki siyaset literatürüne katlı sağlaması hem de küresel rekabetin Orta Doğu coğrafyasına etkilerini göstermeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmada, araştırma süresince birincil kaynaklara öncelik verilmiş; tezde konu alan dönemlerde yayımlanan haber metinleri ile araştırma yazıları incelenmiş ve analizi yapılmıştır. Bölge uzmanları tarafından yazılan akademik yazılar ile birlikte birincil ve ikincil bilimsel makalelerde tezin tarihsel çerçevesi oluşturulurken kaynak olarak kullanılmıştır. Bu

kaynakların yanında incelenen dönemleri anlatan haber içerikleri ve çevrimiçi yayınlarda araştırmaya katkı sağlayacak şekilde değerlendirilmiştir. Kaynak taraması kapsamında çevrimiçi akademik kütüphaneler ve dijital veri tabanları kullanılarak erişilen belgeler güvenlik kriterleri temel alınarak seçilmiştir. Yöntemsel olarak çalışma, nitel araştırma yaklaşımıyla tasarlanmış ve tarihsel analiz tekniği kullanılarak süreç odaklı şekilde incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ POLİTİKA KARAR ALMA SÜRECİNİ ETKİLEYEN TEORİK FAKTÖRLER

1. Dış Politikaya Etki Eden Faktörler

Ülkeler için alınan ve ülkenin diğer ülkeler ile ilişkileri etkileyen kararlar dış politikayı oluşturur. Dış politikayı şekillendirmek ve kararlar almak bir ülke için oldukça fazla önem taşımaktadır. Ülke için verilecek her karar dış politikayı şekillendirmede etkili olacağı için burada karar alma süreci ve bu karar alma sürecini etkileyen faktörler oldukça önemlidir.¹ Karar vermek geleceği planlamak anlamına gelmektedir. Bu sebeple alınacak her karar birtakım tehlikeler ve riskler oluşturmaktadır. Liderler bu tehlike ve risk sorumluluğunu üstlenmektedir.²

Bir ülkenin dış politika alanında hedeflerine ulaşması ve ülkenin çıkarlarını koruması o ülkenin güç ve yetenekleri ile olabilmektedir. Dış politikada karar almak için üst bir otoritenin, kesin kuralların olmaması sebebiyle ülkeler birbirleri ile mücadele ve iş birliği yapmaktadır. Bu sebeple farklı teoriler ortaya çıkmaktadır.³ Burada üç farklı teori incelenmektedir. Bunlardan ilki Klasik gerçekçiler (realistler), ikincisi Liberal çoğulcular ve üçüncüsü Yapısal gerçekçilerdir. Geçmiş zamanlardan beri devletler dış politikalarında çeşitli karar alma mekanizmaları ve yöntemleri geliştirmişlerdir. Bu yöntemler alınacak kararın önemi, kararı verecek olan yönetim şekli ve lidere göre değişim göstermektedir. Klasik gerçekçiler (realistler), dış politikaya etki eden kavramlara ahlak yönünden bakarlar ancak bu günlük hayatta kullanılan insani bakış açısı ile olan ahlak değildir. Burada kullanılan ahlak kavramı devletin çıkarları neyi gerektiriyorsa dış politikada güç sahibi olmak ve hayatta kalmak için ahlak kavramını o bakış açısı ile kullanılmaktadır. Liberal çoğulcular ise dış politika karar alma süreçlerini devletlerin içindeki aktörlere ve topluma dayandırır. Alınacak kararların bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini savunurlardır.⁴

Yapısal gerçekçiler ise Liberal çoğulcuların tam tersi şeklinde bir görüş benimsemişlerdir. Onlara göre iç faktörler hiç hesaba katılmamalı dış faktörler neyi yapılmasını uygun görülüyorsa o yapılmalıdır. Burada asıl güç maddi olan güç olarak alınmıştır. Devletler bölgedeki hakimiyetini ve gücünü dış politika ile sağlamalıdır şeklinde

¹ H.M, Işık, (2009), “Yasama erkinde karar verme süreci”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8-9(8-9-10-11), s. 15.

² K. Yaralıoğlu, (2010). “*Karar Verme Yöntemleri*”, Detay Yayıncılık, s. 3.

³ A. Yılmaz (2013). “*Küresel Dünyada Uluslararası İlişkiler*”, Kadim Yayınları, s. 19.

⁴ İ. Sağsen, N. Uçgan (ed.) (2021). *age.*, s. 2.

görüş belirmektedir. Karşısındaki devlet ona nasıl tepki veriyorsa o da aynı şekilde ona cevap vermelidir. Bu görüş ayrıca devletlerin güvenilir ve düzensiz bir yapıda olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu düzensiz yapı içinde hiçbir şekilde düzeltilecek bir yapının oluşturulamayacağını belirtmektedir. Devletler birbiriyle anlaşma yapamaz çünkü anlaşmaya uyup uymayacaklarını bilemezler bu sebepten dolayı sadece belirli çıkar ilişkisi içinde iş birlikleri yapabilirler.⁵

1.1. Liderlerin Tutumu

Dış politikayı etkileyen faktörlerin başında ülkelerin liderleri gelmektedir. Burada Rasyonel Aktör Modeli ortaya çıkar. Bu modelde liderlerin rasyonel şekilde karar aldıklarını savunan John von Neumann ve Oskar Morgenstern'in görüşleri ön plana çıkmaktadır.⁶ Liderlerin en gerçekçi şekilde hareket ederek lideri olduğu ülke için en doğru kararı vermesi beklenmektedir.⁷ Liderler, dış politika konusunda verdikleri kararda ülkelerinin çıkarlarını gözeten hareket ederler ve bunu yaparken kendi verdikleri kararları bireysel olarak değerlendirmek yerine ülkede yaşayan bütün vatandaşların ortak kararı olarak verilmiş gibi davranmaktadır. Örnek olarak bir ülke savaşa gireceği zaman bu kararı devlet başkanı inisiyatif olarak kendi görüşleriyle savaşa girebilmektedir. Ülke içinde savaşa girmek istemeyen kişiler olsa da liderler bunu görmezden gelir ve kararı lideri olduğu ülkenin tüm bireyleri adına vermiş olduğu kabul görmektedir.⁸

Karar alma sürecinde liderlerin kişisel özellikleri ve psikolojik durumları da süreci etkileyen etkenler arasındadır. Temel bilgilerde bir karar alırken liderlerin uygulamaları ile hareket etmemeleri gerekse de risk almadaki kararlılıkları, ideolojileri ve motivasyonları karar alma sürecini etkilemektedir. Liderler karar alma sürecinde geçmişten gelen ya da dönemsel olarak gelişen belli faktörlerin etkisi ile kararlara etki edebilmektedir.⁹

1.2. İçsel Faktörler

İkinci faktör ise içsel faktör olarak görülmektedir. Dış politikada karar alırken devletin içsel faktörleri de etkili olmaktadır. Bu faktörler devletin ve hükümetin yapısı, yasama

⁵ İ. Sağsen, N. Uçgan (ed.) (2021). *age.*, s. 2-3.

⁶ S. Gündoğdu (2023). "Dış politika karar verme süreci ve modelleri bağlamında bürokratik politika modeli örneği olarak Cumhurbaşkanlığı güvenlik ve dış politikalar kurulu", *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (59), s. 235.

⁷ E. Kaya (2020). "Karar alma yaklaşımı çerçevesinde ABD'nin soğuk savaş sonrası dönemde askeri müdahaleleri" (Yayınlanmış Doktora Tez), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Sayfa: 43.

⁸ İ. Sağsen, N. Uçgan (ed.) (2021). *age.*, s. 5.

⁹ M. Şengöz, "Liderler ve Rejimlerin Ülkelerin Dış Politika Strateji ve Pratiklerine Etkisi", *Journal of Economics and Political Sciences*, 4(2), s. 109.

gelenekleri, bürokrasinin işleyişi ve kamuoyu gibi faktörlerden oluşmaktadır. Bu faktörler dış politikada karar alma sürecinde karar alıcıyı ve kararları doğrudan etkileyebilen faktörlerdir. Bunlar haricinde ülke içindeki sivil toplum örgütleri, düşünce kuruluşları ve üniversitelerde yine karar alma sürecini etkileyebilen faktörler arasındadır. Liderler bir karar alacağı zaman ideolojileri, fikirleri ve görüşlerinin yanında bu içsel faktörlere de dikkat etmesi gerekmektedir.¹⁰

Morgenthau'ya göre uluslararası alandan güçlü kaynaklara sahip olursa bile iyi bir yönetim yapısı olmayan ve belirli niteliklere sahip hükümetler olmadığı sürece başarılı olunamayacağı yönündedir. Hükümetler ellerindeki gücün oranına göre politikalar belirleyecek ve bu politikaların uygulanması sağlanacaktır. Bu politikaların yapılması için en önemli husus ise eldeki kaynaklar ile dış politika arasında denge kurulması ve alınacak kararlarda halkında desteğini almak gerektiği şeklindedir. Bir hükümet bir politika belirlerken uygun hedef, yöntem ve araçları bulmak ve bu doğrultuda oluşturacağı politikayı gerçekleştirilmesi gerekmektedir.¹¹

1.3. Dışsal Faktörler

Üçüncü faktör ise dışsal faktör olarak incelenmektedir. Dışsal faktöre göre ne lider ne de ülke içindeki faktörler bir karar alma sırasında etkilidir. Burada asıl etkili olan faktör devletlerin ekonomik olarak ne kadar güçlü oldukları, karar verme sürecinde uluslararası sistemin o anki durumu, karar verecek ülkenin coğrafi olarak bulunduğu yer ve bu coğrafi alanın bölgesel olarak toprak ve arazi özellikleri verilecek kararlarda etkilidir. Buradaki coğrafi yerden kastedilen ise ülkenin diğer yakın ülkelerin sayıca fazla olmasıdır. Bu karar sürecinde oldukça etkili bir faktör oluşturmaktadır. Ne kadar fazla ülke varsa karar almada çevresindeki ülkelerle farklı görüşe düşme olasılığı o kadar artmaktadır. Bu ülkelerde istikrar daha çabuk bozulma özelliği görülmektedir. Çünkü sadece kendi değil çevresindeki ülkelerin alacağı bir kararda dahi kendi istikrarını tehlikeye sokacak bir durumla karşı karşıya kalmaktadır.¹² Komşusu az olan ülkelerde ise bu durum daha az görülecektir. O ülkeler belli bir karar alma mekanizması içindedir ve bu kolay kolay bozulmamaktadır. Bu sebeple kendi kararlarını bırakıp diğer bölgelerdeki sorunlara müdahil olabilmektedir. Coğrafi konumun özelliği ise ülkenin konumunun önemliliğidir. Bir ülke merkez bir konumda ise ve yer altı kaynakları bakımından zengin ise vereceği kararlar o doğrultuda olmalıdır. Çünkü aykırı bir

¹⁰ B. Yavuz (2011), "Liberal Demokrasilerde Medya ve Kamuoyunun Dış Politika Karar Alma Sürecine Etkisi", *Erciyes İletişim Dergisi*, 2(2), s. 71.

¹¹ A. Yılmaz (2013). "Küresel Dünyada Uluslararası İlişkiler Teori- Temel Kavramlar- Yeni Gelişmeler", Kadim Yayınları, s.246.

¹² İ. Sağsen, N. Uçgan (2021). *age.*, s. 12-13.

karar verdiğinde kendisinden daha güçlü bir devletin müdahalesi ile karşılaşabilir, yine arazinin önemli olmasının sebebi güvenlik zafiyeti ile ilgilidir. Ormanlık veya dağlık bir bölgede olan bir ülke, düz ve ağaçsız bir ülkeye göre daha savunmasız bir halde olabilir. Bu ülkelerin silahlanma ve askeri gücünün nasıl şekilleneceğini belirleyeceği gibi çevresindeki ülkeler ile ilişkilerini ve alacağı kararları da doğrudan etkilemektedir.¹³

1.4. Ekonomik Faktörler

Ekonomide dış politika karar alma sürecini etkileyen faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomi aslında buradaki faktörlerden en geneli en etki sahibidir. Ekonomisi güçlü olan hem askeri hem nüfus olarak ülkeyi güçlü bir potansiyele getirmektedir. Bu sebeple bir karar verileceği zaman ekonomisi güçsüz olan ülkeler gibi çekimser olacakları konular daha azdır. Ekonomiye bağlı olarak teknolojik gelişmelerde karar verme sürecinde etkilidir. Teknolojik gücü olan ülkeler çevresindeki ve farklı bölgelerdeki ülkelere ihraç edildiği için diğer ülkeler ile hem ilişkiler daha etkin hale gelmekte hem de ekonomik olarak daha da büyüme kaydetmektedir. Bir ülke ekonomik ve teknolojik alanda kendini geliştirmiş ise bu ülkede siyaset ile askeri alanda da bir gelişmişlik gözlenmektedir.¹⁴

Ekonomik yaptırımlar devletlerin dış politikada belirli hedeflere ulaşmak ve karar almak için başvurdukları en temel politika araçlarından bir tanesidir. Bu faktörün asıl amacı hedef ülkenin ekonomik istikrarını bozarak iç siyasetini etkilemek ve böylece yönetimdekilerin dış politika kararlarını tekrar gözden geçirmelerini sağlamaktır. Kısacası ekonomik yaptırımlar yoluyla politik sonuçlar almak hedeflenmektedir.¹⁵

Ancak bunun olumsuz sonuçları da olabilmektedir. Bir ülke uygulayacağı ekonomik yaptırım kararı öncesinde fayda-maliyet analizlerini yaparak gerçekçi bir değerlendirme yapmalıdır. Ülke içindeki karar alıcılar bu yaptırım sonrasında ticarete yaşanacak olumsuzluklar, ülke gelirin diğer dönemlere göre azalması ve iç siyasette yaşanabilecek olumsuzlukları gözetenek karar vermelidir.¹⁶

Bu politikada denge faktörü son derece önemlidir. Kısa vadeli yapılan ekonomik baskılar olumlu politik sonuçlar verse de sonuç alma süresi uzadıkça ekonomik sorunlara

¹³ İ. Sağsen, N. Uçgan (2021). *age.*, s. 12-15.

¹⁴ A. Yılmaz (2013). *age.*, s.242-243.

¹⁵ G. C. Hufbauer , J. J. Schott & K. A. Elliott (1985). *Economic Sanctions Reconsidered: History and Current Policy*, Institute for International Economics Yayınları, s. 1–3.

¹⁶ G. C. Hufbauer , J. J. Schott & K. A. Elliott (1985). *a.g.e.*, s. 11-15.

sebepl olabilmektedir. Bu sebeple ekonomik yaptırımları dış politika faktörü olarak kullanmak için ülkenin ekonomik kapasitesi en iyi şekilde değerlendirilmelidir.¹⁷

Amerongen'e göre ise ekonomik yaptırımlar tarihsel sürece bakıldığı zaman kesin olarak başarılı bir politika olarak görülmediğini söylemiştir. Bu faktör başarı oranı diğerlerine göre sınırlı kalmaktadır. Bu riski en aza indirmenin yolu ise karar alma sürecinde ekonomik yaptırımları tek başına değil, diğer karar alma araçları ile beraber tamamlayıcı bir faktör olarak kullanılması gerektiğini savunmaktadır.¹⁸

1.5. Askeri Güç Faktörü

Askeri güç karar verme sürecini etkileyen bir diğer faktördür. Askeri güç uluslararası ilişkilerde müttefik olan devletlerin birbirlerini desteklemelerini, güç dengelerini korumalarını aynı zamanda rakiplerin kararlarını da etkilemektedir. Askeri güç sadece savaş dönemlerinde etkili değil barış dönemlerinde de dış politika aracı olarak kullanılmaktadır. Askeri güç bu yönüyle birlikte güvenliği sağlamanın yanında istikrarı sağlama amacı da kullanılmakta ve dış politikada etkili bir faktör haline gelmektedir.¹⁹

Askeri gücün sadece savaş sırasındaki uygulanan gücünün yanında alınacak kararlardaki risk değerlendirmesi, stratejik karar verme ve karar alma süreçlerinde danışmanlık yapmak gibi görevleri de vardır. Bu durum askeri gücün sadece savaş ortamlarında etkili olmasının yanında kurumsal boyutunun da olduğunu göstermektedir. Askeri gücün ordu boyutu ise caydırıcılık konusunda bir ülkenin en büyük silahlarından birisi olabilmektedir.²⁰

Ülkeler askeri gücü ise en iyi şekilde göstermek için ülkeler belli dönemlerde tatbikatlar yapmaktadır. Bu tatbikatları yapmalarındaki amaç kendi donanma ve askeri güçlerini diğer ülkelere göstererek herhangi bir durumda neyle karşılaşacaklarını göstermektir. Ülkeler kara tatbikatının yanında donanmalarını belli dönemlerde sergileyerek farklı alanlardaki güçlerini de rakibi olan devletlere göstermektedir. Bu askeri güç faktörü kendilerine karşı bir tutum sergileyecek ülkeler için oldukça caydırıcı bir etken olmaktadır.²¹

¹⁷ J. G. Gavin (1989). *Economic Sanctions and Foreign Policy Decision-Making*, s. 6-8.

¹⁸ O. W. von Amerongen (1980). *Economic Sanctions as a Foreign Policy Tool?*, *International Security*, Cilt 5, Sayı 2, s. 165-167.

¹⁹ G. Swistek (2012). *The Nexus Between Public Diplomacy and Military Diplomacy in Foreign Affairs and Defense Policy*, Connections, Cilt 11, Sayı 2, Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes Yayınları, s. 83- 86.

²⁰ M. Wallin (2015). *Military Public Diplomacy: How Armed Forces Shape Foreign Policy Outcomes*, *The Hague Journal of Diplomacy*, s. 7-12.

²¹ H. J. Morgenthau (1970). "Uluslararası Politika Cilt-1", Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, s. 99-100.

1.6. Diplomasi Faktörü

Diplomasi yeteneği oldukça önemli bir etki yaratmaktadır. Çünkü diğer diplomasi yeteneği başka bir ifadeyi ortaya çıkartır o da ittifaklardır. Ülkeler kendi güçlerini daha da arttırmak, çevresini güçlendirmek ve etki alanını arttırmak için ittifaklar yaparlar. Bu ittifaklar kısa süreli ve çıkar ilişkisi içinde olabilir ancak karar alma sürecinde gücü oldukça fazla arttıran etkenler arasındadır.²²

Dünya üzerindeki büyük, orta ve küçük ölçekli devletlerin birbirleri ile olan etkileşimleri ile diplomasi faktörü ortaya çıkmaktadır. Devletler bu sayede birbirleri ile ilişkiler kurarak dış politikalarını şekillendirmektedir. Devletlerin temel amacı ilişki kurdukları ülkeler ile birlikte dostluk ve güvene dayalı iş birliklerinin yapılması ve bu doğrultuda dış politikalarını şekillendirmeyi amaçlamaktadır. Dünya sürekli değişim göstererek yeni olayların ortaya çıkması, yeni liderlerin ya da aktörlerin ortaya çıkması ile birlikte diplomaside ve ülkeler arasındaki ilişkilerde farklılıklar ve çeşitli ilişki ağları ortaya çıkmaktadır. İran İslam Devrimi, Soğuk Savaş dönemi, Petrol Krizi, 11 Eylül saldırıları gibi dünya genelinde farklı dönemlerde olaylar yaşanmıştır. Bu yaşanan olayların her biri farklı ilişkilerin kurulması ve farklı diplomasi gelişmesine sebep olmuştur. Uluslararası alandaki her devlet kendi güç yapısına ve kendine özgül içsel dinamiklerine göre dış politika alanında diplomasi yürütmekte ve dış politikasını şekillendirmektedir.²³

1.7. Kültür, Milliyetçilik ve Kimlik Faktörleri

Kültür, milliyetçilik ve kimlik kavramları da karar verme sürecinde etkilidir. Özellikle milliyetçilik üzerinden yapılan söylemler ile halkın etkisini arttırarak karar verme süreci şekillenebilmektedir. Liderler bunu kullanarak vereceği bir kararda milliyetçilik ve kültür kavramlarını kullanarak halkı kendi tarafına kolayca çekebilmektedir. İnanç etkisi çoğunlukta olan ülkelerde inanç kavramı üzerinden bu söylemleri yaparak halkı kendi tarafına çekmekte ve alacağı kararda daha baskın bir hale getirmektedir.²⁴

Kimlik kavramı ise sadece kültür ya da sadece milliyetçilik olarak değil dinsel olarak, sınıfsal olarak ve siyasi olarak birçok faktör içinden sadece birine değil de hepsine bağlılık kurarak oluşturduğu bir kavramdır. Bu kimlik oluşumu toplum içinde toplumun diğer fertleri ile ilişki kurmasını kolaylaştırmakta ve kendi içlerinde bir topluluk oluşturmaktadır. İran'da kimlik oluşumu 1979 İran İslam Devrimine kadar Farslılık kimliği ön planda iken devrimden

²² A. Yılmaz (2013). *age.*, 246-248.

²³ Managt Socio Human, I. R. J. (2020). "*Determinants of Foreign Policy Decision-Making. Isara Solutions*", 11(2), s.194.

²⁴ A.Yılmaz (2013). *age.*, s. 245-246.

sonra kimlik oluşumu genel olarak din üzerine kuruludur. Şii bir yönetim olan İran'da alınacak hem iç kararlarda hem de dış politika kararlarda dini etki oldukça fazladır. Dış politikada kiminle anlaşma yapılacağından anlaşma içindeki maddelerin dini bir yaptırımı olup olmadığına ya da ülke içindeki dini kesimleri bu kararı etkileyip etkilemeyeceğini dahi düşünülüp öyle karar verilmelidir. Aksi takdirde ülke içinde özellikle dini konulara karşı olan bir anlaşmanın yapılması durumunda bir ayaklanma çıkabileceği tehlikesi her zaman vardır. Kararlar bu tehlikeler düşünülüp alınmalıdır.²⁵

Tarihsel süreç içerisinde değişim gösteren ve gelişen geleneksel yapılar ve toplumsal değerler olarak birbirleri ile aynı karaktere yakın görünen iki devletin, benzer olaylar ve durumlara verdikleri kararlarda farklı dış politika kararları gözlenebilmektedir.

Suudi Arabistan ise yine dini kimliğin ön planda olduğu bir ülke olmasına rağmen İran kadar keskin kararları yoktur. İran ile en büyük farkları İran halkının 2000 yılı aşan bir devlet geleneğinin olmasıdır. Suudi Arabistan ise küresel güçlerin I. Dünya Savaşından sonra Orta Doğu'yu yeniden şekillendirmesi sırasında oluşan, daha önceden devlet kültürü İran'a göre sonradan oluşan bir halktan oluşmaktadır. Bu sebeple batılı ülkeler ile ilişkilerini her geçen gün arttırmakta ve bu anlaşmalar sayesinde hem dünyada hem de bölgede etkisinin daha da artacağı düşüncesi içindedir. Bu sebeple ülke içinde ve dış politikada karar alırken önceliği kendisini bölgede etkin bir güç yapıp yapmayacağıdır. Bu nedenle ülkede dini kimlik önemli bir ölçü olsa da, burada siyasi kimlik faktörü daha ön plana çıkmaktadır.²⁶

²⁵ S. Gündoğdu (2013). *agm.*, s. 233.

²⁶ S. Gündoğdu (2013). *agm.*, s. 233.

İKİNCİ BÖLÜM

ABD VE ÇİN İLİŞKİLERİ

1. Çin - ABD İlişkilerinde Tarihsel Gelişim

Çin Halk Cumhuriyeti dış politikada belirli adımlar atmak ya da kararlar için dikkat ettiği önemli hususlar vardır. Bu hususların en önemlisi Çin dış politika ile ilgili karar alırken ülke içindeki devam eden istikrar düzeninin bozulmaması ve ülke içindeki huzurun sürekliliğinin devam etmesidir. İkinci olarak karar alırken dikkat ettiği yer ise bölgede sınırında olan özellikle Rusya, Hindistan ve Japonya gibi bölgede söz sahibi olan ülkeler ile ilişkilerini dengeli bir şekilde korumasıdır. Üçüncü olarak bu güçlü ülkeler haricinde bölgesinde ve sınırında olan ülkeler ile yine dengeli ilişkiler kurarak her bir ülke için o ülkeye göre dış politika şekillendirmesi yapmaktadır. Çin dünyadaki ülkeleri belirli bölgelere ayırmış ve her bölgeye onlara uygulanacak şekilde politikalar geliştirmiştir. Bu bölgelerden bazıları ise Kuzeydoğu Asya, Okyanusya (ABD’de bu bölge içinde yer almıştır.) ve Orta Asya gibi bölümlere alınmıştır.²⁷

Çin’in karar alma sürecine bakılırsa ilk bölümde ülkelerin dış politika karar alma süreçlerinde hangi faktörlerin uygulanması gerektiği liderlerin bu faktörleri göz ardı etmemesi gerektiği gibi belirli faktörler izah edilmiştir. Çin Halk Cumhuriyetinde alınan kararların ülke içinde sorun teşkil etmemesi, komşu ülkeler ile ilişkilerine zarar gelmemesi ve kara alınacak her ülke için farklı bir politika belirlemesi bu faktörlerin uygulandığı anlamı taşımaktadır.

Batı ile Çin arasındaki ilişkilerin gelişmesinden önce özellikle Çin ve Japonya batı ile ilişkileri oldukça kötü durumdadır. Batıdaki din adamları sürekli bu bölgelere gelerek Hristiyanlığı bu bölgede yaymak istemeleri sebebiyle iki ülkede batı ile ilişkilerinde sınır koymuşlar ve ticaretini en düşük seviyede yaparak sürdürme kararı almışlardır. Hatta bu dönemde Çin’e ticaret için gelen tüccarlar Çin sınırları içine dahi girememektedir. Ticaretlerini yapıp gemileri ile geri dönmektedir.²⁸

Çin 19. Yüzyılda ülkesindeki tüccarları ve dışarıdan ticaret yapmak için gelen tüccarları ülkeye bir faydaları olmayan sadece kendileri için çalışan ülkede üretim için hiçbir şey yapmayan kişiler olarak görmektedir. Hatta Çin’e ticaret için gelen insanları da barbar olarak tasvir etmişlerdir. Çin bu dönemde içe kapalı şekilde bir politika yürütmekte ve sadece tek bir limanı ülkede ticaret yapılabilir şekilde kullanmaktadır. Batı ile ticaretler bu limandan

²⁷ H. K. Aslan (2014). “Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti’nin Ortadoğu Politikası”, *Akademik Orta Doğu*, 9(1), s. 35.

²⁸ F. Armaoğlu (2018). *20. Yüzyıl Siyasi Tarih (1914-1995)*, Kronik Yayınları, s. 73-74.

yürütülürken buradaki en önemli ticaret unsuru ise çaydır. İngiltere bu dönemde çay ticaretinin büyük bir kısmını Çin ile yapmış ve bunun karşılığında belirli maliyetler karşılığında Çinli tüccarlar ile afyon ticareti yapmıştır. Afyon'un Çin'de kullanımı her yerde artmıştır. Çin yönetimi ise artan afyon kullanımından rahatsız olmuş ve afyonu yasaklayarak denetimleri daha da arttırmıştır. Bu engellemelere karşılık İngiltere karşılık vermiş ve iki ülke arasında savaş çıkmıştır. Bu savaşın sonucunda İngiltere savaşı kazanmıştır. Savaş sonucunda yapılan anlaşmada Çin'den daha fazla limanını ticaret yapılması için kullanıma açmak zorunda kalmıştır.²⁹ Batılı din adamları farklı bölgelere Hristiyanlığı yaymak için harekete geçtiler ve gidilen ülkelerden biri de Çin olmuştur. Çin ile ilişkiler kurmuştur. 1850 yılında Çin içinde bir ayaklanma çıkmış (Taiping Ayaklanması) ve bu ayaklanmayı batılı güçlerin verdiği silahlar ile bastırmışlardır. Çin bu dönemden sonra batıyı eskisi gibi barbar bir uygarlık olarak görmüyor kendilerine faydası olduğunu düşünmektedir. Ancak aslında batının yaptığı kendine borçlandırıp daha da bağımlı hale getirmektedir.³⁰ ABD bu yapılan anlaşmadan sonra Çin ile yeni bir anlaşma yapmış ve İngiltere'nin kullanacağı bu limanlarda kendisinin de ticaret için kullanılmasını sağlayan anlaşmayı imzalatmıştır. Ancak ilerleyen dönemler de başta İngiltere ve bazı batılı ülkeler buradaki afyon ticareti ile ilgili Çin ile anlaşmazlıklara düşmüş içinde Fransa'nın da bulunduğu ülkeler Çin'e ikinci bir Afyon savaşı başlatmıştır. Bu savaş sonunda 5 limana ek olarak 10 liman daha ticaret için açılmıştır. Çin bu batılı ülkelerin kendilerine zarar verdiğini görünce bir ayaklanma çıkmıştır. Boxer Ayaklanması. Bu ayaklanma sayıları 20.000 kadar olan 7 ülkenin (Japon, Rus, İngiliz, Amerika, Fransız, İtalyan ve Avusturyalı) askerleri sayesinde ancak durdurulmuş ve Çin'in bu ayaklanmayı kaybetmesi ile son bulmuştur. İlerleyen dönemler de bu mücadele yerini Çin'in batıya öğrenci yollaması, anayasa için bilgi toplamaları gibi heyetler oluşturarak batıya göndermesi gibi olaylar yaşanacaktır.³¹

Boxer ayaklanmasının sebebi ise ülke hanedanlık ile yönetilmeye devam ederken bir yandan da ülke içinde çeşitli isyanlar baş göstermiştir. Bu isyanlar genel olarak batı karşıtı insanların ülkelerin de yabancı kimseleri istememesi ile ortaya çıkmıştır. Bu bir hanedanlığın sonunu getirecek bir isyandır.³²

Çin'in imparatoru öldükten sonra ise imparatorluk yıkılacak ve yerine Çin Cumhuriyeti kurulacaktır. Sun Yat-sen ise bu cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanı olarak Çin

²⁹ O. Sander (2017) *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, İmge Kitapevi, s. 271-272.

³⁰ O. Sander (2017). *age.*, s.272-273.

³¹ C. Pekcan (2019). *Çin Dış Politikası ve ABD ile İlişkiler*, Dora Basımevi, s. 54-55.

³² C. Çakı (2020). Yusuf Fidan, "Çin Propagandasında Çin-Tayvan İlişkilerinin Sunumu: Mao Zedong Dönemi Üzerine İnceleme", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), s.187 .

tarihine geçecektir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Japonya'dan istediği yerleri alamayan Çin'de ayaklanma çıkacak ve bu durum Çin'deki milliyetçilik olgusunu arttıracaktır. Çin'deki milliyetçi parti iktidara gelince ise ABD bu partiyi hemen desteklemiştir. Bunu yapmasındaki en önemli etken ise Çin'deki bu milliyetçilik olgusunun bölgede yükselişe geçen Sovyetlerin yayılmasını bölgede durdurabileceğidir.³³ Birinci Dünya Savaşından sonra savaşın sonuçlarından memnun olmayan ülkelerin durmayacağı ve bir yerde düzenin bozulacağı tahmin edilmektedir. Bunu ilk gösteren ülke ise Japonya olmuştur. 1931 yılında Japonya, Çin'e saldırmıştır. Bu saldırıdan sonra Çin, Milletler Cemiyetinden (MC) yardım istese de MC sadece bir uyarıda bulunmakla yetinmiş daha ileriye gitmemiştir. Japonya 1933 yılında MC'den çıkmış ve Birinci Dünya Savaşının sonucunu kabul etmediğini açıklamıştır. Bu tarihten sonra Almanya'da MC'den çıkacaktır.³⁴ İkinci dünya savaşı başlamadan önce Japonya ile Çin savaşa girmiş bu dönemde İkinci Dünya Savaşı çıkınca da her iki ülke farklı tarafta olunca savaş daha da büyümüştür. Japonya, Çin'den belli yerler olsa da genel durumda Japonya'nın bulunduğu taraf kaybedince Çin kaybettiği toprakları Japonya'dan anlaşmalarla geri almıştır. Çin savaşta anlaşmalarla da olsa galip gelse de ülke içinde Komünist ve milliyetçi grupların aralarında olaylar büyümüş ve ABD'nin milliyetçi tarafı desteklemesine rağmen komünistler bu çatışmaları kazanmış ve iktidara gelmiştir. O dönemdeki komünist parti lideri olan Mao Zedong tarihler 1 Ekim 1949 yılına geldiğinde ise Çin Halk Cumhuriyetini kurmuştur. Çin Komünist Partisi başa geçince ise 1949 yılından 1970 yılına kadar ABD ile ilişkiler olumsuz şekilde geçecektir.³⁵

Bu dönemde Mao bir politika geliştirmiştir. Bu politika “tek tarafa yaslanan” politika olarak belirlenmiştir. Bu politika ile birlikte Çin'de sade ve yetinmeyi bilme tarzında yaşama sürülecek ve kendilerinden olmayan dostlarına güvenme politikası izlenecektir. Yabancı dost ise SSCB olarak belirlenmiştir. SSCB bu dönemde Çin için bir tarım politikası uygulanmış ancak bu Çin'de başarıya ulaşmamıştır. Tarım politikasının yanında birçok alanda maddi yardımlar yapmış ve ilişkilerini çeşitli anlaşmalar yaparak üst seviyeye çıkarmışlardır.³⁶

Tarımdaki yanlış politikalar ve olumsuz hava koşulları ile birlikte tarımda kıtlık başlamıştır. Bu Çin tarihinin en büyük sorunlarından birisi olmuştur. Bu Çin'de yaşanan halklar

³³ C. Pekcan (2019) *age.*, s. 55-58.

³⁴ B. Oran (2018). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: 1: 1919-1980*, İletişim Yayınları, s. 405.

³⁵ C. Pekcan (2019). *age.*, s. 55-58.

³⁶ Z. Çalışkan (2020). *Çin'in Küresel Stratejisinde Orta Doğu*, Matbuat Yayın, s. 27-28.

büyük zorluklar çekmiş ve çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Bu dönemden sonra tarım için yeni politikalar yapılmış ve insanların tarıma yönelmesi için teşvikler verilmiştir.³⁷

İki ülkenin ilişkilerinin bozulması ile birlikte Çin yeni bir politika sürecine geçmiştir. Kültür Devrimi denilen bu politikada Çin içine kapanma politikası izleyecek özellikle kapitalizmden uzak duracaktır. Bu dönemde Çin halk üzerinde çok büyük baskılar oluşturacaktır. Ancak bu politikadan 1970'lerde vazgeçecektir.³⁸

1970'lere yaklaşıldığında ise Çin bölgede istemediği ikili ilişkiler ile karşı karşıya kalmıştır. Sovyetler ile Japonya ikili ilişkilerini güçlendirmiş bu durum ise Çin'in bölgede gücünü kaybetmesini Japonya'nın tekrardan kendisine karşı bir güç oluşturma endişesi gelmiştir. Buna çözüm olarak ise ABD ile anlaşmanın kendisine faydalı olacağını düşünmektedir.³⁹

Çin'in bu tutumuna karşılık göreve yeni başlayan başkan Nixon'da benzer dönemde benzer kararlar içindedir. Vietnam savaşından sonra ABD bu bölgede eskisi kadar asker bulundurmayacağını ve özellikle Çin ile ilişkilerini daha geliştireceğini belirten açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalar Çin tarafından da olumlu şekilde karşılanmıştır. İki ülke ticaret ambargolarını kaldırmış ve karşılıklı vize konusunda anlaşmalar yapılmıştır. Burada yapılan diplomasi ise ABD masa tenisi takımının Çin'de ağırlanması sebebiyle aynı dönem gelmesinden dolayı Ping-Pong Diplomasisi olarak adlandırılmıştır.⁴⁰

Günümüzde bile hala devam eden bir sorun olan Tayvan sorunu da bu dönemde gündeme gelmiştir. İki ülkenin de kendisine almak istediği Tayvan bu dönemde ABD'nin kontrollü şekilde bölgeden gideceği ancak Tayvan'a kendi savunması için silah yardımı yapacağı konusunda ilişkilerinin devam edeceğini ABD tarafı belirtmiştir.⁴¹

İlerleyen dönemlerde Çin, Sovyetler ve ABD gibi ülkelerden birini seçmeyeceğini bu durumun kendi ekonomiler ne zarar verdiğini ifade etmiştir. Herkese aynı şekilde tutum sergileyeceğini belirtmiştir. Yine bu dönemde tarım ile alakalı yeni politikalar geliştirmiş ve ülkenin dış ticaretini geliştirecek açıp-kapı politikası izlemiştir. 1984 yılında Çin ile ABD, Nükleer konuda anlaşma yapmak istese de ABD tarafında çıkana anlaşmazlık yüzünden

³⁷ S.K. Bhutani (1994). "China under Mao Zedong", *World Affairs: The Journal of International Issues*, Cilt: 3, No: 1, s. 37-38.

³⁸ Z. Çalışkan (2020). *age.*, s. 34-36.

³⁹ F. Armaoğlu (2018). *age.*, s. 445.

⁴⁰ F. Armaoğlu (2018). *age.*, s. 447-448.

⁴¹ C. Pekcan (2019). *age.*, s. 72-73.

ertelenmiş ve bu 13 yıllık ertelenme sonunda Reagen döneminde başlayan anlaşma çalışmaları Clinton döneminde sonuçlanmıştır.⁴²

Soğuk Savaşın bitmesinden sonra Sovyetler dağılmış ve ABD tek güç olarak kalmıştır. ABD için en önemli engel ise Çin Halk Cumhuriyeti olmuştur. Çin bu dönemde gerek askeri gerek ise ekonomik ve teknoloji alanında hızla gelişme gösteren Çin, ABD için bir rakip haline gelmiştir. ABD yetkilileri Sovyetlerden sonra bölgedeki gücün Çin'e geçtiğini eğer Çin ile yapılacak bir savaştan da gelip gelirse tüm dünyada söz sahibi olunacağından söz edilmektedir. ABD tüm dünyada söz sahibi olmak ve rakiplerini bastırmak için öncelikle Çin'i yenmesi gerektiğini düşünmüş ve askeri, savunma gibi alanlarda buna istinaden gelişmeler yapılması belirlenmiştir. Çin 1995 yılında geliştirdiği füzeleri Tayvan'ı korkutmak için Tayvan'a yakın bölgeye atınca sonraki dönemlerde ABD'de Çin'e yakın bölgeye deniz kuvvetlerini göndermiş ve bu bölgede sadece Çin'in kendi başına iş yapamayacağını ABD'nin bu bölgede büyük bir güç olduğunu göstermiştir. Çin'in bu füze denemelerinden sonra ABD, Sovyetlerden sonraki rakibini bulmuş ve Çin'e karşı silahlanma geliştirmiştir.⁴³

İlerleyen dönemlerde ABD, Çin'i daha etkili şekilde görece ve bunu önlemek ve etkisini kısıtlamak için bir takım diplomasilere bulunacaktır. Bunun en önemlileri ise Çin'in Tayvan ile sorunu olduğunu bildiği için Tayvan tarafını tutmuş ve onların yanında görünmek için Tayvan devlet başkanını ABD'ye çağırmıştır. Bu görüşmeler sonucunda Tayvan'a 15 tane F-16 savaş uçağı satmıştır. Sorunlu bölge olan Tibet'i işgal bölgesi olarak lanse etmiştir. Çin'i tüm dünyaya insan haklarını ihlal eden ülke olarak duyurmuştur. Çin'in İran'a kimyasal silah yapımında kullanmak için parçalar sattığını söylemiş yine aynı şekilde Pakistan'a da füze sattığı için tüm dünyada ticaretine kısıtlamalar getirmek için çalışmalar yapmıştır. Aynı zamanda Dünya Ticaret Örgütüne girmesini engelleyici politikalar yürütmüştür. Hem Çin'in ekonomisini hem de tanıtımı için önemli olan Olimpiyatlarında burada yapılmasını engellemeye çalışmıştır.⁴⁴

11 Eylül saldırılarından sonra ise ABD'nin Çin ile olan tutumu tam tersi yönde değişmiştir. Bununda en önemli sebeplerinden biri bölgedeki ayrımcılığın yani ya doğu tarafındasın ya da batı tarafındasın algısı ülkelere zarar verdiğini söylemeleridir. Bölgedeki güçlü devletler ile özellikle Çin ile anlaşmalar yaparak onların güçlü oldukları alanlardan faydalanmanın gerektiği yönünde politikalar belirlenmiştir. Çin ile ilgili raporlarda Çin ile

⁴² C. Pekcan (2019) *age.*, s. 74-75.

⁴³ M. Peköz (2014). *Küresel Güçlerin Çatışma Merkezi Asya ve Yükselen Çin*, Pales Yayın, s. 77-78.

⁴⁴ M. Peköz (2014). *age.*, s. 80-81.

anlaşılacak isteniyorsa özellikle geçmiş olarak kültürleri çok eski olduğu için kültürlerine saygı duyulması gerektiği belirtilmiştir. Yine aynı şekilde yönetimdeki kişiler ile saygılı davranılması gerektiğini iş birliği çalışılması gerektiğini bildiren görüşler öne sürülmüştür. Artık bu dönemden sonra ABD ve Çin birer düşman ve rakip olarak değil bir ortak olarak hareket etmek istemektedir. Özellikle ekonomik konularda Çin, ABD'ye yardımlar yapmıştır. İkiz kulelerin vurulması ve iki ülkenin de ortak bir düşman olarak terörizmi görmesi bu yakınlaşmanın en önemli etkenlerinden biri olmuştur.⁴⁵

11 Eylül saldırıları sonrasında Çin devlet başkanı Jiang Zemin ve Dışişleri bakanı kendi mevkidaşları ile görüşmeler yapmış ve hem bu terör olayına hem de her türlü teröre karşı olduklarını bildiren konuşmalar yapmışlardır. Çin bu olaydan sonra ABD tarafında yer alması ile birlikte iki ülke arasında ilişkileri pozitif yönde ilerlemektedir. Çin devlet başkanı olayı sadece ABD'ye karşı değil tüm dünyanın sorunu olacak şekilde yaptığını söylemiştir. Bu dönemde Afganistan'a yapılacak bir saldırıda Çin'in destek vereceği ancak sivillerin zarar görmemesini de ayrıca belirten açıklamalar yapmıştır. BM tarafından yapılacak olan müzakerelere katılacağını belirten Çin bu dönemde ABD'ye verdiği destekle birlikte onun tarafında yer almış ve bu durum ilişkileri olumlu yansımıştır.⁴⁶

Bu tarihten bir yıl sonra 2002 yılında ise ABD, Çin için bir rapor hazırlamış ve bu raporda farklı konularda Çin analiz edilmiştir. Bunlardan ilki iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin boyutudur. Her geçen sene daha da artan ekonomik ilişkilerin arttığı bu raporda söylenmiştir. Bu dönemde askeri olarak birbirlerine rakip olmak yerine birlik olmak birbirlerini kullanabilecekleri bile düşünülmüştür. Yine gelişen teknolojisinden bahsedilmiş aynı zamanda siyasi ve ülke içindeki özgürlüklerinde geliştiğini bu 2002 yılında yayınlanan raporda belirtilmiştir.⁴⁷

Çin'in bu dönemde ekonomik ve askeri konularındaki gelişim ve bunu hep daha ileriye taşıma politikası ile dünyada yükselişe geçmiştir. Bu durumlar ise bölgedeki söz sahibi olmasını, uluslararası konularda belirli bir istikrar sağlanması ve rakip ülkeler ile rekabeti sürdürmesini sağlamıştır. Çin'in en önemli dış politikası ise "Dünya Siyasetinde Ahenk" politikasıdır. Bu politikanın detayları ise her ülke kendi değerlerini korumak şartıyla diğer ülkeler ile ortak birtakım konularda anlaşması ve tüm dünya ülkelerinin birbiri ile ilişkilerini düzenlemesidir. İkinci olarak ülkeler arasında özellikle ekonomi konusunda çok fazla eşitsizlik

⁴⁵ M. Peköz (2014). *age.*, s. 82-85.

⁴⁶ E. Ekrem (2001) *ABD'deki Terör Saldırısı Sonrası Çin'in Tutumu, Stratejik Analiz, Cilt: 2, Sayı: 19, s. 82-84.*

⁴⁷ L. Çeviker (2002). "ABD-Çin Güvenlik Teftiş komisyonu Yıllık Raporu", *Stratejik Analiz*, 3(30), s. 69-70.

olduğu bu da sorunların ortaya çıkmasında önemli bir etken olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Yapılması gereken devletlerin birbirlerine eşit şekilde davranması birbirleri üzerinde üstünlük kurulmaması bir anlaşmazlık çıktığı zaman bunun Birleşmiş Milletler’de (BM) çözüme kavuşturulması çıkacak olayların silah gibi askeri yollarla değil de anlaşma ve diplomasi yolları kullanılarak çözüme gidilmesini politikaları arasına almıştır. Üçüncü olarak ise özellikle ekonomik olarak düşük olan ya da gelişmekte olan ülkelerin büyük devletler tarafında ezilmemesi için bu devletlere gereken yardımların yapılması ile bu devletlerinde belli bir seviyeye geleceği bu dönemden sonra ise dünyadaki barışın daha olumlu etkileneceği bu politikada söylenmiştir.⁴⁸

2. Günümüzdeki İlişkileri

Trump döneminde ABD önceki dönem başkanlarından çok daha farklı bir yol izlemiştir. Öncelikle iki ülke arasında yapılan iş birliklerinden vazgeçmiştir. Ancak Trump seçilmeden yaptığı konuşmalarda Çin’in ABD’ye zarar verdiği hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Göreve geldikten sonra ise yaptığı açıklamalara paralel olarak Çin ile olan ilişkilerini kötü bir duruma sokmuştur. Trump’ın bunu yapmasındaki sebep ise Çin’in özellikle teknolojik araçlarda çok ucuza mal edip satmasıdır. Trump göreve gelirken söylediği vaatler arasında Amerikan ticaretinin gelişmesini sağlayacağını vaat etmiştir. Trump sadece Çin’in bu düşük maliyet ile üretim satma politikasını eleştirmekle kalmamış ilerleyen dönemlerde ilk olarak alüminyum ve çelikte olmak üzere belirli bir vergi artırımına gitmiştir. Çin’de bu duruma karşılık vererek cevap vermiş ve özellikle bazı teknik parçalarda gümrük vergisini arttırma kararı almıştır. Trump bu dönemde sadece belli fiziki ürünlere ekstra vergi koyarak Çin ile rekabet etmekle kalmamıştır. Ülke de bulunan ve Çin’de merkezi bulunana teknolojik aletlere de ambargo uygulamış sadece kendi ülkesi ile kalmamış bütün batının Çinli olan bu ürünleri yasaklamasını istemiştir.⁴⁹

En büyük tepki ise günümüzde en çok kullanılan mobil uygulama olan TikTok’un ABD’de yasaklanmış olmasıdır. Trump, mobil uygulamayı ABD’nin ulusal güvenlik politikaları için önemli bir tehlike olduğunu söyleyerek ülke genelinde yasaklamıştır. ABD’de hala daha TikTok uygulaması ülke genelinde kullanımı yasaklı şekildedir.⁵⁰

⁴⁸ Z. Çalışkan (2020). *age.*, s. 41-42.

⁴⁹ B. Karadaş (2022) “ABD Dış Politikasında Çin: Donald Trump Dönemi,” *Türkiye Politik Çalışmalar Dergisi*, 2(1), s. 53-55.

⁵⁰ D. Kerr (2025) “Trump, TikTok’un ABD Yasağını Üçüncü Kez Erteledi,” *The Guardian*, [Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2025, <https://www.theguardian.com/technology/2025/jun/19/third-tiktok-ban-extension-trump>].

Biden, Amerikan yönetimine geldikten sonra özellikle bir önceki dönemde Trump'ın yaptıklarının çok doğru olmadığını ve bunun ABD'ye zararlı yaklaşımlar olduğunu söyleyen bir yazı kaleme almıştır. Biden bu yazısında ABD eğer Trump'ın yönettiği şekilde bir dış politika ile ilerlerse dünyadaki gücünü kaybedecek ve kaybettiği ülke ise Çin olacağını söylemiştir. ABD'nin eskiden olduğu gibi şimdide sürekli güçlü bir devlet konumunda olması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Biden ile Çin Halk Cumhuriyeti lideri Xi bir araya gelmişler iki tarafta önceki döneme göre daha anlayışlı olacaklarını belirten açıklamalar yapmışlardır.⁵¹

Ayrıca Biden, Trump dönemindeki keskin şekilde kararlar verilmesini istememiş ortak müttefikleri ile ortak bir yol bulup karar alınması ve birlikte hareket edilmesi gerektiğini savunmuştur. Biden, Trump'ın aksine değindiği bir diğer konu ise insan hakları konusunda Çin'in ihlal ettiği insan hakları konusudur. Biden bu dönemde Çin ile yakınlık kurarken aynı zamanda Çin'in bölgedeki ve dünyadaki gücünün büyüklüğünün farkında olarak hareket etmektedir.⁵²

Trump, Biden'dan sonra tekrar iktidara gelince ilk sefer yaptığı gümrük vergilerinin zam oranlarına arttırmak ile başlamıştır. Bu sefer sadece Çin ile değil aynı zamanda Meksika ve Kanada'ya da aynı Çin'e yaptığı gümrük zamlarını uygulamaktadır. Daha göreve gelir gelmez yaptığı konuşmalarda ilk dönemdeki gibi Amerikan halkının zenginleşmesi için çalışmalar yapacağı ve gümrük vergilerinin arttırılacağı hususunda açıklamalar yapmıştır. Bundan sonra da dediği gibi Meksika, Kanada ve Çin'e vergi artırımını uygulamıştır.⁵³

Trump ikinci kez göreve geldiğinde de yine ticaret savaşlarını başlatmaktan yana bir tutum sergilemek istemiştir. Bir ülke kendisine rakip gördüğü ve çıkarlarını kendisi lehine çevirmek için ticaret savaşı yolunu seçebilmektedir. Çin ile bu kadar ticaret savaşına girmesinin nedeni ise Çin'in sürekli geliştirdiği teknoloji ki bu dönemde özellikle yapay zeka alanında ve robotik alanlarında önemli gelişme kaydetmeleri teknolojinin yanın ekonomik olarak da dünyada lider konuma oturmasından çekinmektedir. Bu nedenle sürekli çeşitli

⁵¹ S. Lawal (2024) "Xi ve Biden Görüşmesi: Tayvan'a Yönelik Gümrük Vergileri ve ABD-Çin İlişkilerinin Durumu," *Al Jazeera*, 16 Kasım 2024, [Erişim Tarihi: 20.03.2025, <https://www.aljazeera.com/news/2024/11/16/xi-biden-meet-tariffs-to-taiwan-what-ails-us-china-ties-as-trump-looms>].

⁵² E. Demir (2020) "ABD'nin Biden Dönemi Çin Politikası: Asya'ya Dönüş 2.0?", *Cappadocia Journal of Area Studies*, 2(2), s. 242.

⁵³ *AP News*,(2025) "Trump'ın Gümrük Vergileri: Ticaret Savaşına Giden Yolun Zaman Çizelgesi," 3 Mayıs 2025, [Erişim Tarihi: 10.03.2025, <https://apnews.com/article/tariffs-timeline-trade-war-trump-canada-mexico-china-a9d714eea677488ef9397547d838dbd0>].

ürünlerde mallara gümrük vergisi koyarak bu ürünlerin ABD içindeki satışını zor hale getirmek istemektedir.⁵⁴

Trump, Haziran ayında yaptığı açıklamada Çin ile anlamaya vardıklarını duyurmuştur. Bu açıklamanın detayında ise ABD'nin Çin'e %55 gibi bir oranda gümrük vergisi koyabileceğine buna karşılık Çin'in ise ABD'ye karşı %10 kadar bir gümrük vergisi uygulayabileceği konusunda iki ülkenin anlaşacağını duyurmuştur. Ve buna ek olarak iki ülkenin de ilişkilerinin son derece iyi hatta mükemmel olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵

⁵⁴ M. Kaya (2019) "ABD - Çin Ticaret Savaşları ve Türkiye," *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*,1(2) s. 21-22.

⁵⁵ *TRT Haber* (2025) "Los Angeles Olayları, ABD'nin Meksika'dan Aldığı Bölgenin Geçmişi ve Etnik Yapısını Gündeme Getirdi," 11 Haziran 2025, [Erişim Tarihi: 25.06.2025, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/los-angeles-olaylari-abdnin-meksikadan-aldigi-bolgenin-gecmisi-ve-etnik-yapisini-gundeme-getirdi-910131.html>].

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN- SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ

1. İran - Suudi Arabistan İlişkileri

1.1. Şiilik ve Sünnilik arasındaki rekabet

1.1.1. Şiilik

Şii kavramı kelime olarak “Şiya” kökünden gelmektedir. Şia kelime anlamı olarak taraftar olmak, yardımcı olmak veya destekleyici olmak gibi anlamlara gelmektedir. Şia olarak tanımlansa da kullanımda Şii olarak söylenmektedir.⁵⁶ Şiilik, Hz. Muhammed’in vefatından sonra ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkmasındaki neden Hz. Muhammed’den sonra İslam’ın yöneticisinin kimin olacağıdır. Hz. Muhammed’in vefatından sonra Müslümanların çoğunluğu yeni halifeyi seçmek için bir seçim yapılması gerektiği tarafında durdular ancak belirli bir kısım seçim yapılmaması gerektiğini Hz. Muhammed’den sonra gelecek olan halifenin Hz. Ali olması gerektiği görüşünü savundular. Onlara göre Hz. Muhammed’den sonra gelecek kişiyi insanlar seçemezdi. Hz. Ali, Hz. Muhammed’in soyundan geliyordu ve Hz. Muhammed’den sonra gelecek olan halifenin (imam) onun soyundan olması gerekiyordu ama tek sebep bu değildi. Şiilerin bu görüşte olmalarının sebebi ise 15 Mart 632 tarihinde Hz. Muhammed’in Gadir-i Humm’da yaptığı konuşma sırasında kendinden sonraki gelecek halifenin Hz. Ali olduğunu söylediğine inanmalarıdır. Zaten Şiilik kelimesi kendilerine Ali’nin yandaşı dedikleri için buradan gelmektedir.⁵⁷ Burada sadece dini bir kavram yok halife olan kişi aynı zamanda siyasi bir kişilik olacak ve kendi tarafları daha güçlü hale gelecektir.⁵⁸

Şiiler, Hz. Muhammed’den sonra gelenlere halife değil imam demektedir ve Hz. Muhammed’den sonra gelen üç halifeyi kabul etmemiş, ilk imam olarak bu üç halifeden sonra gelen Ali ile imamlık kavramını kullanmışlardır. Hz. Ali halifelik makamına gelince Hz. Aişe ve Hz. Osman taraftarları Hz. Ali’nin halifelik makamında olmasını istemedikleri için bu dönemde zaten sürekli tartışmalar ortaya çıkıyordu. Bu tartışmalar yatışsa bile daha sonraki yıllarda Hz. Ali suikast sonucu vefat etmiştir.⁵⁹ Hz. Ali suikast sonucu vefat edince yerine oğlu Hasan imam olarak seçildi. Ancak bu dönemde halife Sünniler tarafından Muaviye olarak kabul edilmektedir. Hasan bin Ali o dönemin halifesi olarak zehirlemiştir. Böylece

⁵⁶ TDV İslam Ansiklopedisi, *Şia*, [Erişim Tarihi: 02.11.2023, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sia>].

⁵⁷ M. Matinjavid (2020). “İran ve Suudi Arabistan İlişkileri Kimlik, Güç, Rekabet ve Uyuşmazlık”, Nobel Bilimsel Eserler, s. 96-97.

⁵⁸ S. Ağçoban (2020). “Postmodernizm Açısından Şii-Sünni Yakınlaşmasının Değerlendirilmesi”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 13,(2), s. 241.

⁵⁹ R. Tarik (2019), “Sünni ve Şii İslam: Modern Çatışmanın Tarihsel Bağlamı”, *Bitlis İslamiyat Dergisi*, 1(1), s. 74.

üçüncü imam olarak seçilen Hz. Ali'nin diğer oğlu Hüseyin imamlık görevine getirilmiştir. Bu dönemde Müslümanlar tarafından kabul görülen halife Yezid'dir. Hüseyin bin Ali, çevresindekilerin kendisine söylemleri ile Yezid'in halka kötü davrandığı onlara zulmettiği haberini alınca Yezid'e karşı bir müdahale girişimi başlattı ve kendi kurduğu ordu ile Yezid'in yaşadığı bölgeye doğru yola çıkmaya karar verdi. Bir süre sonra Hüseyin bin Ali'nin ordusu daha yorulmaya başladı bu sırada Yezid kendisine doğru gelen ordunun haberini almıştı. Onları Kerbela bölgesinde abluka altına almıştır. Hüseyin bin Ali' ye kendisine biat etmesini söyledi. Ancak Hüseyin kabul etmemiştir. Bu bölgede çıkan savaşta Hüseyin Bin Ali vefat etmiştir. Şiiler bu zamanın her yıl Kerbela yasını tutmaya devam etmektedir. Üçüncü imam savaşta şehit düşünce Şiiler Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinde kimin suçu varsa karşısına aldı ve İslam'daki ayrılık burada başladı. Artık bir tarafta Sünniler bir tarafta ise Şiiler vardır.⁶⁰

1501 yılına gelindiğinde Safevi devleti İran bölgesi üzerinde kuruldu. Dağılmış ve parçalanmış durumda olan bölgeyi Safeviler tekrar toplamıştır. Safevi devletinin kurulması Şiilik ve Sünnilik açısından çok önemli bir olaydır. Çünkü Safeviler devleti kurduktan sonra Şiiliği devletin resmi mezhebi ilan etmişlerdir. Buradan sonra İran on iki imam Şiiliğini kabul etmiştir. Farklı devletlerden Şii liderler Safevi devletine çağrıldı ve burada Şiiliğin gelişmesi için çalışmalar yapılmıştır. İranlıların bir özelliği hiçbir zaman Araplaşmayı kabul etmemeleridir. İslam dinini kabul etmişler ancak Arapçayı kabul etmemişlerdir.⁶¹ Safevi devleti kurulmadan önce İran toprakları üzerinde Sünnilerin sayısı oldukça fazlaydı. Safeviler Şii ulema kesimini farklı yerlerden buraya çağırıp buradaki Şii nüfusunu arttırmaya çalışınca İran bölgesindeki Sünni nüfus farklı bölgelere gitmiş buradaki Sünni nüfus zaman içinde azalmıştır.⁶²

Şii ve Sünni mezhepleri arasındaki anlaşmazlık Osmanlı zamanında daha da artmıştır. İran şahı Şah İsmail, İran'daki Sünnilere sürekli baskı yapmaktadır. Bu haberi alan Yavuz Sultan Selim, Anadolu'daki Şiilere baskı yapmaya başladı. Yavuz Sultan Selim sürekli savaşlara girmekte ve topraklarını büyütmektedir. Şah İsmail bundan rahatsız olmuş bu savaşların kendisine zarar vereceğinden çekinmektedir. Yakınında bu kadar büyüyen Osmanlı Devleti'nin kendisine illaki zararı dokunacaktı. Tarih 1514 yılına geldiğinde Osmanlı ile İran savaş kararı verdi (Çaldıran Savaşı). Bu savaş Osmanlı devleti büyük bir zaferle kazandı.

⁶⁰ M. Matinjavid (2020). *age.*, s. 97-98.

⁶¹ M. Matinjavid (2020). *age.*, 100-102.

⁶² M. Uyar (1999). "Şii Siyasi Düşüncesinin Şekillenmesi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2(5), s. 306.

Aslında daha en başında İranlıların Sünnilere yaptığı baskının nedeni sadece mezhepsel değil siyasi bir boyutu da vardır.⁶³

Safevilerin oluşturduğu bu Şiilik yaklaşık 500 yıl boyunca devam etmiştir. İran bir teori ortaya çıkardı. Teorinin adı “Velayet-i Fakih” bu teori ile birlikte İran’da yeni bir dönem başladı. Bu devrimle birlikte artık şah ve saltanat gibi kavramlar ortadan kalktı bunun yerine Şii kimliğe sahip bir İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. Anayasaya Şiilik kavramı koyulmuştur. Hatta Anayasaya Şiilik mezhebi değiştirilemez ibaresi bile koyuldu (İran Anayasası 12. Md.) oylamasında % 98 gibi ciddi bir sonuçla oylamada kabul edilmiştir. Ayetullah Humeyni İslam hükümeti kitabında fakihlerin imamlar tarafından görevlendirildiğini, imamların Peygamberler tarafından görevlendirildiğini ve Peygamberlerinde Allah tarafından görevlendirildiğini yazmaktadır. Eğer bir imam olmazsa bunun yerine bir yeni bir imam gelene kadar fakih bakacağı söylenmiştir.⁶⁴

1.1.2. Vahhabilik - Sünnilik

Vahhabiliğin kurucusu Muhammed bin Abdülvahhab’dır. İbni Abdülvahhab, sürekli gezerek İslam’ı gittiği yerde anlatmaktadır. Abdülvahhab’ın İslamiyet’i gezerek anlatmasının sebebi İslam’ın geçmiş yıllarda değiştirildiğini ve doğru İslam dinini öğretmek için yola çıktığı ifade edilmektedir. Basra, Bağdat, Irak, İran’ ı gezdikten sonra tekrar Arabistan’a dönmüş burada Muhammed bin Suud ile birlikte İslam’ı temel alan bir devlet kurmak için görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler sonucunda Muhammed bin Suudi siyasi ve askeri çalışmalar yaparken İbni Abdülvahhab ise dini taraf ile ilgili çalışmalar yapacaktır.⁶⁵

Vahhabiliğin, Şiiliğe karşı görüşleri eskiden beri çok şiddetli ve olumsuz şeklindedir. Şiilerin kafir olduğunu onların dinden çıktığını hatta daha da ileri giderek onların öldürülmeleri gerektiğine dair söylemleri vardır. Vahhabiler 1800’lü yıllarda sürekli Şii topluluklarına baskınlar yaparak ele geçirdikleri bölgelerdeki Şii Müslümanları öldürmüşler ve onların kutsal saydıkları yerleri yıkmışlardır. Şiiler ise Suudi Arabistan’ın ABD gibi batılı ülkelerle (özellikle petrol satışı) ilişki kurmasını sürekli kınamış ve Vahhabilerin dinden çıktığını batılılara benzediklerini onlara benzedikleri için İslam alemini liderliğini yapamayacaklarını ileri sürmüşlerdir. Bu gibi olaylar iki mezhep arasındaki ilişkilerin daha da kötü bir hal almasına neden olmuştur.⁶⁶

⁶³ M. Matinjavid (2020), *age.*, 103-105.

⁶⁴ M. Matinjavid (2020), *age.*, 105-108.

⁶⁵ M. Matinjavid (2020), *age.*, s. 113-114.

⁶⁶ M. Matinjavid (2020), *age.*, 124-125.

Bölge halkının devlet kurma girişimleri 1744-1818 yılları arasında olmuştur. Ülke bir kabile yönetimi olarak kabul edilmektedir. İlk Suud krallığı oldukça fazla yere hakimdir. Yemen hariç tüm Arap yarımadası bu krallığın elindeydi. Ancak bu krallığın Osmanlı padişahı II. Mahmut'un emri ile yıkılmasına karar verilmiştir. Mısır Valisi İbrahim Paşa bu görevi aldı ve ilk Suud krallığını yıkmıştır. Daha sonra 1824-1887 yılları arasında ikinci Suud Devleti ortaya çıktı. Ancak bu devlet iç karışıklıklar ve anlaşmazlıklar sebebiyle daha fazla dayanamayarak yıkıldı. Suudiler üçüncü kez bir devlet kurma girişimine kalkıştı ve 1932 yılında kuruldu. Bu yapı hala günümüzde varlığını devam ettirmektedir. Aslında bu bölgede böyle bir devlet kurulmasının sebebi Osmanlı Devleti'nin bu dönemde savaşlarda mağlubiyet alması ve çöküş döneminde olmasından kaynaklanmaktadır. Suudi devleti her seferinde Osmanlı Devleti'ni karşısına almamak ve göze batmamak için Osmanlıya bağlı olduklarını bildirmiştir. Ancak daha sonra kendi krallıklarını kurarak tüm Arabistan topraklarını kapsayacak bir krallık kurmuşlardır.⁶⁷

Suudiler krallık kurmadan önce bölgede yavaş yavaş toprak alırken burada de genel olarak Suudiler gittikleri yerlerdeki Şiiler ile uzun süreler boyunca aynı yerde yaşadıkları olmuştur. Bazen Şiiler buradaki haraç almalar sebebiyle başka yerlere gitmek istemekte ve gittikleri yerlerde sadece Şiilerden oluşan bölgeler oluşturmaktaydı. Ancak Şiiler her zaman başka topraklara giden Şiilere tekrar eski yaşadıkları yerlere geri gelme çağrısında bulunmuşlardır. Yine bu dönemde Şiilerin yaptıklarını Sünniler doğru olarak görmese de yine de bu bölgelerde anlayışla karşılaşmış ve kendi mezheplerini yaşayabildikleri ve öğretebildikleri alanlarda eğitim vermelerine izin vermişlerdir.⁶⁸

İki mezhep her zaman ayrılık içinde olmamış bazı dönemlerde iki mezhebi yakınlaştırma sürecine gidilmiştir. Bu süreçlerden ilk 13. Yy da olmuştur. Kübreviyye tarikatı iki mezhebi birleştirmeye ortak noktaları bulmaya çalışsa da dönemin getirdiği siyasi nedenlerden dolayı bu başarılı olamamıştır. 1736 yılında bu yakınlaşma çabaları tekrar denense de yine başarılı bir sonuç alınamamıştır. Birinci Dünya Savaşı döneminde en uzun süren yakınlaşmalar yaşansa da bu da tam bir çözüm sunamamıştır. 1991 yılına gelindiği ise bu dönemde önemli adımlar atılmıştır. Tahran'da düzenlenen "Uluslararası İslam Mezheplerini Yakınlaştırma Kurulu" kurulmuş ve bu dönemde önemli çalışmalar yapılmıştır. İslam mezhepleri Üniversitesi bu dönemde kurulmuş ve bütün mezhepler ile ilgili araştırmalar ve çalışmalar bu dönemde yapılmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde ise mezhepler arasında

⁶⁷ M. Matinjavid (2020), *age.*, 109-111.

⁶⁸ L. Louer (2023). "Sünniler ve Şiiler Bir İhtilafın Siyasi Tarihi", (Çev:) Barış Özkul, İletişim Yayınları, İstanbul, s.180-182.

yapılan sempozyum ve konferansların sayısı artmış aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkede yapılmaya devam etmektedir.⁶⁹

2. İki Ülkenin Diplomatik İlişkilerinin Seyri

İran ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin temeli 1929 yılında atılmıştır. O dönem de ülkenin adı Suudi Arabistan değil Necid Krallığı'dır. Daha sonraki dönemlerde kendi topraklarını genişleterek Suudi Arabistan olacaktır. Bu başlangıçtan sonra iki ülke arasında anlaşmalar yapılmıştır. Bunlar Ticaret Anlaşması (1953), Arap ve Fars Adaları Anlaşması (1969) ve tarafsız alanların paylaşımı için yapılan anlaşmalarıdır (1978). Soğuk Savaş döneminde İran ve Suudi Arabistan gibi bölgede güçlü olan devletleri Rusya'ya kaptırmak istemeyen ABD, bu iki devlete sürekli yardımlar göndermiştir. Bu yardımlarla birlikte bu iki devlet bölgede askeri ve ekonomik olarak oldukça büyük bir güç elde etmiştir. İlişkiler iyi yönde giderken 1948 yılında İsrail kurulmuştur. Suudi Arabistan, İsrail'in kurulmasından rahatsız olduğunu dile getirirse de bu dönemde İran, İsrail ile önemli ilişkiler kurmuştur. Suudi Arabistan, İran'ın bu tutumuna ne kadar tepki gösterse de yine de müttefik oldukları için ağır bir söylemde bulunmamıştır.⁷⁰

1968 yılına gelindiğinde ise İngiltere, Körfez bölgesinden çekilme kararı almıştır. İngiltere'nin çekilmesinden sonra İran, bölgede ABD'nin müttefiki olarak kendisini Körfez Polisi olarak tanımlamış ve bu rolü üstlenmiştir. İran ve Suudi Arabistan politikası oluşturmuş ve bu politika gereği ABD'nin bu bölgedeki çıkarlarını koruma görevini üstlenmişlerdir.⁷¹ İngiltere'nin çekildiği yerlerde boşluk oluştuğu için İran bu bölgelere yerleşmeye başlamış ve İran, Arap Körfezi denilen bölgeye yerleşmiş ve buradaki etkinliğini arttırmıştır. İran bu bölgelere yerleşince Suudi Arabistan ile İran arasında sınır krizleri ortaya çıkmıştır. Bahreyn ve Kuveyt gibi yerlerdeki petrol kaynaklarından hak talep eden İran ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler bu dönemde daha sorunlu hale gelmiştir. Ancak daha büyük sorun 1971 yılında İran'ın Birleşik Arap Emirlikleri'nin kontrolünde olan üç adayı işgal ederek kendisine almasıyla ortaya çıkmıştır.⁷²

1973 yılında ise İran ile Arap ülkeleri arasında bir sorun ortaya çıkmıştır. 1973 yılında petrol üreten Arap ülkeleri bir ambargo uygulayarak İsrail'e ve İsrail'i destekleyen ülkelere petrol ihraç etmeyeceklerini açıklamışlardır. Ancak İran bu ambargo uygulamasına katılmadı

⁶⁹ S. Ağçoban (2020), *age.*, s. 251-253.

⁷⁰ G. Çapar, & E. Koç (2022), "İran ve Suudi Arabistan İlişkilerindeki Çatışma Dinamikleri: Bölgesel Güç Mücadelesinin Kimlik Perspektifinden İncelenmesi", *Savunma Bilimleri Dergisi*, 43(1), s. 26.

⁷¹ D. Kocatepe (2017), "Suudi Arabistan- İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), s. 68-69.

⁷² G. Çapar & E. Koç (2022), *agm.*, 26.

ve bu işten en karlı olarak çıktı. İsrail'e destek sağlayan ülkeler petrolü İran'dan aldı ve İran son on yılda sattığı petrolü sadece o yıl satmıştır. İran buradan gelen geliri kendini güçlendirmek amacıyla silah alımı yapmıştır. ABD böylece hem İran'dan petrol alarak petrol ihtiyacını karşıladı hem de petrol için verdiği parayı silah satarak geri almıştır. Ancak ABD'nin amacı sadece İran'ı güçlendirmek değildir. İlerleyen yıllarda Suudi Arabistan'a da silah yardımı yaparak ya da silah satarak onları bölgede güçlü hale getirmek istiyordu. Bunu yapmasının sebebi Soğuk Savaş döneminde buradaki ülkeleri kendi yanına çekmek ve buraları komünizmden uzak tutmaktır.

2.1. İran- Irak Savaşı

İran'da bir devrim olması çevredeki diğer ülkelerde korku ve endişeye sebep olmuştur. Irak kendi içindeki Şiiilerin yönetime karşı gelerek ayaklanma çıkaracaklarını söyleyip⁷³ 1980 yılında Saddam, İran'a savaş açmıştır. Suudi Arabistan bu savaşta Irak tarafını desteklemiş ve elinden geldiğince İran'ı yıpratmak ve bölgedeki gücünü azaltmak istemişlerdir. Suudi Arabistan bu dönemde Irak'a her türlü yardımı yapmış gerek askeri gerek ekonomik olarak yardımda bulunmuştur.⁷⁴ Ancak savaşın galibi çıkmayınca İran'daki devrim daha da güçlenmiş bu İran içinde olan bazı karışıklıkların son bulmasına sebep olmuştur. İç karışıklıkları savaşta kazanarak yenen İran, dış politikada da sert bir tutum sergileyerek kendisini bölgede daha güçlü bir konuma getirmeye çalışmıştır.⁷⁵ Ayrıca bu devrimden sonra geçmişte yapılan çifte sütun politikası⁷⁶ da bitmiş ve iki ülke arasındaki rekabet daha gözle görülür şekilde yaşanmaya başlamıştır.⁷⁷

İran sadece kendi içinde devrim yapmakla kalmamış ayrıca bu devrimi çevresindeki ülkelere de yaymaya ve taşımaya çalışmıştır. Bunları diğer ülkeler içinde yaşayan Şii toplulukları ile yapmaya çalışmışlardır.⁷⁸ Devrimi yaptıktan sonra savaşta da kazanan İran, çevresindeki ülkeler içindeki örgütlerin hareketlenmesine sebep olmuştur. Bu hareketlenme ülkeler için çok büyük tehdit unsuru oluşturmaya başlayınca bölgedeki ülkelere birbirlerine

⁷³ D. Kocatepe (2017), *agm.*, s.26.

⁷⁴ İ. Akdoğan, (2016). "İran Devriminden Arap Baharına Suudi Arabistan- İran İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, 8(73), s.17.

⁷⁵ G. Çapar & E. Koç (2022), *agm.*, 26-28.

⁷⁶ ABD başkanı Nixon tarafından uygulanan bu politika aslında Nixon doktrininin Körfezdeki bir parçası olarak görülmektedir. Bu politikaya göre Körfezdeki en güçlü ülkelerden ikisi olan Suudi Arabistan ve İran'a ABD silah satışı yaparak bölgede çıkacak olaylarda ABD herhangi bir müdahale yapmayacak bu iki ülke sorunları çözeceği planlanmıştır. Bir diğer plan ise bölgede Sovyetlerin ve komünizmin yayılmasını önlemektir. Daha sonraki dönemlerde ABD İki ülke içinde bir seçim yapmış ve bu dönemde İran'a ağırlık vermiştir. ABD başkanı Nixon'dan sonra Ford ve Carter'da bu politikayı sürdürmüşlerdir. Ancak İran İslam Devriminden sonra bu uygulanan politika ortadan kalkmıştır.

⁷⁷ D. Kocatepe (2017), *agm.*, s. 69.

⁷⁸ D. Kocatepe (2017), *agm.*, s.69.

desteklerini açıklamışlar ve İran'a karşı bir tutum sergilemeye başlamışlardır.⁷⁹ Bu ülkeler bir araya gelerek 1981 yılında adı Körfez İş birliği Konseyi (KİK) olan bir konsey oluşturmuşlardır.⁸⁰

İki ülke arasındaki ilişkilerin asıl kopma noktasına gelmesi ise 1985 yılında başlamıştır. Bu tarihte Şii Müslümanlar hac yapmak için Suudi Arabistan'a gitmiş ve orada hem İsrail'i hem de ABD'yi protesto etmişlerdir. Suudi Arabistan ilk zamanlar bu protestolara sessiz kalmayı tercih etse de 1987 yılında yine bir protesto sırasında protestocular ile Suudi polisleri arasında çıkan olaylarda 402 Şii hacının öldürüldüğü iddia edilmiştir. Bu olay iki ülke arasındaki ilişkileri son derece zor duruma sokmuş ve 1988 yılında Suudi Arabistan ile İran arasındaki ilişkiler kesilmiş ve büyükelçilikler kapanma noktasına gelmiştir.⁸¹

İki ülke arasındaki gerilimin son bulma sebebi ise Irak- İran savaşının sona ermesidir. Savaş bitince Suudi Arabistan'ın Irak'a desteği bitince bölgede bir sakinlik oluşmuştur. Ancak asıl ilişkilerin düzelmesinin sebebi bu değildir. Humeyni 1989 yılında vefat edince yerine ilk önce Ali Hamaney ondan sonra da Haşimi Rafsancani gelmiştir. Rafsancani, 8 yıl süren savaşın ardından Humeyni gibi saldırgan bir politika izlemeyi tercih etmeyerek, daha çok İran'ı daha ılımlı politikalar izleyerek ülkeyi düzene sokacak bir yol izlemiştir. 1997 yılına gelindiğinde ise İran'da ilk reformist hükümet kurulmuş, kurulan hükümet daha çok İran'ın ulusal çıkarlarını korumak gibi adımlar atmıştır. İran'ın bu adımları atması hem bölgede hem de Suudi Arabistan ile ilişkilerinde önemli bir adım olmuştur. Kapatılma noktasına gelen elçilikler bu dönemde tekrar eski düzenine geri dönmüştür. 1997 yılına gelindiğinde Tahran İslam Konferansı'na Suudi veliaht prens katılmış, daha sonra 1979 yılından sonra İran lideri ilk kez 1999 yılında Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir. 2001 yılında ise terör ve uyuşturucu konularında iki ülke güvenlik anlaşması imzalamıştır.⁸²

2.2. Arap Baharı

Tunus'ta üniversite mezunu Muhammed Buazizi, üniversite bitirmiş olmasına rağmen seyyar satıcılık yapmaktadır. Ancak geçim sıkıntısı ve adaletsizlik gibi olaylardan bunalan genç Tunus Valiliğine giderek yaşadığı olaylardan dolayı kendisini yakmaya çalışmıştır. Arap Baharı bu olayla başlamıştır. Halk bu ilk adımı gördükten sonra sokağa çıkmaya ve protesto etmeye başlamıştır. Bu protestolar hızlı bir şekilde yayılınca önü alınmaz bir noktaya gelmiş.

⁷⁹ G. Çapar & E. Koç (2022), *agm.*, 28.

⁸⁰ D. Kocatepe (2017), *agm.*, s.69.

⁸¹ D. Kocatepe (2017), *agm.*, s.70.

⁸² P. Arıkan(2016). "Ulusal Çıkar Çatışması ve Mezhepsel Kutuplaşma Arasında İran- Suudi Arabistan Gerginliği", *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, 38, s. 4-5.

Tunus yönetimi yöneticilerin görevden alındığı ve yeni istihdam alanları oluşturularak 300.000 kişinin işe alınacağını duyurmuştur. Olaylar ilk çıktığı dönemlerde bu olayın abartılmaması gerektiğini ve kısa süre sonra protestoların biteceği söylene de durum hiç de söylendiği gibi olmamıştır. Hatta sadece Tunus ile sınırlı kalmayıp çevredeki ülkelere hızlı bir şekilde yayılmıştır. (Yemen, Bahreyn, Ürdün, Suriye, Libya, Mısır). İlerleyen zamanda Tunus lideri Zeynel Abidin ülkeyi terk etmiş ve halk istediğini aldığı için olaylar Tunus'ta durmuştur. Ancak diğer Orta Doğu ülkeleri için sonuç aynı şekilde sonuçlanmamıştır. Özellikle Suriye'de ülkedeki farklı etnik yapılar olduğundan dolayı olaylar diğer ülkelere göre daha uzun sürmüştür. Olaylar ülke içinde bölünmelere yol açmış, ülkeye terör örgütleri girmiş ve Suriye'de var olan toprak bütünlüğü bozulmuştur. Tüm bunlar olaylar çok fazla insanın hayatını kaybetmesine ve ülkelerinden ayılıp farklı ülkelere göç etmelerine sebep olmuştur.⁸³

Arap Baharı Orta Doğu'da birçok ülkede kendisini gösterdikten sonra diğer ülkelerde de olayların kendi ülkelerine sıçramasından endişe etmişlerdir. Suudi Arabistan yönetimi işsizlik ve siyasi alanda halk ile uyumsuz kararları olduğu için olayların kendi ülkesine gelmesinden endişe etmiş ancak hemen halkına sosyal ve ekonomik anlamda yardımlar yaparak halkı birazda olsa rahatlatma yoluna gitmiştir.⁸⁴

İran'ın Arap Baharından çekinmesinin temelde iki sebebi vardı. İlki diğer ülkeler gibi kendisine sıçrayıp ülkede karışıklık çıkmasını istememesidir. İran, böyle bir durum olduğunda hemen isyanları bastırmak için devletin gücünü kullanmaktan çekinmemektedir. İkincisi müttefiki Suriye, Arap Baharından oldukça fazla etkilenmiştir. Eğer muhalifler orada başarılı olursa İran hem çok önemli bir müttefikini kaybedecek hem de Suriye'de başarılı olduğunu gören İran'daki muhalifler aynı şekilde İran rejimini devirmek isteyeceklerdir. Bu sebeple İran, Rusya ve Çin'den aldığı desteklerin çoğunu Esad rejimine göndermiştir.⁸⁵

Arap Baharı'nın ortaya çıkmasından sonra İran ve Suudi Arabistan aldığı her kararda tersliğe düşmüştür ve bu da İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkileri çıkmaza sokan diğer olaydır. Bu dönemde İran, Libya'daki NATO müdahalesine kesin olarak karşı olduğunu bildirmiş ancak Suudi Arabistan yönetimi Libya'ya müdahale olmasını desteklemiştir. İran,

⁸³ H. Kılıç (2020). "İran- Suudi Arabistan İlişkileri ve Arap Baharı", *Ahi Evran Akademi*, 1(2), s. 113-114.

⁸⁴ Y. Nagiyev (2021). agm., s. 114.

⁸⁵ M. H. Özev (2016). "İran- Suudi Arabistan İlişkileri, 1932- 2014", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 66(1), s. 94-95

Suriye’de Esad yönetimini desteklemekte iken bu yine Suudi Arabistan tam tersi bir karar ile Suriye’de muhaliflerin tarafını tutmuştur.⁸⁶

Aslında bu iki ülke bir taraftan ülkelerde çıkan ayaklanmalarda bir tarafı seçerek desteklerken diğer taraftan da bu ayaklanmaların sonuçlarına göre değişecek olan yönetimlerle nasıl ilişki kuracaklarına dair çalışmalar yapmaktadır. Yine buradaki amaçları diğer devletlerin muhalif kesimi destekledikleri ya da yönetici desteklemedikleri değildir. Buradaki amaç kendilerine bölgede daha fazla müttefik bularak bölgedeki güçleri arttırmak ve bölgede lider devlet olmaktır. Bunun için Arap Baharının kendi ülkelerine gelmesini engellemek istemektedir. Arap Baharının ülkeye gelmesi İran ya da Suudi Arabistan’ın ülkedeki istikrarını bozacağında bölge liderliğini rakibi olan devlete kaptırma korkusudur.

2.3. Suriye İç Savaşı

2011 yılında başlayan Arap Baharı hızla bölgedeki diğer ülkelere de ilerlemekteydi. Tehdit altında olan ülkelere birisi de Suriye olmasına rağmen Beşar Esad bu durumun kendi ülkesine gelmeyeceği ve kendi ülkesinde etkili olmayacağı savunmuştur. Ancak gerçek hayat Beşar Esad’ın söylediği gibi olmamıştır. İlk olaylar Suriye’nin Dera şehrinde görülmeye başlamıştır. Aslında Suriye kaynakları olmayan bir ülke değildir.⁸⁷ Suriye kaynakları olan ancak bu kaynakları halka aktarmada zorluk çeken, rüşvet gibi olayların önünü alamayan, gelir dağılımında adaletsiz olan ve siyasal sisteme katılımında zorluk yaşayan bir ülkedir. Bir de ülke içinde mezhepçilik politikaları uygulayan gruplar vardır. Tüm bu olumsuzluklar bir arada toplanınca iç savaşın başlamasını olağan bir hale getirmiştir.⁸⁸ Olayların büyümesine Suriye güvenlik güçleri bir çözüm bulamamış ve ülke içindeki radikal gruplar bu olayların büyümesinde daha da etkili bir rol almışlardır. Olayların başlamasından 3 yıl sonra 2014 yılına geldiğinde tam 200.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Ülke içindeki kışkırtmalar ve sorunların çözüm bulunamaması sebebiyle olaylar daha da artması sonucu Suriye’deki insanlar çevre ülkelere göç etmeye başladı. Bu ülkelerin başında Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır gelmektedir.⁸⁹

Suriye, İran için önemli bir mütteftir. İran İslam Devrimi’nden sonra İran hükümetini tanıyan ilk ülkeler arasında Suriye’de vardır. Bunun sebebi İran’ın devrimden

⁸⁶ İ. Göçer & S. Çınar (2015). "Arap Baharı'nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkisi", *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(10), s. 51-56.

⁸⁷ Y. Nagiyev (2021). "Suudi Arabistan- İran Rekabetinin Suriye İç Savaşına Etkisi", *UPA Strategic Affairs*, 2(1), s. 115.

⁸⁸ Ö. Özdemir (2019). "Arap Baharı Sürecinde Suriye ve Terör Örgütlerinin Süreç Üzerindeki Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Gazi Üniversitesi, s. 81-102.

⁸⁹ Y. Nagiyev (2021), *agm.*, 116.

sonra İsrail'e olan tutumu ve iki ülkenin yıllardan beri gelişen olumlu ilişkileridir. Suriye ile Suudi Arabistan ilişkileri İran ile Suriye arasındaki gibi değildir. İlişkiler 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine Saddam karşıtı Arap koalisyonu oluşturulmuştur. Suriye'de koalisyona katılmış ve ilişkilerin başlangıç noktasını oluşturmuştur. 2005'li yıllara gelindiğinde Suriye ile İran arasındaki bu yakınlaşmalardan ve birbirlerine destek vermelerinden dolayı Suudi Arabistan ile Suriye arasındaki ilişkiler durma noktasına gelmiştir. 2009 – 2010'lu yıllarda Suudi Arabistan ve Suriye liderleri birbirlerinin ülkelerine giderek ziyaretler gerçekleştirmiş ve ikili ilişkiler tekrar canlanma evresine girmiştir. Ancak bu durum fazla uzun sürmeyecek Arap Baharından sonra tekrar ilişkileri eski haline geri dönecektir. İlerleyen dönemlerde Bahreyn'de İranlı guruplar tarafından çıkarılan protestoya Suudi Arabistan müdahalede bulunmuş ve protestolar kontrol altına alınmıştır. Donald Trump döneminde ise ABD, İran'a ağır yaptırımlar uygulamış bu yaptırımlar en çok Suudi Arabistan'ın lehine olmuştur. Suudi Arabistan ise Suriye'deki Suriye Demokratik Güçlerine maddi anlamda yardımlar yapmıştır.⁹⁰

İran, Suriye'ye hem Arap Baharı döneminde ve sonraki yıllarda ekonomik ve askeri alanlarda yardımlarda bulunmuştur. Yıllarca iş birliği yapmışlar ve ABD ile birlik olan Suudi Arabistan'a karşı birlikte taraf olmuşlardır. Suriye iç savaşında da Haşti Şabi gibi Şii örgütlere sürekli yardım göndermiş. Ayrıca Suriye'den kendi ülkesine gelen göçmenlerin işlerini kolay hale getirmiş bir yandan onlara eğitim vererek askeri güç olmalarını sağlamıştır. Suudi Arabistan tarafı ise muhalifleri desteklemiş ve Suriye'deki muhalefet tarafına yardımda bulunmuştur. İran ve Suudi Arabistan bu konuda da aynı görüşte değil farklı görüşlerde yer almışlardır.⁹¹

2.4. Yemen İç Savaşı

Arap Baharı Yemen'i de etkilemiştir. Protestocular sokaklara inmiş ve Cumhurbaşkanı Abdullah Salih'in görevi bırakmasını istemişlerdir. Hatta 3 Haziran tarihinde Yemen'de Cumhurbaşkanına füze ile saldırı yapılmış yapılan bu saldırı olayların ne kadar büyük olduğunu ve daha da büyüyeceğini göstermiştir. İlerleyen dönemlerde Körfez İş birliği Konferansı toplanarak Yemen için bir çözüm bulma konusunda çalışmaya başlamışlardır. Buldukları çözüm Cumhurbaşkanı'nın görevi bırakması ve yerine Cumhurbaşkanı yardımcısının gelmesi olmuştur. Yeni bir meclis kurulması ve yeni anayasa yapılması yönünde bir çözüm üretseler de bu görüş kabul edilmemiştir. Körfez İş birliği Konferansı üye

⁹⁰ Y. Nagiyev (2021), **agm.**, s. 117-118.

⁹¹ Y. Nagiyev (2021), **agm.**, s. 118-119.

lkeler daha Yemen'deyken BirleŖik Arap Emirlikleri Büyükelçiliğine saldırı düzenlenince ye lkeler Yemen'i terk etmiŖlerdir. Bir süre sonrada Cumhurbaşkanı Abdullah Salih ülkeyi terk etmiŖtir. ABD tarafı hemen burada bir yönetimin seçilmesini istemiŖtir. Bunun nedeni ise bölgede bulunan el-Kaide terör rgtnn Yemen içinde hızlı Ŗekilde yayılması ve geç kalınması durumunda Yemen'de yönetim kurulmasının daha zor olacağı dŖncesidir. Yemen'de güçlü aŖiretler vardır (Hursi, HaŖhit, Bakil). Bu aŖiretler daha önce Abdullah Salih'i desteklerken özellikle Hutsi aŖireti Abdullah Salih'i desteklememe kararı almıŖtır.⁹² Ayrıca Husiler İnan İslam Devriminden sonra İnan ile iliŖkilerini arttırmıŖtır. Zaman içinde iliŖkiler daha fazla artmıŖ hatta 2019 yılında Yemen'deki İnan Büyükelçiliğini Husi bir kiŖi atanmıŖtır (Atanan kiŖi ed- Duleymi'dir).⁹³

2009 yılında Hutsi aŖireti liderliğinde Ŗiiler Suudi Arabistan'ın Yemen'de Abdullah Salih'e destek verdiğini gerekçe göstererek Suudi Arabistan'a savaŖ amıŖtır. Bu dönemde ABD'de bölgedeki istikrarsızlıktan korktuğu için Suudi Arabistan tarafında yer almıŖtır. Suudi Arabistan, ABD uçaklarıyla havadan saldırı dzenlemiŖ ve düzenlediği saldırılarda 200 kiŖi hayatını kaybetmiŖtir. Ölenlerin Ŗii olması sebebiyle İnan'da olaya dahil olmuŖtur.⁹⁴

Suudi Arabistan'ın ise buradaki amacı sınırlarındaki tehlikenin bir an önce çözülmesidir. Çünkü Hizbullah'ın Yemen'deki Hutsileri eğittiği ve onlara yardım gönderdiğini bilinmektedir. İnan'ın bu bölgede istikrar istemediği ve burada terör örgütlerinin çoğalmasını sağlayacağı grŖn savunmaktadır.⁹⁵

BaŖkan Obama, bu dönemde yaptığı konuŖmasında evrensel özgürlük gibi kavramlar kullanınca Suudi Arabistan gibi ülkeler bu konuŖmayı yersiz bulmuŖlardır. Ancak ABD tarafında bakıldığında ise ekonomik olarak daha tam dzelemeyen bir ülkenin yapacağı konuŖma olarak bakılmıŖtır. Suudi Arabistan'da bu dönemde oldukça zorluklar çekmektedir. Çünkü siyasi anlamda alacakları her türlü kararda ülke­deki dini kesim izin vermemektedir. Bu da siyasi ve diplomatik anlaŖmada istedikleri gibi karar alamadıklarını göstermektedir. Körfez İŖ birliği Konferansı lkeleri bu dönemde ortak bir güven duygusu sađlayamamıŖlardır. Hatta bazı konularda yeler Suudi Arabistan tarafını desteklerken bazı ülkeler ise İnan ile bağımsız dıŖ politika kararı almıŖlardır. Suudi Arabistan ne kadar İnan'ın bölgede güçleneceğini

⁹² . Z. Oktav (2011). "Basra Körfezinin DeđiŖen Dinamikleri İnan- ABD- Suudi Arabistan İliŖkileri", BETA Yayınları, İstanbul, s. 162-163.

⁹³ E. omarlı, S. Türkman (2020). "İnan ve Suudi Arabistan'ın DıŖ Politika ArayıŖları ve G Mücadelesine Genel Bir BakıŖ", *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), s. 194.

⁹⁴ . Z. Oktav (2011). *age.*, 164-165.

⁹⁵ .Z. Oktav (2011). *age.*, 165.

düşünse de Arap Baharı en çok Suriye'yi etkilemiş ve İran'ın bölgedeki en büyük müttefiki Suriye olması sebebiyle bu dönemde İran'da güçlü bir tutum sergileyememiştir.⁹⁶

İran ile Suudi Arabistan, Yemen konusunda en son sorun ARAMCO krizi olarak tarihte yerini almıştır. Husiler, Suudi Arabistan'da bulunan ARAMCO (Petrol tesisi) tesislerine 11 Eylül 2019 tarihinde saldırı düzenlemişlerdir. Bu saldırı oldukça etkili olmuştur. Suudi tarafı bu saldırıda İran'ı suçlamış fırlatılan füzelerin İran'dan atıldığını hatta silahlı dronların da yine İran'dan havalandığını söylemişlerdir. Bu olayda da yine iki ülke arasındaki ilişkiler olumsuz bir hal almaya devam etmiştir.⁹⁷ 2019 yılında Suudi Arabistan'ın petrol tesisine insansız hava aracı ile saldırıda bulunulmuştur. Suudi Arabistan ile ABD bu saldırının arkasında İran'ın olduğunu savunmuşlardır.⁹⁸ İran bu suçlamaları reddetmiştir. Ancak Yemen'de İran taraftarı bir grup (Husi) bu olayı kendilerinin yaptığını bildirmiştir. 2020 yılında İranlı komutan Kasım Süleymani ABD tarafından yapılan hava saldırısı sonucu hayatını kaybetmiştir.⁹⁹

3. İki Ülkenin Güçleri Karşılaştırılması

3.1. İran Askeri Gücü

İran'da askeri eğitimler diğer ülkelerde olduğu gibi temel amacı ülke birliği ve bütünlüğünü korumaktır. Ancak İran askeri anlamda iki farklı yapı üzerinde görevlerini düzenlemiştir. Bunlardan birincisi ideolojik- politik, ikincisi askeri ve tekniktir. İdeolojik ve politik olan kısım Velayet-i Fakih ilkesi gereği yardıma muhtaç kimseler ve topluluk ya da bir toplumun ezildiğini gördüğünde bu ideolojik- politik taraf devreye girer, ikincisi ise diğer toplumlara ortak olan toprak bütünlüğünü koruma ve siyasi hedefleri yerine getirmektir.¹⁰⁰

İran ordusu dünyada gelenekselleşmiş bir yapı olan deniz, hava ve kara olmak üzere üç farklı alanda faaliyet gösteren birliklerden oluşmaktadır. Bu askerlerin 300.000 kadarı anlık olarak faal durumda iken 400.000 kişi ise yedek olarak görevlerini yapmak için

⁹⁶ Ö. Z. Oktav (2011). *age.*, 167-175.

⁹⁷ E. Çomarlı & S. Türkman (2020). *age.*, s. 195.

⁹⁸ BBC (2023), "İran 7 Yıl Aradan sonra Suudi Arabistan'daki Büyükelçiliğini Yeniden Açtı", [Erişim Tarihi: 18.11.2023, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c8vy9n97nv8o>].

⁹⁹ Euronews (2023), "Savaşın Eşiğinden Dostluğa': İran ile Suudi Arabistan Arasındaki İlişkilerin Tarihçesi", [Erişim Tarihi: 18.11.2023, <https://tr.euronews.com/2023/04/06/savasin-esiginden-dostluga-iran-ile-suudi-arabistan-arasindaki-iliskilerin-tarihcesi>].

¹⁰⁰ M. A. Demir (2021). "Bölgesel Hegemonya olma Arayışı Çerçevesinde İran- Suudi Arabistan Rekabeti", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi, s. 29.

beklemektedir.¹⁰¹ 2025 yılında yayınlanan verilere göre İran 145 ülke içinde 16. Sırada yer almaktadır (Global Firepower verilerine göre).¹⁰²

1979 yılında İran İslam Devriminden sonra Humeyni 20 milyon kişiden oluşan bir ordu kurmak istemiştir. İran'da zorunlu askerlik oluşturulmuş ve İslami kurallar eşiğinde herkesin askeri eğitim almasına karar verilmiştir. İran'da askerlik zorunludur ve askerlik yapmanın süresi 21 ay olarak belirlenmiştir.¹⁰³

3.1.1 İran Devrim Muhafızları Birliği

İran, İslam Devrim Muhafızları Birliğini (İDMB) kurmuş ve bu birliğin amacı olarak İslami düzeni kurmak ve uluslararası sistemde kendisini askeri güç olarak daha fazla göstermek istemektedir. 1979 da kurulan bu birlik 1982 yılına gelindiğinde ise anayasada yer alacak şekilde düzenlenmiştir.¹⁰⁴

Devrim muhafızları birliği, İran'ın 31 eyaletinde kara kuvvetleri yerleştirilmiştir. Bu birliklerin sayısı 150.000'den fazladır. Kara kuvvetlerinin yanından 20.000 denizci birliği ile birlikte hem Hürmüz Boğazını hem de İran'ın deniz sınırlarını korumakla görevlendirilen deniz kuvveti vardır. Hava kuvvetleri ise 15.00 kişiden oluşur ve balistik füze programını da içine alan bir birlik oluşturulmuştur.¹⁰⁵

Bu birlik politik ve ideolojik tarafta yer almaktadır. Devlet içinde bulunan gerek siyasi gerekse dini liderlere bu birlik yakın olduğu için bütün önemli istihbarat gibi görevler verilmektedir. Bu birliğin devlet için önemli olduğunu yıllık bütçelerinden de anlaşılmaktadır. Birliğin yıllık bütçesi 5 milyar dolar seviyelerindedir. Ülke içindeki geleneksel ordu ise sadece 3 milyar dolarlık bir yıllık gelire sahiptir. Bu bütçe ile İran'ın İslam Devrim Muhafızları Birliğine ne kadar önem verildiğini göstermektedir. Bu birliğin kendi içinde deniz, hava ve kara birlikleri vardır. Ancak bu birliklere ek olarak Kudüs gücü ve Beşiç güç gibi iki farklı birimleri de vardır. Askeri sayı bakımından sadece deniz, hava ve kara (Beşiç ve Kudüs gücü hariç) güçlerini toplam asker sayısı 125.000 kadardır.¹⁰⁶

¹⁰¹ M. A. Demir (2021). *age.*, s. 30.

¹⁰² Global Firepower, (2025), "2025 Military Strength Ranking", [Erişim Tarihi: 12.11.2025, <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>].

¹⁰³ M.A. Demir (2021). *agt.*, s. 30.

¹⁰⁴ M. A. Demir (2021). *agt.*, s. 30-31.

¹⁰⁵ Council on Foreign Relations. (2023). "Iran's Revolutionary Guards. Council on Foreign Relations". [Erişim tarihi: 2.11.2025, <https://www.cfr.org/backgrounders/irans-revolutionary-guards>].

¹⁰⁶ Euronews (2020), "İran Devrim Muhafızları Ordusu Ne Kadar Güçlü?, Faaliyetleri Neler?", [Erişim Tarihi: 21.11.2023, <https://tr.euronews.com/2020/01/07/abd-nin-terror-orgutleri-listesine-aldigi-iran-devrim-muhafizlari-ordusu-nedir>].

3.1.2 Beşic güç

Beşic Güç, devrimden sonra halk milisleri olarak kurulmuş ve devrime karşı gelen kişilere müdahale edilmesi için görevlendirilmiştir. Bu görevinin yanında İran- Irak savaşı sırasında Beşic güçleri 100.000 kişilik gönüllü ordusu ile birlikte savaşa katılmıştır. Şu anda üye sayısı 20 milyon dolaylarında olduğu bilinmekte bu sayı İran için oldukça etkili bir gücü oluşturmaktadır.¹⁰⁷

Devrimden sonra Humeyni'nin çağrısı ile birlikte halkın oluşturduğu bir milis örgütü oluşturulmuştur. Bu örgütün ilk kadrolarını ise genellikle şah yönetimine karşı olanlar, ülkedeki dindar kesimler ve eğitim seviyesi nispeten düşük kişilerden oluşmaktadır.

3.1.3. Kudüs gücü

Bu birlik ise 1990 yılında kurulmuştur. Bu fikri ortaya atan kişi ise Hüseyin Ali Muntazeri'dir. Muntazeri, İran'daki İslami Kuruluş Hareketleri Ofisinde başkanlık yapmaktadır. Bu birliğin amacı farklı ülkelerdeki birliklere askeri destek sağlamaktır.

Kudüs Gücü, İran içinde ve dışındaki tüm istihbarat görevlerinden ve operasyonlarında sorumlu olan birim olarak bilinmektedir. Bu birlik İstihbarat ve Güvenlik Bakanlığı ve diğer istihbarat birimleri ile koordineli şekilde çalışmaktadır. Bu birliğin kaç kişiden oluşturulduğu tam olarak söylenmese de ortalama olarak 15.000 kişiden oluştuğu bilinmektedir. Birlik içine alımlar ise hem fiziksel yeterlilik kurallarına göre hem de 1979 yılında yapılan devrimin ilkelerine uygun şekilde belirlenerek bu birliğin içine girilmektedir.¹⁰⁸

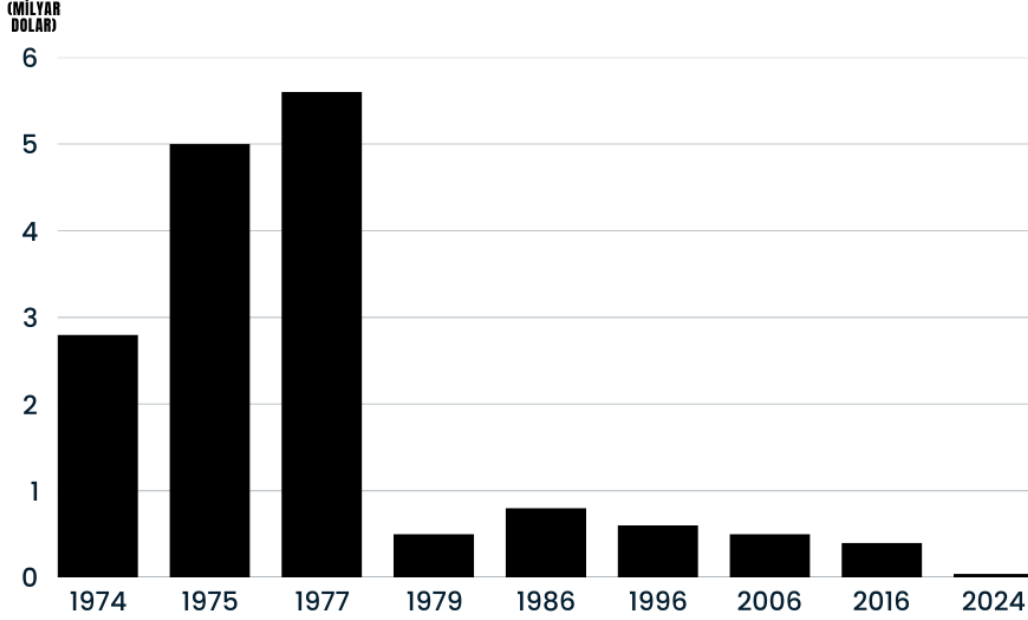
Faaliyet gösterdikleri yerlerden bazıları, Hizbullah (Lübnan'da), Hamas ve İslami Cihat Örgütü (Filistin'de), Şii milisler için (Afganistan'da) hizmet vermiştir. Bu birliğin ilk komutanı Ahmed Vahidi'dir. Ahmed Vahidi'den sonra ise Kasım Süleymani göreve gelmiş ve bu birlik içinde oldukça etkili bir isim olmuştur. Ancak 3 Ocak 2021 tarihinde Kasım Süleymani, ABD tarafından öldürülmüştür. Onun yerine geçen ve şu anda görev yapan komutan ise İsmail Kaani'dir. Bu birlik sadece savaşmak için emir aldıkları bölgelere gitmemektedir. Ulaştılar bölgelerde koordineyi sağlamak, kaynakların bu bölgelere getirilmesini sağlamak ve gittikleri yerlerdeki askerlerin eğitimini sağlamak da görevleri arasındadır. Bu birliğinde 20.000 civarında askeri olduğu bilinmektedir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ M. A. Demir (2021). *agt.*, s. 31.

¹⁰⁸ Banerjea, U. (2015). "Revolutionary Intelligence: The Expanding Intelligence Role of the Iranian Revolutionary Guard Corps", *Journal of Strategic Security*, 8(3), 97-98.

¹⁰⁹ M. A. Demir (2021). *agt.*, s. 31.

İRAN SİLAH İTHALATI

Grafik 1.1. İran Silah İthalatı

Kaynak: (World Bank 2024)

İran'ın 1974-2024 yılları arasındaki silah ithalatına bakıldığında çok büyük dalgalanmalar görülmektedir. Bunların başlıca nedenleri dönemsel olarak oluşan güvenlik politikaları, ekonomi politikaları ve dış politikadaki değişimler gösterilmektedir.

1974 yılında bu kadar fazla silah ticaretinin yapılmasındaki asıl amaç 1973 petrol krizinden sonra İran'ın bölgede ambargo uygulamayarak petrol gelirlerini arttırmasıdır. Şah, bu dönemde gelen gelirlerin çok büyük bir kısmını silah ithalatı için kullanmıştır. Aynı şekilde 1975 ve 1977 yıllarındaki artış da petrol gelirlerinin artmasından kaynaklanan silah ithalatı politikasıdır. Aynı zamanda bu dönemde İran ile ABD yürütmekte ve ABD, İran'ı bölgedeki büyük devletlerarasına koyarak savunma alanında gelişmesini istemiştir. Bu sebeple ABD ile büyük ölçüde ticaret yapılmıştır.

1979 yılındaki bu büyük düşüşün sebebi ise İran'da devrim yapılmasıdır. İran Şahı'nın devrilmesi ile birlikte başta ABD olmak üzere İran'ın yakın ilişkileri bozulmuştur. İran

devrimi sonrasında ABD ile ilişkileri kopan İran'a büyük bir ambargo uygulanmıştır. Bu ambargo ile birlikte İran'a yapılan tedarik zinciri kesilmiştir.

İran- Irak savaşı ile birlikte daha çok silah ihtiyacı duyan İran, hedefini doğu bölgesine çevirmiş Rusya ve Çin'den silah alımı yapmıştır. Bu silah ticaretinin büyük bir kısmı resmi verilere geçmeden gizli olarak yürütüldüğü düşünülmektedir.

Son dönemlerdeki silah ithalatının düşük seviyede olmasının sebebi ise İran'ın nükleer programından dolayı batının uyguladığı ambargolardır. Bu büyük bir etken olsa da uzun zamandan beri ambargo altında olan İran, kendi savunma sanayisini geliştirerek belirli silahları kendisi üretmektedir. Bu sebeple silah ticaretinde eskiye oranla daha az ithalat yapmaktadır. Yine bu dönemde de İran, özellikle Çin ve Rusya'dan ambargoyu delerek silah ticareti yapmakta ancak bunlar resmi verilere yansımamaktadır.

3.2. Suudi Arabistan Askeri Gücü

Suudi Arabistan, askeri birimleri klasik askeri birimlerle benzer birimlerden oluşmaktadır. Bunlar silahlı kuvvetler (Kara, Hava, Deniz, Stratejik Füze Kuvvetleri) Ulusal muhafızlar ve iç güvenlik olarak isimlendirilmiştir. Bu birimlerin hepsi Krala bağlıdır. Bu birimlerden Kara, Deniz, Hava ve Stratejik Füze Kuvvetleri, Savunma ve Havacılık Bakanlığına, Ulusal Muhafızlar için ise daha sonraki dönemde kurulan Ulusal Muhafız Bakanlığı tarafından kontrol edilmektedir.¹¹⁰ 2005 yılında Ulusal Güvenlik Konseyi adı altında bir birlik kurulmuştur. Bu birlik dünyadaki gelişmeleri takip etmekte ve gerekli düzenlemeleri yapmakta ayrıca istihbarat gibi konularda da kararlar vererek doğru stratejileri uygulamakla görevlendirilmiştir. Bu kadar fazla birimin olmasının sebebi tamamen ülke içindeki güvenlik politikası ile ilgilidir. Suudiler ülke içinde bir askeri birimin ülke içinde darbe planlaması gibi durumların ortaya çıkmaması için farklı birimlere ayrılmışlardır. Ancak bu da koordine konusunda ve aynı görevler birden fazla birimin yapması gibi sorunları ortaya çıkarmaktadır.¹¹¹ Suudi Arabistan dünyadaki 145 ülke arasından askeri güç sıralamasında 2023 verilerine göre 22. Sırada yer almış ve İran'ın gerisinde kalmıştır.¹¹²

Suudi Arabistan, kara kuvvetleri ülkedeki toprak bütünlüğünü korumak ve saldırıları önlemek gibi önemli bir görev yapmaktadır. Görev yapan askeri personel sayısı 75.000

¹¹⁰ J. Jarzabek (2017). 'All The Money Can Buy: The Saudi Arabian Armed Forces', *Polskie Towarzystwo Studiów Międzynarodowych*, 25(4), s. 165- 169.

¹¹¹ M. A. Demir (2021). *agt.*, s. 98- 99.

¹¹² Sputnik Türkiye (2023), "Dünyanın En Güçlü 30 Ordusu", [Erişim Tarihi: 25.11.2023, <https://sputniknews.com.tr/20230124/dunyanin-en-guclu-30-ordusu-1066119753.html>].

civarındadır. Bunun yanında ulusal muhafızların sayısı da 100.000 civarındadır. Ekipman konusunda dünya standartlarına seviyesinde gelişmiş silahlara sahiptir.¹¹³

Suudi Arabistan'ın önem vermesi gereken birimlerin başında deniz kuvvetleri gelmektedir. Sebebi ise Suudi Arabistan, petrol satışlarında taşımada en çok deniz taşımacılığı kullanıyor olmasıdır. Bu sebeple oluşacak her türlü olumsuzlukların Suudi Arabistan tarafından önüne geçilmesi gerekmektedir. Son dönemlerde Suudi Arabistan yetkilileri deniz savunması konusunda yeni teçhizatı envanterlerine katarak savunma alanında güçlendirmeler yapmışlardır.¹¹⁴

Suudi Arabistan sadece kara ve deniz birimlerine değil hava birimlerine de son derece etkili alımlar yapmış ve hava filosunu Orta Doğu'daki sayılı filolar haline getirmiştir. Ancak aldığı hava filosunun mürettebat konusunda yeterli sayıda personeli bulunmamaktadır. Filodaki araçların kullanımından bakımına kadar bu alanda eksik personeli vardır. Teçhizat bakımından sayı olarak güçlü görünse de hava biriminde gelişmesi zayıf kalmıştır.¹¹⁵

Suudi Arabistan'ın bu bölgede silahlanmaya bu kadar önem vermesini sebebi en büyük rakibi İran'ın kendisine olan tehditleridir. İran, Suudi Arabistan arasındaki önem teşkil edecek bazı tehdit unsurları; İran'ın nükleer silahlanmaya gitmek için sürekli çalışmalar yapması, IŞİD'in bölgede Suudi Arabistan'a karşı oluşturabilecek olası tehditleri, İran'la arasındaki mezhepsel çatışmaları, İran'ın balistik ve seyir füzesi konularında yine sürekli çalışmalar yapmasıdır. İran'ın sadece kara da değil aynı zamanda denizde de füze konularında çalışmalar yaptığının bilinmesi ve İran'ın sürekli artan nüfusu Suudi Arabistan'ın savunma ve askeri alanda bu kadar büyük harcamalar yapmasına ve ülkenin bu askeri alanda geliştirmeye çalışmasında sebep olarak gösterilmektedir.¹¹⁶

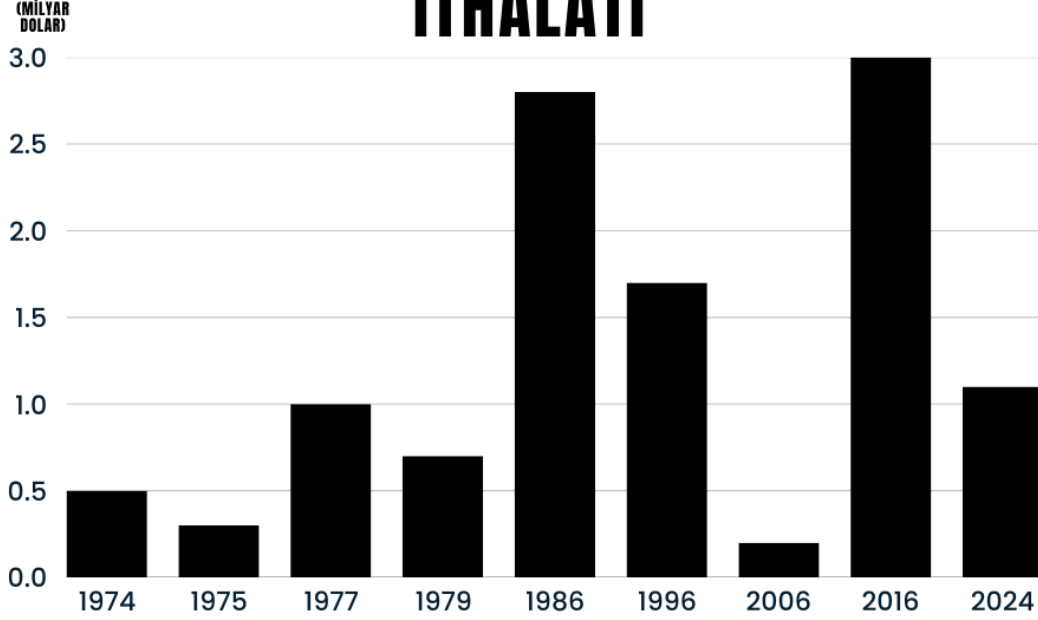
¹¹³ A. H. Cordesman (2018). 'Military Spending: The Other Side of Saudi Security', *Center For Strategic & International Studies Rapor*.

¹¹⁴ M. A. Demir (2021). *agt.*, s. 100.

¹¹⁵ M. A. Demir (2021). *agt.*, s. 100.

¹¹⁶ A. H. Cordesman (2018). 'Military Spending: The Other Side of Saudi Security', *Center For Strategic & International Studies Rapor*.

SUUDİ ARABİSTAN SİLAH İTHALATI

Grafik 1.2. Suudi Arabistan Silah İthalatı

Kaynak: (World Bank 2024)

Suudi Arabistan ise 1970'lerde belli seviyede silah ithalatı yaparken İran-Irak Savaşı sebebiyle bu dönemde acil silah alımı yaparak bölgede savunma alanında geri kalmak istememiştir. İran-Irak Savaşı sırasında aldığı silahlar sebebiyle ilerleyen dönemlerde silah ithalatını azaltmıştır. 11 Eylül sonrasında ise ABD ile ilişkileri negatif boyuta geçince silah ithalatı bu dönemde çok fazla düşüş göstermiştir.

İran ile bölgedeki güç mücadelesiyle birlikte 2011 yılından sonra silah ithalatını artırma kararı almıştır. 2015 Yemen operasyonu da artan mühimmat ihtiyacı sebebiyle artış göstermiştir. Trump dönemi ile birlikte büyük ekonomik ilişkiler kuran Suudi Arabistan yine bu dönemde tarihteki en büyük silah anlaşmalarından bir tanesini yapmıştır.

3.3. İki Ülkenin Ekonomik ve Enerji Güçleri

3.3.1 İran

İran ekonomisi genel olarak yer altından çıkan kaynaklara dayanmaktadır. Bunlar Petrol ve doğalgazdır. 2022 verilerine göre İran nüfusu yaklaşık 88 milyondur. Bu nüfus

sayısı bölgede kendisini en büyük ülkeler arasına sokmaktadır. İran'ın Gayri Safi Yurt İçi Hasılası (GSYİH) yine 2022 verilerine 409 milyar 500 milyon dolardır. Dünyada petrol ihraç eden en büyük üçüncü ülke olması hem ekonomik özgürlüklerinin artmasına hem de özellikle enerji konusunda dışarıya bağımlı olamamaları büyük bir avantaj sağlamaktadır. İran'ın enerji kaynağı sadece petrol değildir. Rusya'dan sonra dünyadaki ikinci doğalgaz rezervi bulunan ülke olması da oldukça etkili bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Ancak İran'ı olumsuz etkileyen bir taraf vardır. Batı tarafından kendilerine uygulanan yaptırımlar sebebiyle bu kadar yeraltı kaynağı enerjisine sahip olmasına rağmen bu enerji kaynaklarını ihraç etme konusunda zorluklar yaşamaktadır. Burada İran'ın işlerini kolaylaştıran ülke Çin olmuştur. İran, Çin'e indirimli petrol satarak ülkesine uygulanan ambargolara bir çözüm bulmuştur. Bu ambargolar sebebiyle batılı ülkeler ile anlaşma yapamayan İran, hedefine doğuya çevirmiş ve buradaki iki dev ülke (Rusya ve Çin) ile gerek askeri gerek ekonomik anlaşmalar yaparak batı ile olan bağımlılığını giderek azaltmıştır.¹¹⁷

Ülkede doğalgaz bulunmasına rağmen İran bu doğalgaz rezervlerini isteği şekilde kullanamamış ve ihraç etme potansiyeli yakalayamamıştır. Bunun en önemli sebebi ise 2000'li yıllarda doğalgazın revaçta olduğu dönemlerde İran'a yaptırımlar uygulanmasıdır. Bu sebeple doğalgaz sektörü petrol kadar gelişmemiştir. İran'da şu anda gelişmiş olarak kullanılan 23 tane doğalgaz sahası vardır. Buradan çıkartılan doğalgazın ise hemen hemen hepsi ülke için kullanılmaktadır. İran enerji kullanımı konusunda kendi vatandaşlarına önemli ölçüde destek vermektedir bu da enerji kullanımını arttırdığı için çıkartılan doğalgaz ülkeye yetmekte, ihracat için çok az miktar yapılmaktadır.¹¹⁸

3.3.2. Suudi Arabistan

Suudi Arabistan'da benzer şekilde İran'da olduğu gibi genel ekonomik gelirinin büyük bir kısmını yeraltı kaynaklarından (petrol) elde etmektedir. Suudi Arabistan petrol üretimi konusunda dünyada ilk gelen ülkeler arasındadır. Günlük petrol üretme kapasitesi 10 milyon varil, Suudi Arabistan bu 10 milyon varilden 7 milyonunu ihraç etmektedir. Suudi Arabistan bu üretim ve ihracattan yıllık 326 milyar dolar gelir elde etmektedir. Petrol sattığı ülkeler ise İran'ın tersine ambargo uygulanmamasına rağmen yine doğu tarafında özellikle Japonya, Çin, Güney Kore, Hindistan gibi üretim ve sanayinin fazla olduğu yerlere yapmaktadır. İran ile aynı döneme bakıldığında zaman Suudi Arabistan'ın GSYİH 1,11 trilyon dolar olmuştur. Suudi

¹¹⁷ Bloomberg (2023), "BRICS'e Kabul Edilen Petrol Devi Ülkelerin Ekonomik Gücü", [Erişim Tarihi: 25.11.2023, <https://www.bloomberght.com/brics-e-kabul-edilen-petrol-devi-ulkelerin-ekonomik-gucu-2337258>].

¹¹⁸ Ş. Şeker (2022), "İran ve Suudi Arabistan Dış Politikasında Enerjinin Etkisi", *Ortadoğu Etütleri*, 14(1), s. 121.

Arabistan sadece petrol satmamakta bunun yanında her yıl sanayisini büyüterek buradaki yatırımları arttırmakta ülke içinde istihdamı arttıracak politikalar geliştirmektedir.¹¹⁹ Ancak kendi ülke içindeki vatandaşlarının bu konularda eğitim ve beceri olarak yetersiz olması ülke içinde sorunlar ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.¹²⁰

Suudi Arabistan, gelecekte petrol kullanımının azalacağı öngörülerini ortaya çıkınca Veliaht Prens Muhammed bin Salman tarafından Vizyon 2030 adında bir proje başlatılmış bu proje ile birlikte ülke gelirininde sadece petrol kaynaklı olmasını değil özellikle turizm ve sanayi gibi alanlarında da çalışmalar yapılacağını bu konuda destekler verileceğini açıklanmıştır.¹²¹

3.4. İki Ülkenin Ekonomik ve Enerji Güçlerinin Genel Değerlendirmesi

İki ülkenin ekonomik durumuna bakıldığında zaman Suudi Arabistan'ın ekonomik alanda İran'dan daha ileride olduğu görülmektedir. Suudi Arabistan gelirininde önemli bir kısmını da petrol gelirlerinden elde etmektedir. Bu durum şu anda bir avantaj olarak görülse de ilerleyen dönemlerde yenilenebilir enerji kaynaklarının daha da artması ile birlikte petrole olan ihtiyacın zaman içinde düşmesine sebep olacaktır. Bu durum ülkede bulunan petrolün günümüzdeki kadar gelir elde edilmemesi sonucunu ortaya çıkaracaktır. Sanayi üretiminde petrole olan ihtiyaç günümüzde daha fazla olsa da özellikle yakıt kullanımı olarak petrol değerini hızlı bir şekilde kaybetmektedir. Elektrikli araçların üretim sayısı ve üreten firmaların artması ile birlikte petrol kullanımı azalmış, özellikle büyük ülkeler elektrikli araç kullanımını yaygınlaştırmaya çalışan politikalar geliştirmektedir. Tüm bu yaşanan gelişmeler şu anda Suudi Arabistan gibi petrol ihraç eden ülkelerin gelirlerinin düşmesine neden olmasa da ilerleyen dönemlerde etkisini daha da göstereceği tahmin edilmektedir. Planlanan Vizyon 2030 projesi başarılı olursa Suudi Arabistan için ilerleyen dönemlerde ülke ekonomisine ciddi destek olacağı, gelir çeşitliliği ile sadece bir gelir modeline bağlı kalmayacağından petrol kullanımını düşse dahi ülke ekonomisi beklenen düşüşten daha az etkilenecektir.

İran ise bu konuda Suudi Arabistan'dan daha etkili bir ülkedir. Her ne kadar İran'da gelirininde önemli bir bölümünü yeraltı kaynakların elde etse de hem yeraltı kaynaklarının çeşitli oluşu hem de sanayisini sürekli geliştirme çabası ilerleyen dönemlerde daha fazla yıllık gelir elde etmesini sağlayacaktır. İran'ın yeraltı kaynaklarının sadece petrol ağırlıklı olmaması petrol ihtiyacı azalsa bile doğalgaz kaynağı ve artan sanayisi sayesinde Suudi Arabistan'dan

¹¹⁹ Bloomberg (2023), "BRICS'e Kabul Edilen Petrol Devi Ülkelerin Ekonomik Gücü", [Erişim Tarihi: 25.11.2023, <https://www.bloomberght.com/brics-e-kabul-edilen-petrol-devi-ulkelerin-ekonomik-gucu-2337258>].

¹²⁰ R. Hakimi (2019). "2001 Sonrası Suudi Arabistan ile İran'ın Bölgesel Rekabetinin Afganistan Üzerindeki Etkisi", *Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü*, Yüksek Lisan Tezi, s. 44- 45.

¹²¹ Ş. Şeker (2022). *agm.*, s. 128.

daha az etkilenecektir. İnan'ın üretimini yaptığı silahlar ise dünyadaki silah pazarlarına girmesi durumunda yıllık gelire etki edecek bir durum oluşturacaktır. Ancak Şu anda uygulanan yaptırımlar sebebiyle bu silah sanayisi ekonomik anlamda etkili olmasa da gelecek dönemlerde enerji sektörün yanında ÷lke ekonomisine önemli bir kaynak olarak kullanılabilme potansiyeli taşımaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİSİNE ABD ETKİSİ

1. ABD – Suudi Arabistan İlişkileri

1.1. İlk Görüşme (Petrolün Bulunması)

Suud Hanedanlığı 18. yy. başından beri bölgede kendi egemenliğinde bir devlet kurmak istemişlerdir. Ancak bu dönemde bölgedeki hakimiyetini sürdüren Osmanlı devletinin gücü buna engel olmuştur. Bu nedenle bu hayalin gerçekleşmesi Osmanlının bölgedeki gücünü 20. Yy başında kaybetmesiyle birlikte tekrardan bölgede devlet kurma hayalini gerçekleştirmek istemişlerdir. Ancak bu dönemde Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile Abdül Aziz arasındaki mücadele bölgede tam bir iktidar oluşma sürecini uzatmıştır. Bu sürece kadar Abdül Aziz bölgedeki Arap kabileleri ile sürekli iletişimi güçlendirmiş. Vahabılık inancını yayarak ilişkilerine dini boyutu da katmıştır. İnsanlar dini olarak birine bağlandığı zaman ona karşı gelme ya da ilişkilerini sonlandırma düşüncesi daha zor olması sebebiyle Abdül Aziz bu yöntemi benimsemiştir.¹²²

20. yy. gelindiğinde hem İngiliz hem de Amerika Birleşik Devletleri donanmaları kullandıkları yakıtları kömürden petrole çevirme kararı almışlardır. Bu da petrolün kullanım alanlarını daha da arttırmış üretimde artan petrol ihtiyacının yanında birde donanmada kullanılmak üzere petrol ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu durum ABD ve İngiltere arasında mücadeleye sebep olmuştur. Ancak İngiltere bu dönemde özellikle maddi anlamda eskisi gibi tüm dünyada söz sahibi olacak bir güçte değildir. Dünya Savaşından çıkmış olması sebebiyle ekonomisi büyük zarar görmüştür. Bu dönemde İngiltere'nin Amerika'dan borç alması da petrol mücadelesinde Amerika'nın bu bölgede daha fazla söz sahibi olması İngiltere'nin bu ikili mücadelede daha pasif kalmasına sebep olmaktadır.¹²³

Birinci dünya savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri bu bölgede etkin bir şekilde istediği gibi etkisini gösterememiştir. Bunun başlıca sebepleri arasında bölgedeki devletlerin bağımsızlığını ilan etmedikleri ve hala İngiltere ve Fransa gibi bölgede etkin şekilde rol oynayan ülkelerin etkisi altında olmasıdır. Ancak bu dönemde Amerikalı petrol şirketleri Orta Doğu'daki petrolün önemini bilmektedir. Bu sebeple Amerikalı diplomatlar ve

¹²² T. Arı (2012). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, MKM Yayınları, s. 481.

¹²³ Ö. Akbal (2019). *ABD Suudi Arabistan Siyasal İlişkileri: Bir Uluslararası Politika Teorisi İncelemesi*, Nobel Yayınları, s. 104-105.

liderler bu bölgedeki liderler ile sürekli iletişim halinde kalarak ilişkilerini ilerleyen dönemler için geliştirmeye diplomatik konularda adım atmaya çalışmışlardır.¹²⁴

3 Mart tarihinde (1924) Türkiye’de halifelik kaldırılmıştır. Halifelik makamı boşta kaldığı için hem Şerif Hüseyin hem de Abdül Aziz halife olma planları yapmaya başlamıştır. Şerif Hüseyin daha erken davranarak 7 Mart’ta halifeliğini ilan etmiştir. Abdül Aziz bunun üzerine Şerif Hüseyin ile mücadeleye girmiş ve 25 Aralık 1925 tarihinde bu girilen mücadeleyi kazanarak Mekke şehrini işgal etmiştir. Ocak ayına gelindiğinde ise kendisini Hicaz Kralı ve Nejd Sultanı unvanı ile taçlandırmıştır. Tarihler 1927 yılına geldiğinde ise İngiltere ile yapılan Cidde Anlaşması ile Abdül Aziz’in hem bu unvanları hem de kendi belirlediği sınırlar kabul edilmiştir. 1932 yılında Suudi Arabistan Krallığı olarak ismi değişecektir.¹²⁵

17 Ekim 1933’de Suudi Arabistan ile Amerika Birleşik Devletleri arasında diplomatik bir anlaşma yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmaya göre iki ülke birbirleri ile ticari konularda ve denizcilik konularında anlaşmalar yapmış bunun yanında diplomatik dokunulmazlıklar ve iki ülkede de konsolosluklar açılması gibi kararlar alınmıştır.¹²⁶

Ancak bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri, Suudi Arabistan’a büyükelçilik açmamıştır. Bu daha sonraki dönemde gerçekleşecektir. İki ülkenin aralarındaki ilişkiler daha da gelişince 1942 yılında Amerika Birleşik Devletleri Cidde’de bir maslahatgüzarlık açmıştır. 1949 yılına gelindiğinde ise bu maslahatgüzarlık, büyükelçilik statüsüne yükseltilmiş ve buraya James Rives Childs büyükelçilik görevine ilk atanan isim olmuştur.¹²⁷

Amerika Birleşik Devletleri ve Suudi Arabistan vatandaşlarının arazileri ve toprakları ulusal ve uluslararası hukuka göre işlem yapılacağı bu hukuka göre korunacağı da maddeler içinde yer almaktadır. Bu tarihten sonra Suudi Arabistan ve Amerika Birleşik Devletleri ikili ilişkiler sürekli daha da geliştirmeye devam etmiştir. 1936 yılında Dammam Katif, Ghauar, Safaniye, Abkaik bölgelerinde başlayan ve sayıları 195 kadar olan petrol kuyusunda üretime başlayan bir petrol şirketi kurulmuştur.¹²⁸

Amerika’da faaliyet gösteren SOCAL petrol şirketi Suudi Arabistan ile buradaki petrol arama çalışmaları için bir yıl gibi bir süre anlaşmalar yapılmaya çalışılmıştır. Bir yılın

¹²⁴ S. Türkman (2007), *ABD, Orta Doğu ve Türkiye*, Nobel Yayınları, s. 89.

¹²⁵ T. Arı (2012). *a.g.e.*, s. 483.

¹²⁶ S. Türkman (2007). *age.*, s. 92.

¹²⁷ “75 Yıllık Suudi Arabistan-ABD İlişkilerinin Dönüm Noktaları,” *indyturk.com*, [Erişim tarihi: 08.07.2025, <https://www.indyturk.com/node/138521/dünya/75-yıllık-suudi-arabistan-abd-ilişkilerinin-dönüm-noktaları>].

¹²⁸ S. Türkman (2007). *age.*, s. 92.

sonunda anlaşma tamamlanmış ve SOCAL (Standard Oil California) olan ismini CASOC (California Arabian Standard Oil Company) olarak değiştirmiş (1932) ve yapılan görüşmelerde 60 yıllık anlaşma sağlanmıştır.¹²⁹

Bu şirket Suudi Arabistan ve Amerika Birleşik Devletleri ortaklığı ile kurulmuş ve daha sonra ismi ARAMCO olacak olan CASOC şirkettir. Şirket her geçen dönemde daha fazla üretim kapasitesine ulaşmış ve kurulmasında iki yıl sonra (1938) 100.000 ton petrol üretilmiş. 10 yıl sonra 23.471.000 ve 20 yıl sonra 53.600.000 tona kadar üretim kapasitesine çıkmıştır. Bu tarihten sonra iki ülke ilişkilerini daha da geliştirmiştir. Suudi Arabistan'da yaşayan Amerikalı sayısı her geçen gün artış göstermiştir.¹³⁰

Amerika'nın Orta Doğu'da hem siyasi hem de iktisadi olarak varlık göstermesi Suudi Arabistan'daki ARAMCO şirketinin kurulmasıyla başlamıştır.¹³¹

Bu kurulan yakın ilişkiler Amerika'nın düşmanı olan ülkeler için oldukça olumsuz bir gelişme olarak görülmüştür. Petrolün önemi daha da anlaşıldıkça Suudi Arabistan'ın önemi de gün geçtikçe daha da anlaşılmaktadır. Petrolü elinde tutan ülke özellikle bir savaş döneminde müttefiklerine oldukça avantaj sağlama potansiyeli taşımaktadır. 1949 yılında ABD tarafında yayınlanan bir rapor da Suudi Arabistan'ın öneminden bahsedilmiştir. Hem olabilecek bir savaşta hem de daha sonraki dönemde kendilerine faydalı olacağı yönünde görüş belirtmişlerdir. Buradaki önemli bir detaylardan biriside Suudi Arabistan'ın bir zafiyeti olduğunu düşman ülkeler tarafında kolaylıkla işgal edilebileceği şeklinde de not düşülmüştür.¹³²

2. Soğuk Savaş Dönemine Kadar İran - ABD İlişkileri

ABD'nin İran ile diplomatik ilişki kurmasının tarihi Suudi Arabistan ile kurmasından çok daha önce gerçekleşmiştir. Ancak daha diplomatik ilişki kurmadan bile ABD'den bir grup din görevlisi İran'a giderek burada ülke hakkında gerek siyasetlerinin nasıl yönetildiğini gerek ekonomik olarak ne gibi bir durumda olduğunu gerekse buradaki toplumsal durumun nasıl olduğuna dair bilgiler edinerek geri dönmüşlerdir. Bu bilgilerden sonra ABD ile İran arasında diplomatik ilişkiler 1892 yılında oluşmaya başlamıştır. İki ülkenin dostluk anlaşması yapması ise 1851 yılında olacak ve anlaşma İstanbul'da imzalanacaktır. Dostluk anlaşması

¹²⁹ Ö. Akbal (2019). *age.*, s. 106.

¹³⁰ S. Türkman (2007). *age.*, s. 92.

¹³¹ S. Türkman (2007). *age.*, s. 93.

¹³² S. Türkman (2007). *age.*, s. 93.

imzalandıktan yaklaşık 30 yıl sonra ise 1883 yılında ABD, İran'da büyükelçilik açmak isteyecek ve Tahran'da büyükelçiliğini açacaktır. İran'ın ABD'de büyükelçilik açması ise 5 yıl sonra Washington'da olacaktır. 1910 yılına gelindiğinde ise ABD, İran'a ekonomi alanında yol göstermek için bir heyet göndermiştir. Ancak heyet İran'da çok fazla kalmayacak bu dönemde bölgede etkin olan İngiltere ve Rusya, ABD'nin de burada etki göstermesine izin vermediği için heyet geri dönecektir. 1922 tarihinde bu sefer İran özellikle ABD'den yardım isteyerek Maliye Bakanlığı için birini görevlendirmesini istemiştir. Bu göreve Arthur Millspaugh getirilmiştir. Millspaugh Tahran'da belli aralıklarla 1945 yılına kadar görev yapmıştır. İkinci dünya savaşı sonrası iki ülke ilişkileri açısından yine olumlu bir dönem yaşanmıştır. Harry Truman tarafından hazırlanan Dört Nokta Programından İran'da destek almıştır. İlk tanışma ve diplomatik yıllardan Soğuk Savaş dönemine kadar ilişkileri iyi düzeyde kalmıştır.¹³³ İki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu şekilde yönelmesindeki en önemli olaylardan biride 2. Dünya Savaşı sırasında olmuştur. Almanların Sovyetleri işgal etmemesi için Sovyetlere yardımlar İran üzerinden yapılmaktadır. Ancak savaş sona erdikten sonra Sovyetler, İran'ın kuzeyinde kendilerinin hakkı olduğunu ileri sürerek buradan çıkmamıştır. ABD bu dönemde iki ülke arasındaki sorunu çözmek için araya girmiş ve Sovyetlerin bölgeden çıkmasını sağlamıştır. Bu olaydan sonra ABD ile İran arasında ilişkiler pozitif yönlü olarak gelişim göstermiştir.¹³⁴

ABD'nin Soğuk Savaş dönemine kadar İran ve Suudi Arabistan ile ilişkileri olumlu şekilde oluşturulmuştur. ABD bölgeye gelmeden bölgedeki petrolün ve enerji kaynaklarının önemini bilmesinden dolayı bölge liderleri ile ilişkilerini üst seviyede tutmuş bu durum ise ilişkilerin gelişmesinde önemli bir rol almıştır. Bölgeye daha önce gelememesinin sebebi ise İngiltere'nin bölgede etkin şekilde petrol bölgeleri üzerinde söz sahibi olmasıdır. Birinci Dünya Savaşından sonra İngiltere bölgeden çekilecek ve ABD bu bölgeye gelerek bu bölgedeki ilişkilerini geliştirmeye çalışacaktır.

2.1. Soğuk Savaş Dönemi

I. Dünya savaşı sonrasında Suudi Arabistan'ın ABD ve İngiltere yanında yer alması bu iki ülkeye düşman olan ülkeler ile Suudi Arabistan'ın ters düşmesine sebep olmuştur. ABD ve İngiltere, Suudi Arabistan'ın savunma konusunda yetersiz olduğunu biliyorlardır. Bu sebeple

¹³³ M. Matinjavid (2020) *İran ve Suudi Arabistan İlişkileri: Kimlik, Güç, Rekabet ve Uyuşmazlık*, Nobel Bilimsel Eserler, s. 66-67.

¹³⁴ Ü. Gündoğan (2016), *İran ve Ortadoğu*, Adres Yayınları, s. 242.

bu bölgeyi rakip devletlere kaptırmamak için burada bir askeri düzen kurmayı düşünmüşlerdir. Çünkü kendilerine rakip olan devletler savunması bu kadar zayıf ama önemi bu kadar derin olan bu bölgeyi işgal edebilme tehlikesi vardır. Sovyetler, geleceğin en önemli kaynağı olan petrolün kontrolünü ele geçirip bütün güce sahip olmak istemektedir. 1940 yılının Ekim ayında ise aslında Suudi Arabistan'ın ne kadar savunmasız olduğu bir kez daha anlaşılmıştır. İtalya, Suudi Arabistan'a hava saldırısı düzenlemiş bu tarihten itibaren ABD bölgedeki kontrolü kaybetmemek için o dönemde elindeki en önemli hava savunma uçağı olan B-29 bombardıman uçağını bölgeye gönderdi ve bölgeyi özellikle petrol sahalarının üzerinde uçması emrini vererek bölgedeki güvenliği sağlamıştır. Bu olay hem ABD ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkileri güçlendirmiş hem de diğer ülkelere net bir şekilde Suudi Arabistan'ın yanında olduğunu göstermiştir. Daha sonra ABD burada bir hava üssü de kuracak ve Suudi askerler Amerikan askerleri tarafında eğitime başlanmıştır. Bu dönemde Roosevelt, Suudi Arabistan'ın güvende olmasının, ABD'nin güvenliği için önemli olduğunu belirten açıklamalar yapmışlardır.¹³⁵

Bölgede İsrail'in kurulması fikri ortaya atılmış ve İsrail'in kurulması fikrine karşı görüşler olmasına rağmen konu Birleşmiş Milletler'e gitmiş ve BM 29 Kasım 1947 tarihinde Filistin'i ikiye bölen kararı onaylamıştır. Bu kararla birlikte Filistin artık bir Yahudi ve Arap devleti olarak ikiye ayrılmıştır. Bu karar alınmadan önce İngiliz mandası olan Filistin birkaç ay daha İngilizlerin kontrolünde kaldıktan sonra İngilizler bölgeyi terk etmişler. Hemen birkaç saat sonra İsraililer, BM'nin aldığı kararları ihlal ederek işgal sürecini başlatmış ve kendi aldığı kararlarla birlikte bağımsızlığını ilan etmiştir.¹³⁶

Yahudiler bu bölgeye ilk geldiklerinde burada Araplar hala normal yaşamlarını sürdürmekteydi. Yahudiler bölgeye gelince aralarında anlaşmazlıklar yaşandı. Yahudiler, Hanagah isimli bölgede Yahudileri korumakla görevli olan örgüt ile kendilerini korumaktadır. Ancak bölgede Arapların düzenli bir askeri sistemleri bu dönemde yoktur bu sebeple Yahudiler bölgedeki Arapları kaçırıyor onların yerine kendileri yerleştiriyorlardı.¹³⁷

Filistin'in bölünmesinde bir diğer olay ise bu dönemde sürekli fikir ayrılığı yaşayan ve birbirlerine düşman olan iki dev ülkeyi ortak bir noktada buluşmuşlardı. Batı bloğunun bu

¹³⁵ Ö. Akbal (2019), *age.*, s. 107.

¹³⁶ M. S. Ö. Özcan & E.Şahin (2025) "Orta Doğu Topraklarında 'İsrail Sorunu'nu Analiz Etmek," *Akademik Hassasiyetler / The Academic Elegance*, 12(27), s. 6, [Erişim tarihi: 08.07.2025, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4184450>].

¹³⁷ W. L. Cleveland (2008), *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, s. 295.

karara evet diyeceği bilinmektedir ancak Sovyetlerde bu kararı onaylamışlar ve karar evet demişlerdir. Bunun sebebi İngilizlerin bu bölgeyi terk edecek olmasıdır. Diğer sebep ise bu bölgeye gelecek Yahudiler, Sovyetlere yakın kişiler olacaktır yani burada bir Yahudi devleti kurulması halinde ileride Sovyetlerin bu bölgede bir müttefikleri olabileceğini düşündükleri için oylamada evet vermişlerdir.¹³⁸

2.2. Arap - İsrail Savaşları ve Petrol Krizi

14 Mayıs 1948 yılında İsrail kesin olarak kurulmuştur. Hemen ertesi gün Arap devletleri İsrail'e savaş ilan etmişlerdir. Bu Arap ülkelerinin içinde Irak, Mısır, Suriye, Lübnan ve Ürdün gibi ülkeler bulunuyordu. Bu ülkeler ortak şekilde İsrail'e girdiler ama savaş Arapların istediği gibi olmamıştır. Planda Yahudiler bölgeye yeni geldikleri için savunma bakımında eksikleri olacağı ve kolayca yenebileceklerini düşündüler ancak hiç planlanan gibi olmadı İsrail sayı bakımında Araplardan çok daha üstündü. Hem de Araplarda bir düzensizlik hakimdir. En donanımlı ve disiplinli ordu Ürdün Kralı Abdullah'ın ordusu olmuştur. Onun dışındaki ordular düzensiz ve disiplinsizdir. Bir de Yahudiler bu savaşa eğer kaybedersek buradan siliniriz şeklinde baktıkları için Araplardan daha çok mücadele etmeleri gerekiyordu.¹³⁹

Birleşmiş Milletler savaşın ilk çıkışından itibaren iki tarafla da görüşerek savaşın son bulması için çalışmalar yapmaya başlamıştır. Araplar ne masada ne de savaşta başarılı olunca mecburen savaşı bitiren ateşkesi imzalamak zorunda kalmışlardır. İsrail'in bu savaştan galip çıkması ile birlikte İsrail'in kuruluşunda kendisine verilen topraklardan bile daha fazla toprak sahibi olmuştur. Öyle ki savaştan sonra yapılan anlaşmaya göre Filistin topraklarının yarısından fazlasını almıştır. Kudüs şehri bağımsız olacak kararı verilmesine rağmen ateşkestikten sonra yarısı İsrail'e verilmiştir.¹⁴⁰

2. Dünya Savaşından sonra Soğuk Savaş dönemine geçilmiş ve iki büyük ülke kendisine yeni ittifaklar aramaktadır. Bu ittifaklar ise kendilerine güç katacak ittifaklar ile anlaşma yapmak istemektedir. Bu güç ise sürekli yükselişte olan enerji ihtiyacını karşılamak için fazlasıyla yeterli olan bölge Orta Doğu'dur. Truman yardımlarıyla beraber ABD ülkeleri kendine çekmek için çalışmalar yapmıştır. Bölgenin önemini Sovyetlerde bilmektedir. Bölge sadece enerji kaynakları değil aynı zamanda önemli ticaret yollarını da kapsamaktadır (Kızıl Deniz, Basra Körfezi, Süveyş Kanalı). Bu dönemde İsrail'in kurulması ile birlikte bölgedeki

¹³⁸ A. T. Fildiş (2012). "Birleşmiş Milletler'in Taksim Kararı ve İsrail Devleti'nin Yaratılışı," *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), s. 344. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/322037>

¹³⁹ W. L. Cleveland (2008), *age.*, s. 296-299.

¹⁴⁰ F. Armaoğlu(2018) "20. Yüzyıl Siyasi Tarih (1914-1995)", Kronik Yayınları, s.370-371.

Arap devletleri İsrail başta olmak üzere ABD ile birlikte ilişkilerini olumsuz duruma getirmiştir. SSCB’de bu dönemde elindeki yardımları kullanarak buradaki ülkeleri kendine çekmeye çalışmıştır. Özellikle bölgedeki lider olmak isteyen Suudi Arabistan ile ABD arasında ilişkiler oldukça gerilmiştir ve Suudiler bölgede arayış içinde olan SSCB’yi alternatif olarak görmüşlerdir.¹⁴¹

ABD, bu süreçten sonra baskılar olsa da askerlerini Suudi Arabistan’dan çekmemiştir. 2. Dünya Savaşından sonra kurulduğu bu bölgede gücünü kaybettiği Sovyetlere kaptırmak istememiştir. Hatta bu dönemde yeni anlaşmalar dahi yapmıştır. Bu durum bölgedeki dini liderler tarafından eleştiri almıştır. Ancak bu eleştirilerde bir sonuç vermemiş ABD bu bölgede özellikle petrol alanında ARAMCO şirketi ile birlikte büyümesini sürdürmüş ve burada çalışan Suudilerin sayısı artmıştır.¹⁴²

Orta Doğu’da Arap dünyasının liderliğini üstlenmek isteyen bir lider vardır. Mısır lideri Nasır. Nasır, ABD’nin bölgede kendine bağlı bir birlik kurulmasını istemiyordu. O milliyetçi bir tutum sergileyerek tarafsız olmak istiyordur. ABD’ye göre ise bu istek tarafsız olarak kalmak değil aksine Doğu Bloğunu tercih etmektir. Sovyetlerin bölgede güçlenmemesi için 1955 kurulan ve içinde Irak, İran, Pakistan ve Türkiye gibi ülkelerin bulunduğu Bağdat Paktı’na da girmeyince Mısır’ın batı ile ilişkiler daha kötü hale gelmiştir. İsrail ile girdiği anlaşmazlıklar sebebiyle Nasır, ABD’den istediği yardımı alamayınca yönünü başka bir rotaya çevirmiştir. Sovyetler bu durumu fırsat bilerek hem de bölgede yer edinmek için Mısır’ın istediği yardımı vermiştir.¹⁴³

Sovyetler ile ilişkiler hemen bu kadar çabuk olmasının altında bir sebep daha vardır. O da 2. Dünya Savaşından sonra Mısır’ın Süveyş kanalını sadece kendisi yönetmek istemesine karşın Batı tarafı bu durumu kabul etmemiş daha sonra bu durum Birleşmiş Milletler güvenlik Konseyine kadar götürülmüş ancak Batı tarafı kabul etmemesine rağmen SSCB tarafı bunu kabul etmiştir. Bu dönemlerden beri Mısır ile Sovyetler arasında yakınlaşma yaşanmıştır. Mısır’ın Batı tarafı ile ilişkiler daha zor hale gelince Doğu Bloğunu seçme konusu daha hızlı şekilde gerçekleşmiştir.¹⁴⁴

¹⁴¹ Ö. Akbal (2019), *age.*, s. 108-109.

¹⁴² Ö. Akbal (2019), *age.*, s. 110.

¹⁴³ G. Erdem (2017) “Bağılantısızlıktan Bağımlılığa: Nasır Döneminde Mısır-SSCB İlişkileri,” *The Turkish Yearbook of International Relations*, (48), s. 79, [Erişim tarihi: 08.07.2025], <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/844866>].

¹⁴⁴ G. Erdem (2017), *agm.*, s. 73.

Sovyetlerin bölgede müttefik bulması ABD için durumu karıştırmıştır. Bu sebeple sadece petrol ya da ticaret için değil bölgenin kontrolünü sağlamak amacıyla da Suudi Arabistan'daki politikalarını devam ettirmiş bu durum 1970'lere kadar devam etmiştir.¹⁴⁵

İsrail ile Araplar arasındaki ilk savaşta Araplar birlik olma düşüncesi ve bu birlik ile birlikte İsrail'e savaş açma düşüncesine girmişlerdir. Arap devletleri daha İsrail'in kurulma planı yapılırken dahi buna karşı çıkmışlar ve istememişlerdir. Yaptıkları planda İsrail'in daha yeni bu bölgeye gelmişken bir savaş çıkartmak ve düzenlerini oturtmadan onları yenip bu bölgeden atma planı yapmışlardır. Ancak İsrail bu bölgeye yeni gelmiş olsa da bu bölgede uzun zamandan beri var olan ABD, İsrail'e sürekli yardım yapmış ve hem bu yardımlar hem de Arapların oluşturdukları birliklerin düzensizlikleri gibi sebeplerle Araplar bu savaşı kaybetmişlerdir.

2.3. Petrol Krizi

Petrolün önemi anlaşıldığında ilk olarak sadece sanayi için bir ham madde olarak görülse de bu durum zamanla değişmiş petrol bulunan ülkeler bunu kendilerine bir siper olarak kullanmaya başlamıştır. Bu durum 1970'lere kadar böyle değildir. O zamana kadar petrol ihraç eden ülkeler sadece para kazanma dürtüsüyle hareket ederken bölgedeki yaşanan olaylardan sonra petrolü bir savunma silahı olarak kullanmaya başladılar. Bunun ilk örneği Filistin sorununa dikkat çekmek için Filistinlilerin baskı ile Kuveyt yapmıştır. Bunu Irak lideri Kral Faysal takip edecektir. ABD'ye petrolü İsrail'den değil bizden alıyorsunuz şeklinde bir söz söyleyerek ABD'yi İsrail'i koşulsuz desteklemesine karşılıklı bir uyarıda bulunmuştur.¹⁴⁶

1948 yılında yapılan Arap-İsrail savaşında Arapların yenilmesinden sonra ikinci Arap-İsrail savaşı ise 1967 yılında yapılmıştır. Bölgede özellikle Suriye ve Mısır'da Arap milliyetçiliği yükselişe geçmiştir. Bir de Suriye'de sosyalizmi benimseyen Baas Partisi ülkenin başına geçince bu İsrail tarafında olumsuz etkilemiştir. Bunların üstüne bir de 1964 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü kurulmuştur. Bütün bu olan olaylar bölgede bir kriz yaşamasına sebep olmuştur. İlk hamle Nasır'dan gelmiştir. Sina bölgesinde bulunan BM güçlerinin bulunduğu bölgeye asker göndermiş ve BM'nin burada bulunmamasını istemiştir. 1967 yılında ise bölgedeki önemli bir nokta olan Akabe Körfezi'ni de kapatmıştır. Suriye'de Mısır'a destek vermiştir. Savaş 5 Haziran'da başladı ve İsrail saldırıyı başlattı ve Mısır'a büyük bir saldırı düzenledi bu saldırı sonucunda Mısır'da bulunan Hava Kuvvetleri ortadan

¹⁴⁵ Ö. Akbal (2019). *age.*, s. 111.

¹⁴⁶ T. Arı (2007) "*Irak, İran, ABD ve Petrol*", Alfa Yayınları, s. 191.

kaldırıldı. Mısır'dan sonra İsrail saldırılarını Suriye ve Ürdün'e yönetmiştir. Hedefleri Arap Milliyetçiliğini bölgede yaymak olan Mısır ve Suriye bu savaştan da yenilgi almış ve bölgede kendi kontrolünde olan birçok yeri İsrail'e vermiştir. Bu yerlerden bazıları içinde Doğu Kudüs, Batı Şeria gibi Filistin'in önemli noktalarıdır. Mısırdaki Sina yarımadasını kaybetmişler, Suriye'de ise en önemli noktalardan biri olan Golon Tepelerini İsrail'e vermişlerdir.¹⁴⁷

Nasır döneminden sonra Enver Sedat göreve gelmiştir. Ancak göreve geldiğinden beri halk dahil herkes onu bu görevde istememektedir. Sedat, Nasır'ın kaybettiği toprakları geri almak istemekte ancak bunu yapabilmek için İsrail ile masaya oturması gerektiğini bilmektedir. İsrail'in masaya oturup Mısır ile anlaşması için ortada bir sebep yoktu. Sedat risk alıp ABD'ye gücünü gösterirse bir şansı olabileceğini ve kaybedilen toprakları geri alabileceğini düşünmüştür. Suriye ile anlaşınca yeni bir savaşın kapısı açıldı. Ekim 1973'te Mısır birlikleri ile Suriye birlikleri ortak bir hareketle Mısırlılar Süveyş Kanalı'ndan saldırı başlatırken, Suriye ise Golan Tepeleri tarafından saldırıya geçmiştir. Mısır birlikleri çok hızlı şekilde ilerleme kaydetmişler ve Sovyetlerin verdikleri bilgilerden bile daha az can kaybı ile İsrail'in Süveyş Kanalı'nın doğu kısmında kurduğu savunmayı olan Bar Lev hattını aşmayı başarmışlardır. Bu uzun zaman sonra İsrail'e karşı alınmış büyük bir zaferdir. Sedat'ın planladığı senaryo gerçekleşmişti. Mısır birliklerini kanalın diğer kıyı kesimine geçirmiş ve planını uygulamıştır. Ona göre bu galibiyet büyük devletler için Mısır'ın büyüklüğünün görmesinde yeterli olacak Mısır ile anlaşma masasına oturmaya çağıracaktı. Ancak işler Sedat'ın beklediği şekilde gerçekleşmemiştir. İlerlemeyi burada durdurmuş ve yerleşmiştir.¹⁴⁸

Bu durum İsrail için bir fırsata dönüşmüştür. Mısır'ın ilerlemediğini gören İsrail bunu fırsata çevirmiş ve Suriye tarafına destek vermiştir. Suriye tarafından sonra Mısır tarafına saldırı düzenlemiştir. 16 Ekim'de Süveyş'in batı tarafını ele geçiren İsrail, Mısır'daki 3. Ordu ile Kahire arasına girerek 3. Ordu ile Kahire arasındaki bağlantıyı kesmiştir.¹⁴⁹

Süveyş Kanalı'na gelen İsrail'i gören Sedat durumun daha kötü bir hal almaması için radyodan ve televizyondan bir açıklama yapmış ve bu açıklamada 1967 yılında yapılan savaşta Mısır'ın kaybettiği toprakların geri verilmesi şartı ile anlaşma yapılacağını duyurmuştur. Ancak ABD, İsrail'e destek vermeye devam etmiştir. 16 Ekim'de OAU (Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü) Kuveyt'te toplanma kararı almıştır. Aynı tarihte Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı, Amerika'ya giderek orada ABD'nin İsrail'e olan

¹⁴⁷ M. Tekdemir, F. Z. Biçen & A. Tekdemir, (2023) "Arap Milliyetçiliği ve 1967 Arap-İsrail Savaşı," *Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi*, 3(2) s. 127.

¹⁴⁸ W. L. Cleveland (2008). *age.*, s. 416-418.

¹⁴⁹ T. Arı (2012). *age.*, s. 317.

yardımlarını gözden geçirmesini teklif edecektir ama ABD görüşmeyi bir gün sonraya erteleyince OAPEC'in karar almak için oldukça yeterli zamanı kalmıştır. Ertesi gün OAPEC ülkeleri bir karara imza atmışlar ve petrol üretimini %5'den az olmayacak şekilde kısıtlamaya gitmişlerdir. Bu kararın ABD'ye bir yaptırım olarak uygulanacağını belirten açıklamalar yapılmış Arapları destekleyen devletler için uygun çözümler bulunacağı söylenmiştir. Yani buradaki amaç İsrail ve ABD'yi caydırmak bu bölgede etkinliğini azaltmak olduğunu ifade etmişlerdir. Kararın hemen ardından Suudi Arabistan, Cezayir ve Katar petrol üretiminde kesintiye gitmişlerdir. Sadece petrolün üretimini azaltmakla kalmamışlar aynı zamanda petrol fiyatlarına zam yapmışlardır. 3 dolar olan petrolün fiyatını 6 dolar olarak güncellenmiştir. Körfez ülkelerini diğer petrol üreten ülkelerde takip edecektir. 1974 yılında ise petrol fiyatları daha da katlanmış ve petrol fiyatları 12 dolara yaklaşmıştır.¹⁵⁰

Mısır'ın kazandığı durumdan İsrail'in kazandığı duruma geçilmiş arkasından petrol krizi çıkmıştır. Sedat, durumun daha kötüye gitmemesi için SSCB'den bir ateşkes yapması için yardım istemiştir. SSCB Dışişleri Bakanı ile ABD Dışişleri bakanı görüşmüş ve 22 Ekim tarihinde ateşkes anlaşması yapılmıştır. Ancak İsrail bu ateşkese uymayınca SSCB bir kez daha ABD ile görüşmüş ABD olayların daha çok büyüüp nükleer bir tehdidin ortaya çıkmaması için İsrail'i uyarılmış ve 25 Ekim'de 340 sayılı BM Barış Gücü kararı onaylanmıştır. ABD Dışişleri Bakanı Kissinger mekik diplomasisi ile önce İsrail ve Mısır arasında barış olması için gereken görüşmeler yapılmıştır. 18 Ocak 1974 tarihinde ise İsrail-Mısır Ayrışma Anlaşması ile birbirleri ile olabilecek olası saldırıların önünü geçmiştir. 31 Mayıs 1974'te ise İsrail ile Suriye arasında Ayrırma Anlaşması yapılmıştır.¹⁵¹

Tüm bu olan olaylardan sonra ise ABD ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler ise önceki döneme göre çok fazla hasar almıştır. Özellikle 1973'te yapılan savaşta ABD'nin açık bir şekilde İsrail'i desteklemesi ve Suudi Arabistan'ın ise bölgedeki İsrail'e karşı olan devletlerle birlikte olması iki ülke arasındaki ilişkilerin zedelenmesine yol açmıştır. Suudi Arabistan'ın 1973'teki savaşta Mısır ve Suriye'nin yanında askeri olarak çok fazla etki gösteremese de savaşın ardından ortaya çıkan petrol krizinde etkisi büyük olmuştur. Topraklarından çıkan petrol oranı oldukça yüksek olan Suudi Arabistan petrol ambargosuna destek vermiş ve hem çıkarılan petrolde kesinti yapmış hem de petrol fiyatları çok yüksek seviyelere çıkarmıştır. ABD ile ne kadar ilişkileri bu dönemde kötü ise SSCB ile ilişkileri bir o kadar iyi olmuştur. SSCB'nin bu dönemde İsrail'e karşı duruşu Mısır ve Suriye'ye yaptığı

¹⁵⁰ T. Arı (2012). *age.*, s. 317-320.

¹⁵¹ W. L. Cleveland (2008), *age.*, s. 418.

yardımlarla bölgedeki Arap ülkeleri ile ilişkilerini oldukça ilerletmiştir. Suriye ve Mısır ile müttefik olurken Suudi Arabistan ile de yakınlaşma sağlanmıştır.¹⁵²

2.4. Çift Sütun Doktrini

Nixon'ın Çift Sütun Doktrini aslında iki yakın ilişkisi ve ortak çıkarları bulunana ülkelerin birbirleri ile ilişkilerini arttırarak bölgede ortak bir güç oluşturulması anlamına gelmektedir. Ve Orta Doğu'da da bu doktrin uygulanmış ve uygulana iki ülke İran ve Suudi Arabistan olarak seçilmiştir. ABD, Vietnam Savaşıyla birlikte yoğun şekilde ülkesinde baskı altında kalmakta bu durumda Sovyetlerin işine gelmektedir. Bölgedeki hakimiyetin Sovyetlerin eline geçmesinden korkan ABD bu doktrini Orta Doğu'da da ortaya koymuştur. Bölgede bu iki devletin seçilmesinin sebepleri ise iki ülkenin gerek yönetim şekilleri gerekse bölgedeki ortak çıkarlarının olmasından dolayı bu iki ülke seçilmiştir. Üstelik bu ülkeler bölgedeki etkinliği ve ekonomik açıdan getirisi de yüksek olan ülkelerdir.¹⁵³

ABD'nin aslında temel amacı artık bir bölgede sorun varsa kendi askeri ile müdahale etmek yerine bölgede bulunana devletler aracılığıyla bu devletlere gerek askeri yönden gerekse ekonomik yönden yardımlar yaparak buradaki düzeni sağlamaktır.¹⁵⁴

Buradaki temel mantık ABD özellikle Ortadoğu gibi kendisine uzak coğrafyalarda düzeni sağlamak için deniz ve hava yolu ile bu bölgelere askeri ve ekonomik olarak yardımlar sağlamaktadır. Ancak bu durum hem maliyet hem de ülkedeki iç karışıklıkların çıkmasına sebep olmaktadır. ABD kendi askerini bölgeye direkt olarak bölgeye göndermesi ve kayıplar vermesi ülke içinde de sorunlara yol açmaktadır. Bu doktrin ile birlikte hem kendi askerini farklı bölgelere göndererek askeri olarak kayıp vermesinin önüne geçilmiş hem de hava ve deniz yoluyla yapılan harcamaların azaltılması sağlanmıştır.

ABD, bu doktrini uygulamak için bölgede iki ülke başat gücü seçmiştir. Bunlardan biri Suudi Arabistan diğeri İran'dır. Bu ülkelere ABD'nin yardımları ile özellikle silah gücünü arttırarak bölgenin savunmasını bu ülkelere üzerinden yapılması kararlaştırılmıştır. İki ülkeye de aynı derecede önem verilmesi diğeri ülkenin kendisine karşı tarafta yer almasını engellemektir. Bölgenin savunmasının yanında bölgenin istikrarının sağlanması da bu doktrin sayesinde olacağı düşünülmüştür. Yine bölgedeki deniz gücünün korunması, bölgedeki

¹⁵² Ö. Akbal (2019). *age.*, s. 114-118.

¹⁵³ T. Arı (2007). *age.*, s.247-248.

¹⁵⁴ T. Arı (2007). *age.*, s. 248.

ülkeler ile diplomatik olarak ilişkilerin geliştirilmesi ve bölgedeki özellikle ekonomik olarak düşük durumda olan ülkelere yardım edilmesi politikalar içindedir.¹⁵⁵

Bu bölgedeki etkinliğinin sağlanmasındaki en önemli faktörlerden biriside Soğuk Savaş döneminin getirdiği dünyadaki lider olma politikalarının da etkisi büyüktür. İkinci bölümün başında anlatılan petrolün önem kazanması ile birlikte ABD burada gücünü arttırmak istemekte ve bu bölgede Sovyetlere yer bırakmasını engellemek istemektedir. Bu sebeple özellikle bölgede iki başat güç olan Suudi Arabistan ve İran devletleri ile bu doktrini yürütmüş ve ilişkilerini geliştirme politikaları gerçekleştirmiştir. Kısaca ABD'nin buradaki asıl önemli amacı SSCB'nin bu bölgeye gelerek kendisine yer edinmesini engellemek ve buradaki enerji kaynaklarını dağılımını engellemektir.¹⁵⁶

ABD bu doktrini bu ülkelere vaat ederken kullandığı karşılığında bu ülkelere başta ekonomik ve askeri olmak üzere yardımlarda bulunacağına kendilerine karşı yapılacak olan her türlü saldırıda yardımcı olacağını söylemektedir. ABD'nin bu doktrinden çıkarı ise hem bölgeyi SSCB'ye kaptırmamak hem de şartlarında belirttiği gibi bu bölgede bir sorun olay çıkarsa ABD değil bu iki devletin müdahale etmesini sağlamaktır. Yani bölgedeki herhangi bir sorunda ABD oradan sorunu çözmek ve müdahale etmek için gelmeyecek hali hazırda buradaki askeri düzeni kullanacaktır. Bu iki ülkenin ortak çıkarları olsa da birbirleri ile ayrı düştikleri konularda olmuştur ancak ABD bu konuda bu ülkelere destek olarak ilişkilerin bozulmasını önlemiştir. Bölgede bu doktrini istemeyen iki ülke vardır. Bu ülkelerden biri Irak diğer ise SSCB'dir. Hatta bu doktrinden sonra Irak ile SSCB kendi aralarında bir anlaşma yapmış ve ilişkileri üst seviyeye çıkarmıştır. ABD ise buna karşılık olarak doktrine bağlı iki ülkeye olan desteğini artırma kararı vermiştir.¹⁵⁷

Bu doktrinin sonuçsuz kalmasının başlıca sebebi ise ABD'nin İsrail'e verdiği desteklerle birlikte bölgedeki devletlerin bu duruma tepki göstermesidir. Arap – İsrail Savaşı ile birlikte bu doktrin artık sonuçsuz kalmıştır. İran'da monarşinin yıkılması ve İslam Devriminin gerçekleşmesinden sonra ABD ile ilişkiler kesilecek ve bu doktrin tamamen geçersiz kalacaktır. Bölgede ABD ile ilişki kuracak başka ülke kalmayınca Suudi Arabistan ile sorunlu olarak işbirliğini devam ettirecektir.¹⁵⁸

Nixon Doktrini incelendiğinde iki taraflı olarak bakmak gerekmektedir. Bölüm içinde de anlatıldığı gibi ABD tarafının bu doktrini uygulamasında da bu ülkeleri seçmesinde de

¹⁵⁵ T. Arı (2007). *age.*, s. 249.

¹⁵⁶ Ö. Akbal (2019). *age.*, s.112-113.

¹⁵⁷ E. Koç (2020). *age.*, s. 140-143.

¹⁵⁸ Ö. Akbal (2019). *age.*, s.113-114.

önemli etkenler vardır. Bu ülkelerin seçimi de uygun görülmektedir. Çünkü bu ülkeler bölge liderliği için mücadele eden bölgedeki en etkin iki ülkedir. Bu sebeple ABD'nin bu ülkeleri seçmesi gayet doğal bir seçimdir. Bölge olarak bu bölgeyi seçmesi de yine bölgeyi SSCB'ye kaptırmamak ya da bu bölgeye sokmamak için bu politikayı izlemesi de doğal bir tutumdur. Buradaki anlaşılmayacak olan olay İran ve Suudi Arabistan gibi bölge liderliği için mücadele eden hatta birinci bölümde ele alınan Hz. Muhammed'in vefatından beri sürekli anlaşmazlık içinde olan iki grubun ABD'nin doktrini ile birlikte anlaşma yapmaları ve birbirleri ile mücadele değil ortak bir şekilde hareket etmeleridir. Burada da yine çıkar konusu devletlerin dış politikaları belirleyen önemli bir faktör olduğu göstermektedir. Geçmiş dönemlerinde sürekli mücadele halinde olan bölgedeki liderliği eline almak için sürekli birbirleri ile aykırılık yaşayan iki devlet ABD'nin doktrini ile birlikte bir çatı altında buluşmuşlardır. Her ne kadar bu üç ülke anlaşmış gibi görünse de bir sorun çıkacağı ve uzun yıllar boyunca sürecek bir politika olamayacağı tahmin edilebilir bir olaydır. Burada doktrin öneminin azalmasının sebebi ABD'nin İsrail ile ilişkilerini sürekli devam ettirmesi olsa da böyle bir olay yaşanmasa dahi iki ülke ilerleyen yıllarda bir anlaşmazlık yaşayabilme potansiyeli yüksektir. Bu sebeple ABD için bu politika oldukça faydalı gibi görünse de hem bölgeden kaynaklı olaylar hem de ülkelerin geçmişte birbirleri ile olan olaylardan dolayı bu politika uzun yıllar boyunca devam etmemiştir.

2.5. İran İslam Devrimi

Şah Rıza Muhammed göreve geldikten sonra birtakım politikalar izlemiştir. Bu politikalar ekonomik olarak ülkeye katkı sağlayacağını düşündüğü politikalarlardır. Şah bir program hazırladı ve programa göre ülkede ekonomiden eğitime kadar birçok alanda gelişmeler yapmayı planladı. İlk olarak toprak reformu yaptı. Bu reforma göre düşük gelirli olan köylülere devlet arazilerini ekip işlemeleri için verdi. Bu sayede köylülerde ekonomik olarak iyi duruma gelecek ve ülkeye katkı sağlayacaktı ancak bu durum hiç de Şahın beklediği gibi olmamıştır. Köylüler ekonomik olarak zayıf bir durumda oldukları için burayı ekecek ekipmanı bulamadılar ve araziler yine boş kalmıştır. Köylüler de bu toprakları bölgelerinde bulunan toprak ağalarına satarak köyden kente göç etmişlerdir. Bu dönemde köyden kente göç oranlarının oldukça fazla artış gözlenmiş bu durum ise kentlerde işsizlik ve ülke içinde düzensizlikleri ortaya çıkarmıştır.¹⁵⁹

İran devrim olamadan önce özellikle 1973 yılındaki petrol krizi döneminde oldukça etkili bir ekonomi izlemiştir. Petrol fiyatlarındaki artış sebebiyle ülkedeki ekonomik büyüme

¹⁵⁹ R. Yürük (2020). *İran İslam Devrimi: 2500 Yıllık Monarşinin Yıkılışı*, Urzeni Yayınevi, 2020, s. 78.

oranları diğer dönemlere göre kat ve kat yükselişe geçmiş ülkenin büyüme oranı %11 seviyelerine kadar gelmiştir. Bu oran döneme bakıldığında gelişmiş ülkelerde bile %3 seviyelerindedir. Petrol fiyatlarındaki artış sebebiyle hem milli gelirde hem de gayri safi milli hasılda oranlarında oldukça yükselişe geçmiştir. Ancak İran bu gelen yüksek miktardaki parayı ülke içinde eşit dağıtmak yerine büyük bir kısmını askeri gelişimler ve savunma ihtiyaçları için kullanmıştır.¹⁶⁰

Petrolü krizinin başladığı dönem olan 1973 yılında 1978 yılına kadar İran petrol konusunda oldukça gelir elde etmişken İran halkı için bu 5 yılsa sadece 30 milyar dolar gibi para harcarken, sadece bir yılda 1977 yılında askeri ve savunma ihtiyaçları gibi harcamaların toplam maliyeti 10 milyar dolara yakındır. Şah bu dönemde batılılaşma konusunda ciddi atılımlar yapmış ve batı kültürüne benzemek için ülke genelinde büyük oteller, eğlence mekanları ve festivaller gibi etkinlikler düzenlemiştir. Ancak İran için özellikle de küçük bir kesim için yapılan bu yenilikler büyük bir başarı gibi görünse de aslında İran genelinde bu yapılanlar büyük bir eleştiri konusu olmuştur. Bu eleştirilerin en büyük sebeplerinde birisi ise Şah döneminde modernleşme ile birlikte İran kültürünün yavaş yavaş yok olma korkusudur.¹⁶¹

Bu da toplumdaki gelişim düzeyini yüksek seviyelere çıkmasını engellemiştir. Bu durum ülkede zaten var olan gelir eşitsizliğini daha da yüksek seviyelere çıkarmış ve halk içinde huzursuzluk meydana gelmiştir. Tüm bu olumsuzluklar yaşanırken bir yandan da İran Şahı ülkeyi modernizme yöneltmeye çalışınca ülke içindeki ayrılıkçı ve aşırı grupların hedefi haline gelmiş ülke içinde bölünmeler yaşanmıştır. Daha sonraki dönemde Şah ülkedeki çok partili sisteminde etkili olmadığını görünce kendi partisi hariç bütün partileri kapatmış ve ülkede sadece kendi partisi olan Diriliş Partisini bırakarak tek partili döneme geçme kararı almıştır.¹⁶²

Ülkedeki ayrılıkların ve Şah karşıtlarının artmasındaki önemli sorunlar sadece ekonomik değildir. Aynı zamanda Şah döneminde İran ile ABD arasındaki ilişkiler oldukça ilerlemiştir. Ülke içindeki Radikal gruplar, sol gruplar ve milliyetçiler gibi çeşitli ve birbirinden bağımsız gruplar tarafından ABD ile yakınlaşması şiddetle karşı çıkmış ve batıl ile yakınlaşmanın İran'ı batıya bağımlı hale getirildiğini söylemişlerdir. Şah ülkede kendisine olan bu kadar aykırılığı fark etmiş ve hükümeti yeni baştan değiştirmişse de yeni hükümette

¹⁶⁰ B. Kepsutlu (2022). *age.*, s. 57-58.

¹⁶¹ R. Yürük (2020). *age.*, s. 78-79.

¹⁶² B. Kepsutlu (2022). *age.*, s. 57-58.

farklı bir yol izlememiş ve Ayetullah Humeyni hakkında ve Radikal İslam hakkında olumlu şeyler söylemedikleri için ülkede olabilecek bir devrimi daha da hızlı hale gelmesini sağlamıştır.¹⁶³

Şahın yaptığı yenilikler ve reformlara karşı gelen en büyük isim ise Ayetullah Humeyni'ydi. Öyle ki bu eleştirilerinden sonra Humeyni sürgüne gönderilmiştir. Bu sürgün kararından sonra halk daha çok öfkelenmiş ve ayaklanmalar meydana gelmiştir. Ancak asıl olaylar İran'daki Şahı destekleyen bir gazetenin yazısı ile ortalık iyice karışmıştır. Bu yazıda Humeyni hakkında oldukça ağır ithamlar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Humeyni'nin sürgüne gönderildiği Paris'te İran aleyhinde çalıştığı aslında kendisinin bir ajan olarak İran'a geldiği asıl hedefinin İran'ın iyiliği değil kötülü olduğu hatta Humeyni, Hindistanlı olduğu için İran'a ajan olarak gönderilmesinin son derece mantıklı olduğu gibi söylemler kullanılmıştır. Humeyni dini kişiliğini kullanıldığı ve bütün dini otoritesini kendi çıkarları için kendi lehine kullandığı gibi söylemlerde eklenmiştir. Bu yazıdan sonra ülke de özellikle de Kum şehrinde büyük gösteriler düzenlenmiş olayların kontrolden çıkması sonrasında belirli bölgelerde sokağa çıkma yasağı getirilmiştir. Sokağa çıkma yasağını duymayan ve haberi olmayan bir kısım gösterici sokağa çıkınca güvenlik kuvvetleri tarafından öldürülmüş zaten büyüyen olayların daha da körüklenmesine sebep olmuştur. Bu olaydan sonra esnaflar dükkanlarını açmama kararı almış, öğrenciler üniversitelere gitmemiş, petrol üretim yerlerinde çalışanlar görevlerini yapmama kararı aldıklarından petrol üretiminde duruma noktasına gelinmiştir.¹⁶⁴

Şah ülkedeki gidişatın daha da kötü hale geldiğini yeni kurduğu hükümetinde ülkedeki gerilimi azaltmak için çözüm olmadığını hatta daha da gerilimin arttığını muhalefet tarafının güçlendiğini görmüştür. Ve Şahpur Bahtiyar ülkeye başbakan olarak seçilmiştir. Ulusal cephe bu dönemde muhalif taraftaydı. Bahtiyar hemen ABD ile daha önce yapılan anlaşmaları özellikle silah anlaşmalarını durdurdu, İsrail gibi ülkelere verilen petrolü kesti ve İsrail'e karşı bir tutum aldı, Şah döneminde kendisine karşı gelen kişileri siyasi suçlu olarak hapse attırılmıştır. Bahtiyar göreve geldikten sonra ilk işlerden birisi olarak içeride hapis olarak tutulan siyasi suçluları dışarı çıkarmak oldu. Ancak bu da ülke içindeki gerilimi düşürmeye yetmedi artık muhalif kesim bu olanların doğru olduğunu ancak çok geç kalındığını söylüyorlardı.¹⁶⁵

¹⁶³ B. Kepsutlu (2022). *age.*, s. 58.

¹⁶⁴ R. Yürük (2020). *age.*, s. 80-83.

¹⁶⁵ B. Kepsutlu (2022). *age.*, s. 58.

Bundan sonraki dönemde sokaktaki gösteriler iyice büyümüş ve çatışma halini almıştır. Gösterici grup artık şehirleri ele geçirmeye başlamış ve bazı kentlerde hakimiyetini alan etmişlerdir. İran'ın en büyük şehirlerinden birisi olan İsfahan'da ele geçirilince artık sadece Şahın yönetiminde başkent kalmıştır. Durumu gören Şah Muhammed Rıza, 2500 yıldır monarşi sistemi ile yönetilen ve 25 yıldır da kendi yönetimi altında olan İran'dan 16 Ocak 1979 tarihinde ayrılacak ve 2500 yıl süren sistem son bulacaktır.¹⁶⁶

Şah ülkeyi terk ettikten sonra muhalif grupların hedefindeki kişi Şah döneminde başbakan olan Bahtiyar olmuştur. Bahtiyar ne halk tarafından ne de ordu tarafından sevilmemektedir. Bu sebeple ordu içinde de ayrışmalar meydana gelmiş ve bazı komutanlar muhalefetin safına geçmiştir. Ordu tarafında da çözümler olunca 1 Şubat tarihinde Humeyni sürgünde olduğu Paris'ten İran'a geri gelmiş ve sürgün hayatı sona ermiştir. Humeyni ülkeye geldikten sonra ilk iş olarak Bazargan'ı başbakan olarak tayin etti. Daha sonra muhalif gruplar son şehir olarak Şaha bağlı kalan Tahran'ı da alınca ordu geri çekilmiştir. Tahran alındıktan sonra mart ayında İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulması için bir referandum hazırlandı halk bu referandumda %99'luk bir kabul oyu ile referandumu kabul etmiştir. Böylelikle 2500 yıl süren monarşik yönetim İran'da son bulmuş İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur.¹⁶⁷

Devrimle birlikte sadece ülkedeki rejim değişmeyecektir. İran'ın kimliği de değişim yaşayacaktır. Şah döneminde ülkede daha çok Fars ve Pers kimliğini daha çok benimsemekteyken, İran İslam devriminden sonra bu tutum tam tersi bir noktaya gelmiştir. Devrimden sonra İran'daki kimliğin en önemli faktörleri İslam tarihini merkeze alan, Batılı olan her şeyi dışlayan ve Şiiliğin daha ön plana çıkarıldığı bir kimlik inşa süreci bu dönemde başlamıştır. Devrimin amaçlarından en büyüğü İslam'ı daha geniş alanlara yayma ve gerçek İslam'ı yaşama üzerine kurulmuştur. Bu İslami tarafa geçmede yapılması gereken en önemli değişimi de Şah döneminde batı ile oldukça yakınlaşmış olan İran'ı batı tarafından kopartmak olarak görmüştür. Bu nedenle batılılaşmayı ve modern ulus devletinden uzaklaşarak İslami bir devlet ortaya çıkarmak istemişlerdir. Bunu yapmasındaki en büyük amaç is tüm dünyadaki Müslümanları mezhepsel ya da farklı bir bölünme yapmadan koruması ve bütün İslam dünyasının lideri haline gelmek istemesidir. Humeyni bu devrimi sadece İran için yapılmadığını tüm dünyada iki grubun olduğunu bu gruplarında bir tarafında ezenlerin diğer

¹⁶⁶ R. Yürük (2020). *age.*, s. 89-90.

¹⁶⁷ T. Arı (2007). *age.*, s. 351-352.

tarafında ise ezilenleri olduğunu söylemiş ve kendisinin de bu devrimi tüm ezilenler için yaptığını söylemiştir.¹⁶⁸

Kimlik inşa sürecinde ortaya üç tane temel kimlik önerisi tartışılmıştır. Birinci kısımdakiler İran'ın kendi kültürünü, dilini ve Fars kültürünü kendilerine kimlik olarak kullanılması gerektiğini savunmuştur. Böyle olursa tüm dünya İran ve Fars kültürünü daha iyi tanıyabileceği savunulmuştur. Ancak bu fikre karşı çıkmıştır. İkinci kimlik önerisi ise hem ilk kimlik önerisinde olduğu gibi milliyetçilik kavramının kullandığı hem de dinin kimlikte önemli bir noktaya koyarak ikisinin birlikte İran kimliğini oluşturulması istenmiştir. Üçüncü grup ise milliyetçilik kavramını tamamen istemeyen sadece İslam'ın devletin kimliği olması gerektiğini savunan için de Humeyni'nin de bulunduğu taraftır. Humeyni'ye göre İslam son derece evrensel ve geniş bir kavramdır. Kendilerini bir devlet içine alarak sınırlandırmak son derece gereksizdir. İslam çok gene ve geniş bir toplumu etkisi altına almaktadır. Humeyni'ye göre İslam'ın bir lidere ve mehdi gelene kadar Müslümanlara yol gösterecek birilerine ihtiyacı vardır.¹⁶⁹ Kimliğini İslam olarak belirleyen İran ise bu görevi üstlenecek ve mehdi gelene kadar İslam dünyasına yol gösterecek, mazlum ve ihtiyaç sahiplerinin yanında olacaktır şeklinde kimlik şekillendirmek istemektedir. Hatta oluşturulan anayasada hiçbir ülkenin işlerine karışılmayacağı ancak diğer milletler mazlumlara karşı bir olaya karışırsa mazlumların yanında olacaklarını ve zalimlerin karşısında olacaklarını belirten maddeler yazarak kimlik inşasındaki söylemlerini desteklemişlerdir. Yani kısaca devrimden sonra eski İran'daki geleneksel, kültürel ve dili önemli bir kimlik parçası olarak tutan, Fars ve Pers olgularını da kullanan İran'dan, İslamiyet'i merkeze alan milliyetçiliği yok sayan ve İslamiyet'in daha genel bir kavram olduğunu bütün İslam'ın liderliği üstlenecek söylemleri içeren İran kimliğine geçiş yapılmıştır.¹⁷⁰

Bu İslam lideri olma, mazlumların ve yardıma muhtaçların yanında olma gibi söylemlerin arkasında Velayet-i Fakih sistemi vardır. Humeyni'ye göre mehdi gelene kadar İslamiyet'e yol gösterecek ve ona liderlik edecek birisi gerekmektedir. Yani birisi vekalet etmektedir. Humeyni'nin kendi kitabında yazdığına göre Fakihler yani vekalet edecek kişinin imamların seçeceği kişi olması gerektiğini, imamların ise Peygamberin seçtiği kişi olduğunu ve Peygamberi de Allah'ın seçtiğini söyleyerek kendisinin yani Fakih olacak kişinin İslamiyet için önemli olduğunu ifade etmektedir.¹⁷¹

¹⁶⁸ C. Tamer (2022) *İran İslam Cumhuriyeti'nde Kimlik İnşası Süreci ve Mehdilik*, Akçağ Yayınları, s. 56-58.

¹⁶⁹ C. Tamer (2022). *age.*, s. 58-59.

¹⁷⁰ C. Tamer (2022). *age.*, s. 59-60.

¹⁷¹ M. Matinjavid (2020), *age.*, s. 106-107.

2.6. İran'ın Suudi Arabistan ve ABD İle İlişkileri

Şah 1953 yılında Musaddık'ın devrilmesi Şah Muhammed Rıza'nın konumu oldukça güçlenmiştir. Ama bu dönemde başlayan halk arasındaki eleştiriler Şahın batı ile iş birliği yaptığı ve İran'ı batıya hizmet etmek için bu darbenin yapıldığını söylemektedir. Gerçekten de Musaddık'a yapılan darbeden sonra ABD, İran'a askeri ve finansal olarak büyük destekler verecektir. Halk ise bu durumu batılı güçler bizim iç işlerimize de karışıyor şeklinde tepki gösterecektir. Bu nedenle halkta bu dönemden beri batılı devletlere karşı bir tutum görülmektedir. Bu ilerleyen dönemlerde daha da şiddetlenecektir. Bu tarihten sonra ABD ile İran arasındaki ilişkiler daha da kuvvetlenmiş sayıları yüzleri bulan ABD'li bu topraklarda yaşamaya başlamıştır. Amerikalılar burada yaşadıkça kendi kültürlerini de buraya taşımışlar İran'da batılı şekilde bir yaşama oluşmaya başlamıştır. İran'daki milliyetçi kesimin tepkisi daha da artmıştır. Kendi kültürlerinden uzaklaşıldığını ve batı kültürünü benimsenmeye başladığını bunun İran milli değerleri için bir tehlike olduğunu söylemişlerdir. Ancak siyasi olarak bakıldığında bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler son derece iyi gitmektedir. 1960'larda iki ülke arasındaki ilişkilerde gerileme olsa da 1970 yılında tekrardan ilişkiler artmış ve özellikle Nixon Doktrini ile birlikte İran, ABD ile yaptığı anlaşmalarda askeri, teknoloji ve finansal konularda birlikte hareket etme noktasına geri gelmiştir. Şah bu dönemde ABD ile ilişkilerinden son derece memnun olsa da halk tarafı hala ABD'yi kendisine bir düşman olarak görmektedir.¹⁷²

Şahın devrilmesinden sonra ise iki ülke arasındaki ilişkiler tam tersi bir noktaya evrilmiştir. Ayetullah Humeyni göreve gelir gelmez başta ABD ve İsrail olmak üzere ilişkilerini hemen kesmiştir. 4 Kasım 1979 yılında ise iki ülke arasındaki ilişkilerin tamamen kopmasını sebep olan olay yaşanacaktır. Humeyni'yi destekleyen bir grup öğrenci başkent Tahran'da bulunana büyükelçiliği basmışlar ve içerideki 53 kişiyi rehin almışlardır. Bu yaşanan olaydan sonra ABD, İran ile olan ilişkilerini kestiğini açıkladı. Devrilen Şah bu olaylardan önce tedavi amacıyla ABD'ye gitmişti. Humeyni ABD'nin Şahı tekrar destekleyerek İran'ın başına geçirmesi endişesi ile ABD'den Şahı geri istemiş ancak ABD bu teklifi reddetmiştir. Bu rehine olayı tam 444 gün sürmüş ve 4 Kasım 1979 yılında alınan rehinelere 20 Ocak 1981 tarihinde iki ülkenin anlaşması ile son bulmuştur. Şah döneminde bu bölgede hem İran hem de Suudi Arabistan ile ilişkilerini oldukça yüksek seviyede tutan ABD

¹⁷² G. Şen (2018). *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası: Tarihsel Bir Analiz*, ODTÜ Yayıncılık, doktora tezi, s. 108-110.

bu olaylardan sonra İran ile olan ilişkisini kesmiş ve sadece bölgede Suudi Arabistan ile olan ilişkisini sürdürmüştür.¹⁷³

İran aslında dönemin ABD başkanı Nixon'ın "Çift Sütun Doktrin" projesinin önemli bir parçasıdır. Bölgedeki konumu, çevresindeki ülkeler ile ilişkileri ve topraklarındaki petrol ile ABD tarafından Suudi Arabistan ile birlikte desteklenen bir ülkedir. ABD hem İran ile ilişkisini koruyarak bölgede kendisine güvenli bir alan oluşturuyor hem de CENTO ile Sovyetlerin bu bölgede etkinlik kurmasını engelliyordu. Devrimden sonra İran ile ilişkisi biten ABD Çift Sütun Doktrininden vazgeçmiş ve sadece Suudi Arabistan'a yoğun destek vermeye devam etmiştir. İran'ın bölgedeki konumu ve gücü önemli olsa da Suudi Arabistan'ın bölgedeki etkinliği, gücü ve topraklarında bol petrol rezervleri İran'ın yokluğunu aratmamaktadır. Bu sebeple güvenlik merkezi olarak Suudi Arabistan, ABD'nin güvenlik merkezi haline gelmiştir.¹⁷⁴

İran, Şah döneminde yürürlükte olan Sovyetlerin bu bölgede etkinliğini ve iş birliği azaltmak için kurulan CENTO'dan çıkmıştır. Daha sonra Pakistan'ın da buradan çıkması ile tamamen dağılmıştır. Bu durum ABD'nin bölgedeki üstünlüğünü etkilemiş ve eski üstünlüğünün kalmamasına neden olmuştur. Devrimden sonra Amerika, İran'daki askeri alanlarının kapatılmasına, İran'ın sattığı petrolerde azaltmaya gitmesi, İran'ın yaptığı devrimi sadece kendi ülkesinde kalmakla yetinmeyip çevresindeki ülkelere de yayma endişesi iki ülke arasındaki ilişkilerin durumunu bu dönemde kötü hal almasının diğer sebeplerindedir.¹⁷⁵

İran'ın Suudi Arabistan ile ilişkisi ise özellikle Çift Sütun Doktrini çevresinde oldukça iyi bir yönde gitmekteydi. İki ülke arasında özellikle bölgedeki güvenlik ile olan konulardaki anlaşmaları ve dost görünüşleri bu politikayla ortaya çıkıyordu. Ancak iki ülke arasında bazı anlaşmazlık yaşansa da bu aralarındaki ilişkiyi bozacak bir durum değildi. Bu sorun Suudi Arabistan'da çalışan Şiilerdi. Buradaki Şiiler sayıları düşük olsa da buradaki Şiiler petrol bölgelerinde çalışıyor ve burada çalışan sayılarının önemli bir kesimini oluşturuyorlardı. Ancak Suudilerden şikayet ediyorlar kendilerine kötü muamele yaptıklarını ekonomik olsun, sosyal olsun çeşitli alanlarda ayrımcılık yapıldığını dile getirmektedir.¹⁷⁶

Devrimden sonra ilk dönemlerde de ilişkiler bozulmamıştır. İranlı yetkililer Suudi yetkililer ile görüşmeler yapmış ve ortak çıkarlarının olduğunu bunun başında ise İslam'ın daha geniş çevrelere yayılması olduğunu Körfez bölgesinin geliştirilmesi gibi konular

¹⁷³ M. Matinjavid (2020). *age.*, s. 72-73.

¹⁷⁴ İ. İzzeti, (2005). *age.*, s. 83-85.

¹⁷⁵ İ. İzzeti (2005). *age.*, s. 82-84.

¹⁷⁶ T. Arı (2007). *age.*, s. 362.

konuşulmuş ve İran'ın komşuları ile ilişkilerinin bozulmayacağı söylenmiştir. Ancak bu durum kısa sürmüş Suudi Arabistan ile ABD'nin yakın ilişki kurması sebebiyle İran, Suudi Arabistan'ı din dışı hareketlerde bulunduğu ve batılı ülkeler ile iş birliği yaptığı gerekçesi ile oldukça fazla eleştirmiştir.¹⁷⁷

Devrimden sonra ise Suudi Arabistan ile ilişkiler boyut değiştirdi. Bütün bölgedeki monarşi yönetimler bu devrimin kendi ülkelerine de sıçrama korkusu yaşamışlar bu ülkelerin başında da Suudi Arabistan gelmektedir. Bu devrimin bölge için bir tehdit unsuru taşıdığını dile getiren Suudi Arabistan kendi halkının bir ayaklanma çıkartarak rejimi değiştirmesinden korkmaktadır. İlişkilerin ilk bozulma sebebi ise Tahran Büyükelçiliğindeki rehin alma olayıdır. Suudi Arabistan ile ABD Arasındaki ilişkilerin oldukça iyi olması rehine krizinde Suudi Arabistan'ın ABD tarafında yer almasına sebep olmuştur. Daha sonra Suudi Arabistan'da bir takım gösterici grup Aşure gününün Suudi Arabistan tarafından yasaklanmasını protesto etmiştir. Bu gösterilere 90 bine yakın kişi katılmış ve katılanların Şii olduğu için İran ile ilişkilerde yine sorunlar oluşmuştur. Devrimden sonra Suudi Arabistan'da Kabe'de göstericiler Kabe'yi işgal etmişler ve işgalden sonra bölgeye Fransa'dan gelen ekiplerle birlikte işgalden kurtarılmıştır. Suudi Arabistan bu olayı kesin bir bilgi ya da veri olmadığı halde bunu İran'ın yaptırdığını söylemesi iki ülke için ilişkilerin daha da kötü hal almasına sebep olmuştur. Yine 1981 yılında Medine'de Suudi güvenlik güçleri ile İran'dan Suudi Arabistan'a gele hacılar arasında geçen olaylar sonrasında ilişkilerin bozulması durumu daha da artmıştır.¹⁷⁸

2.7. İran Nükleer Programı

İran Nükleer Programı aslında günümüzde oldukça eleştiri konusu ve karşı çıkılan bir program olarak görülse de aslında çıkış noktasında Amerika vardır. 1953 yılında ABD başkanı Eisenhower tarafında yapılan konuşmada nükleer gücün barış için kullanılacağına dair söylemlerde bulunmuştur. İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi döneminde ise ABD'nin desteği ile birlikte Orta Doğu bölgesinde nükleer bir güç oluşturmak istemiş aralarında İran'ın da bulunduğu belli ülkelere destekler vermiştir. 1967 yılında ABD nükleer konusunda desteğini arttırmış ve Tahran'da bu konuda çalışma yapılsın diye Nükleer Araştırma Merkezi'nde (TNAM) bile kurulmuştur. Bu merkez ilerleyen dönemlerde başarı sağlayacak ve zenginleştirilmiş uranyum yakıtı üretimi yapabilecek duruma gelecektir. 1970'li yıllarda

¹⁷⁷ O. M. Öztürk & Y. Sarıkaya (2006). *Kaosu Doğru: İran Güncel İran İncelemeleri*, Fark Yayınları, s. 420-422.

¹⁷⁸ T. Arı (2007), *age.*, s. 362-364.

ABD kontrolünde olsa da gelen raporlarda İran'ın nükleer alanlarda oldukça geliştiği ve bu bilgi birikimi ile nükleer bomba bile yapabileceği konuşulmaktadır.¹⁷⁹

Nükleer programların önemli bir tehlikeli yönü vardır. O da bu nükleer silahların ve KİS'lerin devlet dışı aktörlerin eline geçmesidir. Ülkeler karşılıklı olarak görüşmeler ya da belli kurallar çerçevesinde iletişim kurarak anlaşmalar yapmakta ya da belli kuralla çerçevesinde savaşmaktadır. DDSÖ'lerin böyle bir tutumları olmayabilmektedir. Kim oldukları belli olmayan, nereden geldikleri bilinmeyen akıl sağlıklarının dahi yerinde olup olmadıkları bilinmeyen kişilerin eline geçmesi ve bunu belli kurallar çerçevesinde kullanılması beklenemez bu da tüm dünyayı tehlikeye sokan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁰

1979 devriminde sonra ise bu program Ayetullah Humeyni tarafından rafa kaldırılmıştır. Humeyni'ye göre bu nükleer program İran'a batı eliyle ulaştığı için ve İslam'a karşı bir program olarak gördüğü için programı durdurma kararı almıştır. Sadece nükleer silahları değil anlaşmalara bağlı olarak kullanılmayan bütün silahları da İslam karşıtı olarak görülmüş ve ülkede kullanılmasını istememiştir.¹⁸¹

Ancak ilerleyen dönemlerde Fars milliyetçisi olan Haşimi Rafsancani nükleer programın önemini ülkenin yönetiminde önemli söz sahibi olan mollaları ikna etmiş ve programın tekrardan eskisi gibi çalışıp yarım kalanların ise bitirilmesini sağlayacak kararı aldırılmıştır. Bu programı Fransa ve Almanya ile birlikte yürüteceklerdir. Ama İran devrimden sonra ABD ile olan ilişkileri bitirme politikası yürütmüştür. Bu sebeple ABD, İran'ın özellikle nükleer konuda gelişmesini ve Orta Doğu'da güç olmasını istemediği için Fransa ve Almanya üzerinde baskı kurmuş ve projenin devam etmesini engellemiştir.¹⁸²

İran- Irak savaşından sonra İran nükleer programın önemli bir güç olduğunu tekrar anlamıştır. Ancak bu programın devam etmesi için gerekli olan maliyetin büyüklüğü sebebiyle programa devam edilememiştir. ABD ile olan kötü ilişkiler ABD'nin program için gerekli maddi yardımın verilmesinde engel olarak duruyordu. ABD hem kendisi maddi yardım vermiyor hem de batılı ülkelerin yardım etmesine izin vermiyordu. Bu sebeple İran yönünü batı tarafından doğu yönetti ve SSCB ile anlaşma yapmıştır. SSCB bir süre sonra dağılınca bu

¹⁷⁹ B. Kepsutlu (2022), *age.*, s. 76-77.

¹⁸⁰ M. Kibaroglu, *Yeniden Yapılanan Ortadoğu ve Kitle İmha Silahları*, Avrasya Dosyası, 9(4), s. 120-121.

¹⁸¹ Ö. Z. Oktav (2011). *Basra Körfezi'nin Değişen Dinamikleri: İran-ABD, Suudi Arabistan İlişkileri*, Beta Yayınları, s. 37.

¹⁸² O. M. Öztürk ve Y. Sarıkaya (2006). *age.*, s. 74-75.

defa Rusya ile anlaşma tekrar sağlandı ve Buşehr adı verilen nükleer tesisin Rusya tarafından yarım kalmış inşaatının bitirilmesine karar verildi.¹⁸³

2002 yılında İran nükleer çalışmalarına devam etmiş ve zenginleştirilmiş uranyum üretimini sürdürmüştür. Ancak bu üretimin yapmak için diğer ülkelerinde bu üretimden haberdar olması gerekmektedir yapılan anlaşmanın maddelerinde bu vardır. İran gizli şekilde bu çalışmaları yaptığı için anlaşmanın kurallarını ihlal etmiş ve ABD ile zaten ilişkileri kötü olan İran ilişkilerin durumunu daha da zora sokmuştur. 2003 yılında İran'ın Nükleer Silahların yayılmasını Önleme Anlaşması'nı imzalaması istense de bu yeterli görülmemiş hala gizli olarak zenginleştirilmiş uranyum üretiminden şüphelendikleri için durumu Güvenlik Konseyine götürmekte bulmuşlardır.¹⁸⁴ Sonuç olarak ise İran programı durduracak ve ek bir protokol imzalanması istenecektir. İran bu ek protokolü de imzalamıştır. 2006 yılında bu anlaşmaya artık uymayacaklarını belirten İran, batı tarafından önemli eleştiri ve tepkilerin odağı haline gelmiştir. 2007 tarihinde ise bir rapor hazırlanmıştır. Ulusal İstihbarat Raporu (NIE) bu rapora İran'ın nükleer anlamda çalışmaları olmadığı hatta 2003 yılında bu çalışmalara son verildiğinde dair raporda bilgiler yer almaktadır. Bush ikinci kez göreve geldiğinde İran ile ilişkilerini geliştirmek istemiş ancak bunu bir şarta bağlamıştır. Bu şartın İran'ın nükleer çalışmalarına son verirse iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelebileceğini söylemiştir. 2008 yılında ise AB ile İran arasında bir anlaşma söz konusu olmuştur. Bu anlaşmaya göre İran askeri olarak değil sadece sivil olarak kullanılabilir nükleer çalışmalar yapabilecek, bunun karşılığında aralarındaki ilişkilerin olumlu şekilde yönleneceğini söylemişlerdir. Ancak İran'ın bu teklife tam bir şekilde yanıt vermemesi üzerine AB, İran'a yatırım kararı almıştır.¹⁸⁵

İran 2006 yılından beri ekonomik olarak yaptırımlar altında kalmıştır ancak bu dönemde artan petrol fiyatlarının etkisi ile birlikte ekonomik olarak zorluk yaşamamıştır. Ancak Obama döneminde 2010 yılında Birleşmiş Milletler ile birlikte ortaya koydukları ağır yaptırımlar ile birlikte İran'ın en önemli gelir kaynağı olan petrol ambargosu uygulanmaya başlamıştır. 2015 yılında ise bir çerçeve anlaşma yapılmıştır. Buna göre İran'ın uranyum zenginleştirmesine izin verilecektir. Ancak bu kapsamlı bir denetime tabii tutulacaktır. Nerede çıkartılacakları, ne kadar çıkartılacakları ve stokun ne kadar olacağı gibi tüm konularda

¹⁸³ D. Silahçioğlu (2006). *ABD/İsrail - İran Denklemi ve Türkiye*, Günizi Yayıncılık, s. 68-69.

¹⁸⁴ B. Kepsutlu (2022). *age.*, s. 76-80.

¹⁸⁵ B. Kepsutlu (2022). *age.*, s. 80-83.

kontrol edileceği olacağı bir anlaşma yapılmıştır. Bunula birlikte İran'a uygulanan yaptırımlarında kaldırılacağı anlaşmada yer almıştır.¹⁸⁶

Trump daha seçilmeden önce dahi bu anlaşmanın çok kötü bir anlaşma olduğunu ve göreve gelirse anlaşmayı geçersiz göreceğini söylemiştir. İran'ın Trump'ın bu sözlerine karşı tavrı ise ABD'nin her zaman kendilerinin düşmanı olduğu göreve kimin geldiğinin önemi olduğunu söylemiştir. Trump ise buna karşılık kendisinin geçmiş dönemdeki liderler gibi İran'a yakın davranmayacağını hatta İran'ın terörist bir devlet olarak gördüğünü söylemiştir. İran'ın bu dönemde yaptığı füze denemelerine Trump sert tepki göstermiş ve yaptırım uygulayacağını söylemiş buna karşılık İran ise bu füzelerin anlaşmaya dahil olmadığını dile getirmiştir.¹⁸⁷

13 Haziran 2025 tarihinde İsrail, İran'a saldırı düzenleyince iki ülke arasında karşılıklı olarak füze atışları devam etmektedir. İsrail, İran'ın nükleer tesisleri ve füze üslerine yoğun saldırı yapmaktadır. Bu saldırılarda çok sayıda insan ölmüş ve yaralanmıştır.¹⁸⁸

13 Haziran da başlayan savaşın 10. Gününde ise ABD başkanı D. Trump yaptığı açıklamalarda İran'a ait 3 tane nükleer tesisin vurulduğunu belirtmiştir. Yaptığı açıklamalarda İsrail ile ortak şekilde hareket ederek saldırıyı düzenlediklerini ve İran'ın barış tarafını seçmezse daha büyük saldırılarında olabileceğini belirten açıklamalar yapmıştır. ABD'nin amacının bölgedeki teröre destek veren İran'ın elindeki nükleer tehdidi ortadan kaldırmak istemesi olduğunu söylemiştir.¹⁸⁹

İran'ın nükleer enerjiyi istemesindeki asıl önemli neden ise ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki İran bu nükleer programı askeri bir güç kullanmak için istediğini belirtenlerdir. Bu fikri savunuların en önemli savı ise İran'ın hem petrol hem de doğalgaz olarak dünyada ikinci büyük rezervlere sahip olmasıdır. Bu kadar büyük rezervlere sahip ülke ancak askeri gücü için nükleer program çalışmaları yaptıklarını savunmaktadır. Diğer görüş ise enerji üretiminin petrol gibi kaynaklardan elde edilirse maliyetinin çok yüksek olması ve petrol gibi sonu olan bir madenin direkt olarak enerji üretimine bağlanmasının gereksiz olmasıdır. İran'ın sürekli artan nüfusu ile petrolden enerji üretmek şimdi yeterli olsa da ilerleyen zamanlarda bu sistem yetersiz duruma düşebilmektedir. İran'ın gelir kaynağı bu madenlerdir. Bu sebeple bu

¹⁸⁶ G. Şen (2017) Ruhani Döneminde İran - ABD İlişkileri, *İran araştırmaları Merkezi (İRAM)*, s. 8-10.

¹⁸⁷ G. Şen (2017). **agm.**, s. 15-16.

¹⁸⁸ M. Ensari (2020). "75 Yıllık Suudi Arabistan-ABD İlişkilerinin Dönüm Noktaları", *Independent Türkçe*, <https://www.indyturk.com/node/138521/d%C3%BCnya/75-y%C4%B1l%C4%B1k-suudi-arabistan-abd-ili%C5%9Fkilerinin-d%C3%B6n%C3%BCm-noktalar%C4%B1>

¹⁸⁹ *Bloomberg HT*, "ABD, İran'daki 3 nükleer tesisi vurdu", 22 Haziran 2025, [Erişim tarihi: 08.07.2025, <https://www.bloomberght.com/abd-irandaki-3-nukleer-tesisi-vurdu-3751031>].

madenleri ÷lkeye gelir sağlamak için kullanıp, enerji üretimini uzun vadede nükleer sistemlerden elde edebileceğidir.¹⁹⁰

2.8. İran Nükleer Programının Suudi Arabistan İle İlişkilerine Etkisi

İran'ın nükleer programı ilk duyulduğundan beri özellikle Orta Doğu coğrafyasında yoğun tepkilere yol açmıştır. Bu program özellikle Suudi Arabistan tarafından kendisine bir tehdit unsuru olarak görmüştür. Bir de İran'ın bölgedeki terör örgütleri ile iletişimde olmasını sebep göstererek burada üretilecek bir nükleer silahın terör örgütlerinin eline geçebileceği tehlikesi de vardır. Bölgede nükleer güç bir başka ÷lke ise Pakistan'dır. Ancak Suudi Arabistan Pakistan'ın çalışmalarında rahatsızlık duymamakta bölgenin güvenliğini tehlikeye attığını söylememektedir. Bunun en başlıca sebebi olarak söylenenler ise Pakistan'ın da Sünni olduğu ve bölgenin başat gücü olmak istememesidir. İran, Şii ve bölgede liderliğe rakip olduğu için tehlikeli görmektedir. Tüm bu sebepler Suudi Arabistan'ın İran'ı tehdit olarak görmesine yetmektedir.¹⁹¹ İlerleyen dönemlerde Suudi Arabistan, ABD'ye İran'ın nükleer tesislerinin bir tehlike olduğunu ve bu tesislerin ortadan kaldırılması gerektiğini söylese de ABD bu yola girmemiş ve İran'ın üretimine sınırlandırma koyarak anlaşma yapma yolunu tercih etmiştir. Bu anlaşma durumuna en çok Suudi Arabistan karşı çıkmıştır. Bu anlaşmayla sınırlı da olsa üretim yapabilecek olan İran gizli olarak nükleer programını anlaşımadan farklı şekilde yürütebileceğini söylemekte ve bölgedeki güvenliğin tehlike altında olduğunu söylemektedir. Trump döneminde ise İran'a olan tutum tam tersi yönde gelişmektedir. 2018 yılında Kapsamlı Ortak Eylem Planı diye daha önceden nükleer konuda anlaşma yapılan plan Trump'ın kararıyla anlaşmadan çekilmiştir. Trump'ın bu şekilde kararları ve tutumu ise en çok Suudi Arabistan tarafından kabul görmüş ve desteklenmiştir. Suudi Arabistan, İran'ın bu anlaşma döneminde yaptırımlarında olmaması ile finansal anlamda yükseldiğini ve bu gelirler ile balistik füze yatırımı yaptığını söylemiştir. Yine yaptırımların kaldırılması ile birlikte teröre destek vermeye devam ettiğini bu durumunda ilerleyen dönemlerde bölge istikrarı için olumsuz sonuçlara sebep olacağını belirtmiştir.¹⁹² Bölgedeki diğer bir ÷lke olan Türkiye ise çevresindeki ÷lkenin nükleer silah üretmesine rahat bir şekilde davranmaması gerektiğidir. Kasr-ı Şirin Anlaşmasından beri iki ÷lke arasında sürekli bir denge politikası geliştirilse de günümüzde de önemli bir sorun görünmese de ilerleyen dönemlerde ikili ilişkilerin

¹⁹⁰ T. Köse (2008). *İran'ın Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkânları*, SETA Yayınları, s. 62.

¹⁹¹ M. Matinjavid (2020). *age.*, s. 87-90.

¹⁹² M. Matinjavid (2020). *age.*, s. 90-93.

bozulmayacağı ve İran'ın Türkiye'ye bir tehdit unsuru olmayacağı kesin bir şekilde söylenememektedir.¹⁹³

3. 1990 Sonrası Dönem

3.1. Irak'ın Kuveyt'i İşgali ve I. Körfez Savaşının İlişkilere Etkisi

İran-İrak savaşından sonra Irak borç olarak oldukça zor bir döneme girmişti. İran ile savaşırken ABD ve bölgedeki diğer Arap ülkelerini arkasına alan Irak bu gücü daha da kullanmak için Kuveyt'i işgal etmek istemiştir. Bu savaşı istemesinde Irak'ın kendi içinde belli sebepleri vardı bunlardan birisi Kuveyt'in zaten kendi toprağı olduğu Osmanlı döneminden sonra karışıklık olduğu aslında bu toprakların kendisine ait olduğunu söylemedir. İkinci sebep, Kuveyt topraklarında bulunan Babuyan ve Varda adalarıdır. Bu adalar hem petrol açısından hem de bulunduğu konum açısından oldukça önemli iki yerdir. Bu iki ada petrol rezervi olarak oldukça yüksek verimliliktedir. Bu adaların diğer bir özelliğı ise Irak'ın Umm Kasrı Limanının bu ada üzerinden kontrol edilmesidir. Irak daha önce bu adaların kendilerine kiralanmasını istemiş olsa da Kuveyt bunu kabul etmemiştir. Irak bu adaların sahibi olursa çok büyük bir petrol rezervine sahip olacak ve petrol fiyatını kendisinin belirleyeceğini dahi düşünmektedir. Üçüncü ve son Kuveyt'i işgal etme sebebi ise Irak'ın Kuveyt'e olan borçlarıdır. İran-İrak savaşı zamanında Irak en çok borcu Kuveyt'ten almıştır. Eğer Kuveyt'i işgal eder endi topraklarına katarsa herhangi bir borç ödemek durumunda kalmayacaktır.¹⁹⁴

ABD'nin bu dönemde Irak ile ters düşme sebebi ise Irak'ın bir şekilde Kuveyt'i işgal ederse bölgedeki egemenliğini eline alacak olması ve petrol fiyatlarını kendisi koyarak istediğı gibi fiyat artırımını yapacak olmasıdır. Bölgedeki diğer Arap ülkelerinin Irak'ı desteklememesindeki amaçta ABD'nin desteklememesindeki amaçla aynıdır. Özellikle Suudi Arabistan gibi bölge liderliğine oynayan bir devlet için Irak'ın bölgede bu şekilde büyümesi kabul edilebilir bir durum değildir. Kaldı ki petrol fiyatlarını belirlemesi ve ileride kendisine belirli miktarda petrol çıkarma sınırı bile koyabilme tehlikesi bile oluşturabilmektedir. Bu durum bölgedeki bütün ülkeler için geçerli olduğundan hiç kimse bu dönemde Irak'ın yanında yer almamıştır. Ancak Irak tüm bu karşıt görüşlere rağmen 2 Ağustos 1990 yılında Kuveyt'e girmiştir.¹⁹⁵

¹⁹³ Ü. Özdağ (2012). Nükleer Bir İran ve Türkiye - İran Dengesinin Bozulması, 21. Yüzyıl Dergisi, (41), s. 54-56.

¹⁹⁴ B. Kepsutlu (2022). *Amerika'nın Ortadoğı Politikası: 90'lardan Bugüne, Başkandan Başkana Ortadoğı Politikası*, İnkılap Yayınları, s. 64-65.

¹⁹⁵ B. Kepsutlu (2022). *age.*, s. 65-66.

Irak, Kuveyt'e girince aslında hiç beklemediği ya da beklediğinin üzerinde bir tepki ile karşılaşmıştır. 8 Ağustos tarihinde ABD Başkanı Bush ABD'li birliklerin Suudi Arabistan güvenliği için yola çıktıklarını açıklamış daha sonra ise Irak'ın hemen Kuveyt topraklarından çıkmasını talep etmiştir. Ayrıca Bush daha önceki ABD devlet başkanlarının yaptığı Körfez Bölgesini koruma politikasını kendisinin de devam ettireceğini açıklamıştır. Aslında Irak, Kuveyt'i işgal ettikten sonra ABD ve Batılı devletlerinde çıkarlarını koruyacak politikalar belirleme düşüncesinde olabileceken ABD ve diğer batılı devletlerin burada güçlü bir devlet istememesi kendilerine sürekli olarak muhtaç olan petrol devletleri istemesidir. İran savaşından sonra bölgede iyice gücünü arttıran Irak aslında ABD için bu olaylardan daha önce bir tehdit oluşturmuştur. ABD bölgeye girmek için fırsat kollarken Irak bu fırsatı ABD'ye vermiştir. Hem bölge için tehdit hem en büyük müttefik olan İsrail için tehdit unsuru olan Irak'ı yavaşlatma ve durdurma politikası için bir zemin hazırlamıştır.¹⁹⁶

Irak'ın Kuveyt'e girmesinden sonra BM hemen olaya dahil olmuş ve bu sorunun çözümü için çalışmalara başlamıştır. Bu kadar etkili bir şekilde olaya dahil olmasının başlıca sebepleri vardır. Bunlar Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi durumunda hem Avrupa hem de ABD çok ciddi şekilde etkilenecektir. Diğer bir husus ise Sovyetlerin eskisi kadar gücünün kalmadığı ve Soğuk Savaş döneminin de sonuna yaklaşılmasından karşında etkin bir gücün bulunmamasıdır. BM bu dönemde 2 Ağustostan 28 Kasım'a kadar 11 tane karar çıkarmış bunlar gerek Irak'ın hemen Kuveyt topraklarından geri çekilmesini belirten kararlardan ekonomik yaptırımların uygulanacağı kararlara daha da ileri gider geri çekilmezse Kuveyt topraklarını korumaya kadar giden kararlardır. BM bu sorunu silah kullanarak değil masada anlaşma yolu ile çözmeye çalışmış ancak Irak bu alınan kararların hiçbirisini kabul etmemiştir. En son 29 Kasım tarihinde 678 sayılı karar kabul edilmiş bu karara göre Irak'a askeri olarak bir gücün kullanılabilmesinin önü açılmıştır.¹⁹⁷

BM 678 sayılı kararı ile Irak'a belirli bir süre vermiştir. Amacı Irak'ı kendiliğinden Kuveyt toprakların çıkarmaktır. Bunun için Irak'a belirli bir süre vermiştir. Bu süre 15 Ocak 1991 tarihine kadar Irak'ın Kuveyt toprakların çıkmasını söylemektedir. BM, Irak'a tehdit unsuru oluşturmak için başta ABD ve Avrupa ülkelerinden savaş uçağı ve bu uçaklar için uçak gemilerini Körfeze göndermelerini söylemiştir. Yine BM kararıyla Irak'a ambargo uygulanması kararı verilmiştir. Böylece Irak ülkeye mal sokamıyor ve dışarıya mal satamayacak duruma gelmiştir. Bu da ekonomik olarak oldukça büyük bir yaptırım olarak

¹⁹⁶ İ. İzzeti,(2005) *İran ve Bölge Jeopolitiği*, Küre Yayınları, s. 163-165.

¹⁹⁷ T. Arı (2007). *age.*, s. 446-447.

kayda geçmiştir. Yine ABD, Suudi Arabistan'a askeri olarak yardımlar yapmakta Suudi Arabistan'ı askeri olarak güçlü hale getirmeye çalışmaktadır. Yine bu dönemde Türkiye ve Suudi Arabistan Irak'tan gelen petrol boru hatlarını BM kararıyla kapatmıştır.¹⁹⁸

Bu dönemde petrol fiyatları da oldukça artmış varil fiyatı 40 dolar seviyelerine çıkınca dünya genelinde ekonomik olarak sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. ABD, anlaşma sürecinin çözümsüz kalacağını askeri olarak bölgeye gidilmesi gerektiği yönünde hareket planı hazırlamaya başlamıştır. İlk zamanlar kendi ülkesinde ABD askeri olmasına olumsuz şekilde bakan Suudi Arabistan bu dönemde Irak'ın bölgede güçlü hale geldiği görünce kendisine tehdit unsuru olarak görülmüş ve ABD askerilerini ülkeye alma kararı almıştır. ABD, bölgede 250.000 asker bulunduruyordu. Ancak Irak'ın bölgede 450.000'den fazla askeri olduğunu bilen ABD bu sayıyı yeterli görmeyecek ve asker takviyesine devam edecektir. Bölgede bulunan 27 ülke ise daha sonra ABD ile ortak şekilde hareket etmek istediklerini belirterek ABD tarafında yer almışlardır. Bu ülkelerle beraber toplam sayı 370.000' çıkmıştır. Sadece asker sayısı olarak değil askeri uçak, savaş gemisi, füze, tank gibi askeri araçlar bakımından da sürekli ABD tarafından Suudi Arabistan'a yardımlar yapılıyor ABD bu bölgede gücünü kesin olarak göstermek istemektedir.¹⁹⁹

Ve 12 Ocak'ta Irak'a verilen süre dolmuş 17 Ocak'ta gece 02.30'da hava saldırıları başlamıştır. Bu savaş tam 40 gün sürecektir. Savaş uçakları Irak'taki bütün önemli noktaları vurmuş ve Irak'a önemli hasarlar vermiştir. En önemli noktaları olan havaalanlarını da savaş uçakları ile vurup hava gücünü Irak'ın hava gücünü kullanmasını önemli ölçüde azaltmıştır. Saddam bu dönemde bir plan yapmış ve İsrail'e hava saldırısı düzenlemiştir bu saldırıdaki amaç İsrail'in kendisine bir karşılık vermesi ve Arap ülkelerinden İsrail'e düşman olanların Irak tarafına geçmesidir. Ancak plan uygulanamamış ABD'nin çok önceden yerleştiği hava savunma sistemleri burada başarılı şekilde işini yapmış ve Irak'ın attığı füzeleri imha etmiştir. ABD'nin söylemiyle Irak'a karşılık vermeyen İsrail, Irak'ın planını bozmuştur. Tarihler 24 Şubat'a geldiğinde ise ABD yaklaşık 500.000 kişiden oluşan kara hareketini başlatmıştır. Kara hareketi 4 gün sürecek ve hava hareketinden daha etkili olacaktır. Irak'a uygulanan yaptırımlar sonucunda askeri gıda gibi olanaklardan yetersiz beslene ve gücü azalan Irak askerleri kara hareketinde önemli bir güç gösterememiş ABD ve müttefiklerinin askerleri kolay şekilde zafer ilan etmiştir. Irak bu dönemde hem askeri hem de teçhizat olarak oldukça büyük kayıp vermiştir. 27 Şubat tarihinde ise ABD'nin bütün şartlarını kabul etmiş ve savaşı

¹⁹⁸ İ. İzzeti (2005). *age.*, s. 166-168.

¹⁹⁹ İ. İzzeti (2005). *age.*, s. 169-171.

bitirmiştir. Irak bu anlaşmaya göre Kuveyt'ten hiçbir şart olmaksızın terk edecek, Kuveyt'e verdiği zarardan dolayı tazminat ödeyecek ve kendisine diğer ülkelerin uygulayacağı ambargolara ve yaptırımlara razı olacağını öngören anlaşmayı kabul etmiştir.²⁰⁰

Suudi Arabistan gibi bir Arap ülkesinin neden Irak değil de ABD gibi batılı bir devletin yanında olduğu soruna ise şöyle cevap verilmektedir. Suudi Arabistan, bölgede yaptığı güvenlik çalışmalarında bölgede batılı güçlerin sayılmadığı durumda birkaç tane önemli gücün olduğu savunmasını ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan en önemli güç ise bölgede sürekli askeri olarak gelişmeler ve yatırımlar yapan Irak'tır. Irak, Kuveyt'i kendi topraklarına katarsa bölgede askeri olarak üstünlüğe geçeceğinden hem bölge hem de İslam liderliği olarak birbirleri ile yarışan bu ülkeler için Irak önemli ve belki de batının desteği olmadan yenilmez bir ülke konumuna geleceğinden Irak'ın bölgede güçlenmemesini istemiştir. Bu askeri güç sadece asker bakımından üstün olması anlamına gelmiyordu. Irak, sattığı petrol gelirlerin çok büyük bir kısmını özellikle bu dönemde askeri harcamalara yatırıyor bu alanda yatırımlar yapıyordu. Irak bu dönemde kimyasal, nükleer ve biyolojik silah çalışmaları yaptığı, menzili kendi ülkesine yetecek kadar uzun olan füzeler yaptığı bu füze ve kitle imha silahları ile çevresindeki devletlere tehdit unsuru oluşturması yine Irak'ın güçlenmesini istemesindeki önemli bir faktördür. Ülkeler askeri olarak kendileri geliştirebilirler burada önemli olan bu gücü kendini savunmak için mi yoksa çevresindeki ülkelere tehdit unsuru oluşturmak için mi geliştirildiğinin bilinmemesidir.²⁰¹

Irak'ın Kuveyt'i işgali Suudi Arabistan ile ABD arasındaki ilişkileri de bir adım ileri noktaya taşımıştır. Aynı bölgede ortak bir noktada daha buluşmaları ile bölgedeki hem petrolde hem de askeri olarak güvenlik tehlikesi iki ülke içinde ortak bir sorun oluşturmuştur. Bu da iki ülkenin daha da yakınlaşmasına sebep olmuştur. İran'daki rejim değişikliğinden sonra İran ile mücadele etmesi için Irak'ı destekleyen ABD, Irak'ın bu gücü kendi çıkarları ve bölgedeki etkinliğini orantısız şekilde artırma isteği ile müttefik olmaktan vazgeçip karşı tarafında yer almıştır. Suudi Arabistan bu savaşta daha öncekiler gibi sadece maddi ve petrol desteği vermek yerine askeri birlik olarak fiilen savaşa katılması da iki ülke arasındaki ilişkiler için oldukça olumlu bir etki yaratmıştır. Ayrıca ABD'den istediği yardımlarla savunma olarak kendilerini güçlendirmek istemesi ile savaşta önemli bir güç haline gelmiştir.

²⁰⁰ İ. İzzeti (2005). *age.*, s. 171-172.

²⁰¹ İ. Akdoğan (2020). *Bağımlılık ve Bağımsızlık Arasında Suudi Arabistan: Ortadoğu'da Güvenlik Arayışı*, Kadim Yayınları, s. 74.

Irak'ın yolladığı füzeleri ABD'nin kurduğu hava savunma sistemleri ile engellemeyi başarmıştır. Yani kısaca ABD bu dönemde II. Dünya savaşından sonra bu ülkelerle ilişkilerini kesmemiş bu savaş dolayısıyla özellikle Suudi Arabistan ile arasındaki ilişkileri daha üst seviyeye ulaştırmıştır.²⁰²

3.2. Savaşın İran - Suudi Arabistan İlişkilerine Etkisi

İran- Irak savaşı süresince hem ABD'nin hem de Suudi Arabistan'ın Irak'ı desteklemesi ile birlikte İran ile ilişkiler iki ülke ile de bozulmuştur. Ancak savaş bittikten sonra Irak bölgede durmamış ve Kuveyt ile yaşadığı anlaşmazlık sonucu Kuveyt topraklarına girmiştir. Bu durum ilişkileri bozulan ABD, İran ve Suudi Arabistan için ortak bir sorun haline gelmiştir. Zaten hali hazırda kendisini yenen Irak'ın bölgede daha da güçlü olmasını istemeyen İran bu durumdan rahatsız olmuş ve Irak'ın karşısında tutum sergilemeye devam etmiştir. ABD ise bölgede kendi istediği gibi hareket eden bir devlet istememekte üstelik kendi yaptığı yardımlarla güçlendirdiği bir ülkenin bu şekilde müdahaleler yapıp bölgenin güvenliğini bozmasına tepki göstermiştir. Suudi Arabistan ise Kuveyt'i alan Irak'a karşı bir korku hissetmiş ve sırada kendilerinin olabileceğini düşünmüştür. Bu üç ülke İran- Irak savaşında birbirleri ile farklı tarafta yer almasına karşın Irak'ın yaptığı bu müdahale ile bu üç ülkeyi ortak bir yerde bulundurmayı başarmıştır. En sonunda Irak'a müdahale gerçekleştirilmiş ve bölgedeki huzursuzluk sona ermiştir.²⁰³ ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrası Körfez bölgesindeki otoritesi artmış ve buradaki hakimiyetini sürdürmeye devam etmiştir. İran ve Suudi Arabistan ise ortak noktaları olan Irak'ın ilerlemesinin durdurulması konusunda birlik olmuşlar ve iki ülke arasındaki ilişkiler bu dönemde biraz daha düzelme noktasına gelmiştir. İlerleyen dönemlerde Suudi Arabistan tarafından İranlı hacılara uygulanan yasak kaldırılacak ve iki ülke arasında ticari ilişkilerin devam etmesi yönünde kararlar alınacaktır.²⁰⁴

3.3. 11 Eylül Sonrası İran- Suudi Arabistan

2000'li yıllardan itibaren ikili ilişkiler bir daha bozulma evresine geçmiştir. Burada bozulmasında ilk adım ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında önce Afganistan'daki Taliban rejimi (2001), daha sonra Irak' da Baas rejimini düşürmesinin etkileri olmuştur. Bu İran'ın lehine gelişen bir olaydır. Çünkü İran bu iki rejimi de kendisine tehdit olarak görmektedir ancak bu müdahalelerden sonra tehdit ortadan kalkmıştır. Hatta İran'ın bir avantajı da Irak' da

²⁰² Ö. Akbal (2019). *age.*, s. 120-122.

²⁰³ E. Koç (2020) *Ortadoğu Siyasetinde İran ve Suudi Arabistan İlişkileri: Devlet, Kimlik, Mezhep ve Rol*, Dora Yayınları, s. 219-222.

²⁰⁴ E. Koç (2020) *age.*, s. 222-224.

bulunan Şiiler ile yakınlaşma fırsatı bulmalarındır bu durum İran için olumlu bir durum olsa da Suudi Arabistan tarafı için o kadar kötü olmuştur. Çünkü bölgede Şiilerin bir araya gelip güçlenmesini Suudiler istememektedir.²⁰⁵ Bölgede ilişkileri zora sokan bir başka unsur da 2005 yılında İran'ın Nükleer silah alanında çalışmalar yapmasıdır. Bu durum özellikle Suudi Arabistan tarafından tehdit olarak görülmüştür.²⁰⁶

11 Eylül sonrası döneme bakıldığında Suudi Arabistan tarafından desteklenen el-Kaide terör örgütü 11 Eylül sonrası da İran'a tehdit unsuru olmaktan çıkmıştır. Bu durum İran için olumlu bir gelişmedir. Sınırında rakip devlet tarafından desteklenen bir terör örgütünün bulunması İran için rahatsızlık veren bir durumdur. İran'ın bu durumdan bir başka kazancı ise Şiilerin birleşmesi olayıdır. Şiiler bölge liderliği için yüzyıllardır. Kendilerini büyütme ve çevredeki diğer Şiilerle birlikte hareket etme politikası gütmektedir. Irak'ta bulunan Şiilerle bir araya gelmeleri Şiilerin bölgesel liderliğinin Şii nüfusu için önemli bir olaydır. İran bu sebeple 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin yanında durmuş ve müdahalelerine dolaylıda olsa destek vermiştir.

3.4. 11 Eylül'den Sonra ABD – Suudi Arabistan İlişkilerine Etkisi

11 Eylül tarihinde Orta Doğu için önemli bir olay olacaktır. Sabah saatlerinde ABD'nin en önemli binalarından ekonomi gücünün önemli yerlerinden olan İkiz Kuleler ve en önemli askeri kararların alındığı Pentagon binası saldırılara uğramıştır. Bu saldırılar sadece ABD değil bütün dünyada büyük bir sorun oluşmasına sebep olmuştur. Çünkü ABD gibi bir süper gücün en önemli noktalarının bile böyle saldırılara maruz kalması tüm dünyada olumsuz bir etki yaratmış bütün ülkeler kendi güvenlik ve savunma yeterliliklerini sorgulamışlardır. Dönemin ABD başkanı Bush hemen açıklamalarda bulunmuş ve terörizmi bitirmek için çalışacaklarını söylemiştir. Sadece saldırıyı yapanların değil bu teröristlere ev sahipliği yapanların onları koruyanlarında ABD'nin artık düşmanı olacağı şeklinde açıklamalar yapmıştır. Bütün dünyada etkisini kaybeden bölünme olan Soğuk Savaş'tan sonra dünya yine ikiye bölünmüştür. Teröristlere destek verip onların yanında olanlar ve ABD'nin yanında olanlar olarak bölünmüştür. Saldırıdan 9 gün sonra 20 Eylül'de ABD Devlet Başkanı Bush açıklama yaparak saldırıların el-Kaide terör örgütü tarafından yapıldığını açıklamıştır. Öncelikli olarak Afganistan'ı hedef gösteren ABD sonraki açıklamalarında sadece Afganistan ile kalmamış ABD'nin düşmanı olarak Irak, İran ve Kuzey Kore gibi ülkeleri de listeye

²⁰⁵ D. Kocatepe (2017), **agm.**, s.72.

²⁰⁶ D. Kocatepe (2017), **agm.**, s.72.

eklemiştir. Bush bu dönemden sonra ABD'nin Ulusal Güvenliğinin öneminden bahsetmiş ve güvenliklerine karşı gelebilecek her türlü olumsuzluğa karşı saldırı düzenleyeceklerini belirten açıklamalar yapmıştır.²⁰⁷

ABD tarafı bu şekilde düşünürken Arap dünyası ise çok farklı bir fikir ile ortaya çıkmaktadır. Bölgede istenmeyen ülke olan İsrail'in bu saldırıyı düzenlediği ve Arapları suçladığını belirten yaygın görüşler bu dönemde sıkça yer bulmuştur. Bunu kuvvetli şekilde güçlü kılan şey ise bölgedeki Arap devletlerin hiçbirisi bu düzeyde bir saldırıyı yapabilecek kadar güçlü olmamasıdır.²⁰⁸

Bu saldırılardan sonra el-Kaide terör örgütü bu saldırıyı biz üstlendik ya da üstlenmedik şeklinde bir açıklamada bulunmamasına rağmen ABD elinde çok güçlü delillerin olduğunu söyleyerek bunu el-Kaide tarafından yapıldığını söylemiştir. İngiltere'yi de yanına alarak el-Kaide terör örgütü lideri olan Usame bin Ladin'i hedef gösterdi. Bin Ladin saldırı ile alakalı kendilerinin bir bağlantısı olmadığını söylese de bu ABD tarafı bu açıklamaları dikkate almamıştır. ABD yönetimi bir sonraki hamle olarak Afganistan lideri Taliban ile iletişime geçerek ülkede bulunan el-Kaide üyelerinin, üst düzey yöneticilerinin hepsinin ABD'ye verilmesini, ülkede bulunan terör örgütlerinin bir an önce son verilmesini ve oradaki ABD'lerin güvenli şekilde yaşamlarına devam etmesi gibi uyarılarda bulunmuştur. Afganistan yönetimi bütün bunları gerçekleştirmez özellikle yöneticilerin ABD'ye verilme konusu gerçekleştirilmezse el-Kaide terör örgütü ile kendilerini aynı kefeye koyacaklarını ve aynı düzeyde görececeklerini söylemişlerdir. Bu açıklamalar karşılık olarak Taliban ise ABD'de yaşanan olayları kınadığı ancak bin Ladin'in bu şekilde bir saldırı yapamayacağını onun bu güçte bir yapısı olmadığını ayrıca yeterli delilinde olmadığını da açıklamalar yapmıştır.²⁰⁹

ABD yönetimi el-Kaide gibi terör örgütleri ile iletişimi olan ülkeleri uyarırken en çok uyarıyı topraklarında petrol olan Körfez ülkelerine yapmaktaydı. Bunlardan bir tanesi de Suudi Arabistan'dır. ABD, Suudi Arabistan'ı açık şekilde uyarıyor hatta bazı yöneticilere eğer teröristlerle bağlantılarını kesmezlerse topraklarındaki petrolü işgal edin diye söyleniyordu. Suudi yönetimi baskı altına alınmıştı. ABD Başkanı Bush, Clinton'un güvenlik politikaları tam manasıyla devam ettiriyordu ancak aralarında bir fark vardı. Clinton bu politikaları daha

²⁰⁷ V. Ayhan (2009). *Ortadoğu ve Petrol*, Dora Yayınları, s. 357-358.

²⁰⁸ A. Şen & D. Akşin, "11 Eylül Sonrası Anti-Amerikanizm Gölgesinde ABD – Arap İlişkileri", *Stratejik Analiz*, 3(31), s. 77.

²⁰⁹ B. Kepsutlu (2022) *age.*, s. 211-212.

çok siyaset üzerinden yaparken Bush bunu daha çok askeri olarak yapmak görüşünü savunmaktadır.²¹⁰

Bush, birçok ülkede terör örgütleri ile ilgili operasyonlar yapmış Suudi Arabistan dahil olmak üzere birçok ülkeyi bunlara destek veriyor diye suçlamıştır. Irak, İran ve Suriye bu ülkelerin başında gelmesine rağmen ABD ilk operasyonu bu ülkeler için en savunmasız ve güçsüz olanı seçmiş ve Afganistan'a operasyon düzenlemiştir. Üstelik bu operasyonu tüm dünyada saldırıların kesin failleri belli olmadan sadece ABD kendisi el-Kaide yaptı dediği söylem dikkate alınarak yapılmıştır. Tarihler 7 Ekim 2001 gününü gösterdiğinde BM Anlaşmasınının 51. Maddesi geçerli sebep gösterilerek ABD, İngiltere ve NATO ile birlikte Afganistan topraklarına girmişlerdir. 51. Madde meşru müdafaa hakkı adı altında toplanmıştır. Bu madde gösterilmiş operasyonun adına ise "Afganistan'a Kalıcı Özgürlük Operasyonu" adı verilmiştir. Hukuksal olarak o dönemde de tartışmalı bir konu olan Afganistan'a müdahalede göz ardı edilen bazı konular vardır. Bunlardan ilki bu müdahalenin yapılabilmesi için tarafların kesin olarak konuşmak istememesi ortak bir noktada buluşmak istememesi olması gerekmektedir. Ancak Taliban bu konuda konuşmak istediğini defalarca söylemiş ancak ABD tarafı bunu dikkate almamıştır. İkinci olarak ise orantılılık şartı diye bir kavramın bulunmasıdır. Eğer bu kavram dikkate alınsaydı bütün Afganistan değil sadece bu terör örgütünün olduğu alanlara müdahale edilmediydi. 22 Aralık tarihinde Afganistan'da yönetim el değiştirmiş ve Taliban yerine Hamid Karzai gelmiştir.²¹¹

11 Eylül ve sonrasında yaşanan olaylardan sonra Orta Doğu özellikle batı dünyasında endişe verici ve tehlikenin merkezi konumuna gelmiştir. Ülkelerin siyasetini, ekonomisini ve düzenini bozmak isteyen terör örgütlerinin merkezi Orta Doğu olarak görülmekte bu bölgelerde oluştuğu, beslendikleri ve planlar yaptıkları söylenmekteydi. Bunun başlıca sebepleri arasında ise burada eğitim seviyesini düşük olması sebebiyle buradaki insanların daha çabuk kandırılabilir olmaları yine düşük ekonomik seviyelerde yaşadıkları için para ile kandırılabilir insanların kolay bulunduğu ve yönetim ile sorunlar yaşadıkları kanunların yetersiz olduklarından dolayı böyle örgütlerin kurulmasının kolay olduğu söylenenler arasındadır. ABD gibi bir ülkenin dahi böyle bir saldırıya maruz kalabildiğini gören diğer devletler bu dönemden sonra kendi önlemlerini almaya başlamışlardır. Ancak bu herhangi bir devlet ile savaşmaya benzemiyorlardı. Bulunmaları tespit edilmeleri zordur. Herhangi bir saldırıda etkileri çok yüksek düzeyde hissediliyordu. Sadece fiziki olarak saldırıp bir yeri yok

²¹⁰ V. Ayhan (2009). *age.*, s. 359-360.

²¹¹ B. Kepsutlu (2022). *age.*, s. 213-215.

etmeleri gerekmiyordu o psikolojik tehdit bile çok büyük bir sorundur. İkinci olarak ise herhangi bir kurala bağlı olmadıkları için ellerindeki silahların yasal ya da yasal olmaması onlar için bir sorun teşkil etmiyordu. Tüm bunlara bakıldığında ilk önce ABD'nin daha sonra da tüm dünyanın karşı karşıya kalabileceği bir sorun terörizm sorunu ortaya çıkmıştır.²¹²

Bu dönemde ABD ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilere bakılacak olursa, 11 Eylül saldırılarını yapanların çoğunluğunun Suudi vatandaşı olması iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiş olsa da iki ülke arasındaki ekonomik ve askeri anlaşmalar devam etmiştir. Asıl önemli ortak çıkarları ise petroldür. ABD burada bu bölgeyi SSCB ile paylaşmamak onları bölgeye sokmamak için Suudi Arabistan ile ilişkileri yakın tutmuştur. Sovyetler birliği dağılınca ise bölgede İran'ın güçlenmesini istemedikleri için bu durum ikisinin ortak sorunu olmuştur. ABD bu dönemde Suudi Arabistan için sosyal alanlarda geri kalmış, terör destekçisi ve eğitim sistemi olarak çok kötü durumda olduklarını düşünse de iki ülke arasındaki ortak çıkarlar ilişkilerin devam etmesini sağlamıştır.²¹³

11 Eylül saldırıları Suudi Arabistan ile ABD arasındaki ilişkileri ne kadar kötü etkilediyse ABD ile İran arasındaki ilişkileri de bir o kadar iyi yönde etkilemiştir. Saldırı gerçekleşikten hemen sonra İranlı yetkililer hemen olayı kınamışlardır. İki ülke daha sonra İsviçre'de görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler iki ülke arasından uzun zaman sonra yapılan ilk görüşme olarak kayıtlara geçmiştir. Afganistan'ın işgali sırasında ise İran kendi toprakları üzerinden ABD'nin Afganistan'a geçmesinde sakınca görmemiştir. ABD bu sayede hem askeri hem de lojistik olarak bölgeye gönderilmesi gereken ne varsa sorunsuz bir şekilde İran topraklarından gönderilmiştir. İran'ın bu dönemde ABD'nin tarafında olmasının bir sebebi vardır. Suudi Arabistan tarafı bu olaylardan önce Afganistan'da Taliban'a destek vermektedir. Böylelikle Taliban o bölgede İran'a karşı bir güç oluşturacak ve bölgede güçlenmesinin önüne geçmiş olacaktır. İran ise tam tersi şekilde hem bölgedeki Şii grupları desteklemiş hem de Sünni ama Taliban'a muhalefet eden kesimleri destekleyerek bölgede denge konusunda çalışmalar yapmıştır. İşte İran bu sebeplerden dolayı çevresinde kendisini engelleyen bir Taliban istememesinden dolayı ABD'nin tarafında durmuştur. Bu ortak çıkarların oluşması ise iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli bir adımı oluşturmuştur.²¹⁴

²¹² R. İzol & T. Öztürk (2016). *21. Yüzyılda Orta Doğu: Bölgesel Politikalar, Uluslararası Sorunlar, Küresel Aktörler*, Seçkin Yayınları, s. 112-114.

²¹³ Ö. Akbal (2019). *age.*, s. 123-124.

²¹⁴ E. Koç (2020). *age.*, s. 225-230.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İRAN SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNE ÇİN ETKİSİ

1.1. Çin'in Orta Doğu İlişkilerinin Tarihçesi

Çin'in dış politikada karar almasında bu bölümün ilk başlığında yer almıştır. Burada karar alınması sırasında nelere dikkat ettiği konuları incelenmiştir. Ancak Orta Doğu, bu bölümler içinde yer alınmamış diğer ülkeler kategorisine sokulmuştur. Orta Doğu, Çin için önemli bir yer olduğunu ve özellikle Orta Doğu'da enerji güvenliği konularında ilişkilerini sürdürmektedir. Orta Doğu'yu önemli bir konuma koyarak farklı bir kategoride ilişkilerini sürdürmektedir.²¹⁵

Çin'in Orta Doğu politikalarında batılı ülkeler ve Rusya'dan farklı bir yol haritası izlemiştir. Çin'in Orta Doğu'daki temel politikası ekonomi üzerine kurulmuştur. Özellikle altyapı, enerji ve inşaat sektöründeki gücü sayesinde bölgedeki etkisini kısa süre içinde geliştirmiştir. Bir başka faktör ise Çin'in askeri müdahale ve sömürge gibi amaçları taşımadan bölgeye gelmiş olmasıdır. Özellikle batı karşıtı ülkeler Çin'in sadece ekonomik olarak işbirliği yapmak istemesini de sebep göstererek ilişkilerini hızlı şekilde geliştirmiştir.²¹⁶

Çin'in Orta Doğu ilişkileri 1949- 1978 yılları arasında dönemde ABD ve Sovyetlerin birbirleri ile olan ilişkileri üzerinden gerçekleşmiştir. Bu dönemde Orta Doğu'daki bağımsızlık hareketleri ve batılı devletlerin bu bölgedeki politikalarına karşı Orta Doğu ülkelerinin yanında olan bir politika izlemiştir. 1973 yılındaki petrol krizinde Orta Doğu ülkeleri ile İsrail'e destek veren ülkelere karşı petrol ambargosunda Çin Orta Doğu ülkelerinin tarafında yer almış ve petrol ihtiyacını daha ucuza karşılamış, Orta Doğu ülkeleri ise ambargodan kaynaklanan satışlardaki düşüşü Çin'e petrol satışı yaparak ithalatlarını yükseltmiştir.²¹⁷

1978 yılında Mao'nun ölümünden sonra Çin'de devlet başkanlığı koltuğuna Deng Xiaoping gelmiştir. Deng göreve geldikten sonra ekonomik ve diplomasi yönünden reformlar gerçekleştirmiştir. Ekonomik reformlarda Çin ekonomisini dünya ekonomileri arasında yer alması için çalışmalar yürütmüştür. Bunu yapabilmesi için ise kendinde önceli devlet başkanı Mao gibi dış politikada ideolojik olarak kendisini baskılamamış diplomatik ilişkilere ağırlık

²¹⁵ H. K. Aslan(2014), *agm.*, s. 35.

²¹⁶ R. Alaaldin (2019). *Shaping the Political Order of the Middle East: Crisis and Opportunity*, Istituto Affari Internazionali (IAI) Yayınları, s. 8-10.

²¹⁷ S. Erkan & M. Yüce (2020). "Çin Dış Politikasında Ortadoğu'nun Değişen Konumu: Arap Baharı Sonrası Bölgesel Gelişmeler Üzerinden Bir Analiz", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(11), s. 18-19.

vermiştir. Çin Deng döneminde ABD ya da Sovyetlerin tarafını tutmamış ilişki kurabileceği bütün ülkeler ile ilişkilerini geliştirme politikasına yönelmiştir. Bu dönemde Orta Doğu ülkeleri ile de ilişkilerini güçlendirmiş Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Bahreyn gibi ülkelerle diplomatik ilişkiler kurmuştur. Bölgede İran- Irak savaşı çıkınca Çin bu iki ülkeye de silah satışı gerçekleştirmiştir. İran savaşın bitmesinden sonrada ilişkileri korumuş ve silah satışına devam etmiştir.²¹⁸

Çin 1993 yılına kadar ülke içinde enerji konusunda kendi kendine yetebilen bir ülke olarak görülmektedir. Ve ülke içinde enerji açığı oluşmaya başlamıştır. Bundan önceki dönemde Çin enerji konusunda kendi kendine yetebilen hatta belirli dönemlerde ülkede açıklan petrol kuyuları ile birlikte enerji üretimine devam etmiş ve dışarıdan enerji ithalatına ihtiyaç duymamıştır.²¹⁹

2000’li yıllarda ise Çin, Orta Doğu’ya olan ilişkilerini daha da güçlü hale getirmek için 2002 yılında Orta Doğu Özel Temsilcisi atamıştır. Enerji ithalatı konusunda önemli bir bölge olması ve bölgedeki istikrarsız ülkeler ile ilişkiler kurarak bu bölgelerde Konfüçyüs Enstitüleri kurarak kendi dil ve kültürünü buraya tanıtmayı amaçlamıştır. Bunun yanında bölgeye ekonomik olarak destekler vererek bölgedeki ülkeler ile ilişkilerini geliştirmiştir. Özellikle 11 Eylül’den sonra ABD’nin Afganistan ve Irak müdahaleleri sonrasında bölgedeki olumsuz ilişkileri sebebiyle Çin bu boşluğu doldurmak istemiştir. Bu dönemde Çin için olumlu ve olumsuz gelişmeler gözlemlenmiştir. Çin’in daha önce bu bölgede herhangi bir işgal ya da toprak alma girişimi olmadığı için bölgedeki devletler ile negatif ilişkiler kurulması engellenmiştir. Olumsuz yönü ise Çin’in ilişki kurmak için bölgeye çok geç gelmiş olmasıdır. Bölge halkı batılı ülkelerin etkisi altına girmesi Çin ile ilişkileri zorlaştıran noktalardan biri olmuştur. Bunu telafi etmek için ise Çin- Arap Devletleri İş birliği Forumu kurulmuştur. Bu dönemden itibaren özellikle enerji ve ekonomik alanlarda gelişme gösterilmiş Çin’in Orta Doğu yatırımları her geçen yıl artarak devam etmiştir.²²⁰

Çin’in Orta Doğu için genel bir görünümüne bakacak olursak, Çin özellikle 21. Yüzyılda dünyada söz sahibi olan gerek ekonomik gerekse teknolojik olarak tüm dünyada yenilik ve üretim konusunda etkili olan bir devlettir. Tüm ülkelerin en büyük sorunu olan enerji kaynakları ve bunların güvenliği konusu da Çin’in en büyük sorunlarından birisi

²¹⁸ H. Çelik (2020). “Çin’in Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 25(97), s. 38.

²¹⁹ H. K. Aslan (2014), *agm.*, s. 45.

²²⁰ M. Alkış (2023). “Çin Dış Politikasında Orta Doğu’nun Yeri”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(27), s. 46-47.

olmuştur. Gelişen ekonomik düzenini koruması ve geliştirmesi için enerji kaynaklarının güvenli şekilde depolanması gerekmektedir. Hatta Çin bu konuyu ulusal güvenlik konusu derecesinde görmektedir. Dünya genelinde oluşabilecek her türlü olumsuzluklara ve çıkan bu olumsuzluklar neticesinde oluşacak petrol sorunlarına karşı sadece günlük petrol kullanımının yanında petrol stoku da oluşturmuştur. Çin, ABD'den sonra petrol ithalatında ikinci sırada yer alan ülkedir. Bu sebeple sadece kendisini Orta Doğu'daki petrollere bağlı kalmak istemediğinden diğer petrol üreten bölge olan Afrika'yla da ilişkiler kurmuştur. Afrika'da özellikle Nijerya ile ilişkiler kurarak anlaşmalar gerçekleştirmiştir. Yani Çin, Orta Doğu'da ABD'ye petrol konusunda rakip olduğu gibi Afrika'da da ABD'ye rakip olmuştur. Ancak Çin, Orta Doğu'daki petrolü uzun vade de daha etkin şekilde ve sürdürülebilir şekilde kullanılacağını belirtmiştir.²²¹

Orta Doğu'da özellikle 1997 yılından itibaren Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi bölgedeki petrolün büyük birçoğunu elinde tutan devletler ile alım konusunda anlaşmalar yapılmıştır. Bu ülkeler haricinde Umman, Bahreyn ve Katar gibi ülkelerle de petrol dışında ticaret anlaşmaları yapılmış ve Çin'in bölgedeki bilinirliği ve ilişkileri artmıştır. Irak petrolü millileştirildikten sonra Irak ile petrol anlaşması yapan ilk ülke Çin olmuştur. Irak ile petrol satım ve petrol kuyusu açma gibi anlaşmalarda yine bu dönemde yapılmıştır. Irak, ABD tarafında işgal edilmesi ve diğer bölge ülkelerinin de ABD tarafından tehdit altında olması Çin'i bölgedeki petrolün kontrolünün ABD'nin eline geçmesi korkusu sebebiyle rahatsız etmiştir. Bu dönemden sonra bölgede ABD'nin rakibi olan devletleri destekleme politikası izlemiştir. Ancak ABD ile doğrudan bir ilişki bozma konumuna gelmemiştir. Aksine ABD ile karşı karşıya gelmemiş ve batılı devletler ile ilişkilerini iyi tutma politikası izlemiştir. Yine bu dönemde özellikle üçüncü dünya ülkeleri ile arasını iyi tutmuş bu ülkelere karşılık beklemeden istedikleri yardımı yapmıştır. Bu sayede bu ülkelerin lideri olma konusunda ilk adımları da atmıştır.²²²

Ocak 2004 yılında Çin-Arap işbirliği forumu oluşturulmuştur. Bu forumda işbirliği için 4 madde önerilmiştir. Bunlar yapılacak olan ilişkilerde iki devlette birbirlerine saygı çerçevesinde yaklaşacak olmasıdır. Ortak kalkınma hedefinin belirlenmesi ve bu sayede iki ülke ilişkilerinde ekonomik ve ticari olarak yakın ve güçlü ilişkilerin kurulması istenmektedir. Çin ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerin daha net anlaşılması için sadece diplomatik, ticari ve ekonomik ilişkilerin değil kültürel ilişkilerinde birbirine aktarılması istenmiştir. En son

²²¹ Y. Onay (2007). *Euro - Dolar Savaşı Kurbanı İki Ülke: ABD ve İran*, Neden Kitap, s. 206-208.

²²² Y. Onay (2007). *age.*, s. 208-209.

olarak ise dünya barışı konusunda ve Çin-Arap ortak kalkınma planını daha güçlü şekilde iletirmek için uluslararası alanlarda işbirliğinin artırılması önerilmiştir.²²³

Burada Çin'in izlediği temel tutum ABD'nin izlediği tutum ve politikalarından tamamen farklıdır. 2004 yılında önerilen maddelere bakıldığı zaman Arap ülkeleri Çin ile anlaşma ve işbirliği konusunda çekimser kalmamakta Çin, maddelerde işbirliği yapacağı ülkelere güvence vermektedir. Dördüncü bölümde ABD ile Arap ülkeleri incelendiğinde Çin'den daha farklı bir tutum sergilenmektedir. Bir ülke ile anlaşma yapılacağı zaman şartların ortaya koyulması ve genel olarak sadece ticari ve ekonomik anlaşmaların yanın askeri olarak da bölgeye müdahalelerde bulunması Çin ile olan farkı göstermektedir.

Burada sadece Çin'in Arap ülkelere karşı olan politikaları belirleyici bir faktör değildir. Bir faktörde bölgedeki ülkelerin batılı devletler dışında başka ülkeler ile işbirliği yapmak isteği ya da zorunluluğudur. İran, ABD ve uluslararası yaptırımlara maruz kaldığı için ekonomik ve ticari alanlarda yeni yollar aramıştır. Çin'in gelişmiş teknolojisi ve ekonomik büyüklüğü İran için önemli bir rota oluşturmuştur.²²⁴

1.2. Çin-Suudi Arabistan İlişkileri

Çin ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilere bakıldığı zaman özellikle son dönemlerde iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da arttığı gözlemlenmektedir. Bu ilişkilerin gelişmesi iki taraf içinde olumlu şekilde yönlendirilmektedir. Çin tarafından bakıldığında Suudi Arabistan, enerji güvenliği, ekonomik olarak sürekli büyüme göstermesi ve Orta Doğu'daki stratejik konumu sebebiyle Çin'in özellikle ekonomik alanda ilişki kurmak isteyeceği bir ülke modelidir. Çin özellikle son dönemlerdeki artan enerji ihtiyacı ile birlikte büyük petrol rezervleri olan Suudi Arabistan ile yakın ilişkiler kurmuştur. Suudi Arabistan tarafından bakıldığı zaman ise Çin'in ekonomik ve politik olarak güven vermesi sebebiyle ilişki kurmak isteyeceği bir ülke potansiyeli taşımaktadır. Hem ekonomik alanda güvenli şekilde ticaret yapabilecek hem de siyasi güvene geçi anlaşmalar yapabilmektedir. Bunların dışında iki ülkenin ortak noktası ise Orta Doğu'daki oluşacak bir olumsuz durumda ikisinin de olumsuz şekilde etkilenecek olmasıdır. İki ülkenin ortak çıkarlarının olması ilişkilerin artmasına olanak sağlamıştır.²²⁵

²²³ A. Alimcan (2021). *Çin- İsrail İlişkileri*, Matbuat Yayın Grubu, 2021, s. 70.

²²⁴ Harold, S. W., & Nader, A. (2012). *China and Iran: Economic, Political, and Military Relations*. RAND Corporation, s. 5.

²²⁵ Y. Guzansky & A. Orion (2017). *Slowly but Surely: Growing Relations between Saudi Arabia and China*, Institute for National Security Studies (INSS), s. 1-3.

Çin'in yapılan anlaşmalarda ve ticaret ilişkilerinde Suudi Arabistan'ı siyasi koşullara mecbur bırakmamıştır. Bu dışında ülke içindeki dini ve kültürel değerlerine saygı göstermesi başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer Orta Doğu ülkelerinin de dikkatini çekmiş ve anlaşma yapmalarını kolaylaştırmıştır.²²⁶

İki ülke özellikle ekonomik alanda son dönemlerde oldukça ilerleme kaydetmişlerdir. 2016 yılından itibaren Çin, petrol ithalatında Suudi Arabistan'da ilk sırada yer almaktadır. ARAMCO şirketinin önümüzdeki 50 yıl için öncelikli pazar olarak Çin'i ilan etmesi ilişkilerin boyutu göstermektedir. Çin'in tüm dünyada artan Pazar arayışında önemli noktalardan biriside Suudi Arabistan'daki limanlardır. Yıllar içinde Suudi Arabistan limanlarındaki varlığı yıllar içinde arttırmış ve hala arttırmaya devam etmektedir. İki ülke bu noktada da ortak paydada buluşmuşlardır. Suudi Arabistan Vizyon 30 projesiyle birlikte gelirini sadece petrolden elde etmenin dışına çıkarak ekonomisini çeşitlendirmek istemektedir. Çin tarafından bakılacak olursa Çin'de Suudi Arabistan gibi bir ülkeyi kendi pazarı haline getirmek ve güzergahını kullanmak istemektedir Ayrıca bu politika Bir Kuşak Bir Yol Projesi içinde önemli bir faktördür.²²⁷

Suudi Arabistan, Çin'i sadece ticaret ortağı olarak görmektedir. Bu sebeple ABD ile olan askeri anlaşmaları ve güvenlik politikaları tehlikeye girmemektedir. Çin, petrol ihracatı için önemli bir pazardır ve Suudi Arabistan sadece bu pazarı kullandığını söylemektedir. Bu sebeple Çin, Suudi Arabistan'da şimdilik ABD'nin yerini alacak bir aktör konumunda değildir.²²⁸

1.2. Bir Kuşak Bir Yol Projesi

Tarih boyunca insanlar farklı toplumlarla, farklı kültürlerle iletişim halinde olmuşlardır. İlerleyen dönemlerde gelişen ulaşım araçları ile birlikte insanlar daha uzak noktalara yolculuk etmişler ve başta ticaret yapmak üzere farklı topluluklar ile etkileşim halindedir. Bu ticaret ilişkilerinin en önemli noktası ise "İpek Yolu" olarak bilinmektedir. Çünkü daha bilinmeyen eski yolların varlığından şüphe edilmektedir. İpek yolunun önemi ise

²²⁶ M. Yamada (2015). *Islam, Energy, and Development: Middle Eastern Perspectives*, Routledge Yayınları, *Islam, Energy, and Development: Middle Eastern Perspectives*, s. 123-125.

²²⁷ C. Lons (2024). *East Meets Middle: China's Blossoming Relationship with Saudi Arabia and the UAE*, European Council on Foreign Relations (ECFR) Yayınları, s. 3-14.

²²⁸ S. A. Yetiv (2007). *Crude Awakenings: Global Oil Security and American Foreign Policy*, Cornell University Press, *Crude Awakenings: Global Oil Security and American Foreign Policy*, s. 88-89.

bütün Asya kıtasını ile Akdeniz'i birbirine bağlaması ve önemli ticaret merkezlerinin güzergahında olmasıdır.²²⁹

Bu dönemde İpek Yolu o kadar önemli bir konumdadır ki ülkeler bu yol üzerindeki bölgeleri elde etmeye çalışmışlardır. Ancak İpek Yolu'nun önemi de ilerleyen dönemlerde özellikle coğrafi keşiflerden sonra insanların gemiler ile ticareti taşıması ile güzergah Atlas Okyanusu üzerinden yapılmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra İpek Yolu kullanılmamaya başlanmıştır.²³⁰

İpek yolunun kullanımının son bulmasından sonra yeniden Çin'in yeni İpek Yolu projesini tekrardan istemesinin kendi içinde belirli sebepleri vardır. Bu sebeplerin en önemlisi ise 1978 yılında içe dönük ekonomik modelden dışa dönük modele geçme kararı almasıyla başlamıştır. İlerleyen dönemlerde 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olması ile birlikte büyüme oranlarında tüm dünyanın büyüme oranından daha yukarıda bir ivme kazanmıştır. Düşük maliyetler ile ürettiği ürünleri diğer piyasalara satarak önemli bir güç elde eden Çin tüm dünyayı etkileyen ekonomik krizden (2008) etkilenmiş ve büyüme hızında bu dönemden sonra düşüş yaşanmaya başlanmıştır. Zaman içinde Çin yeni bir politika belirleyerek bu düşüşten kurtulmaları gerektiğini düşünmüş ve Modern İpek Yolu Projesi ile birlikte bu düşüş sürecinden kurtulacaklarını düşünmüşlerdir.²³¹

7 Eylül 2013 tarihinde Çin'in devlet başkanı olan Xi Jinping bir konuşmasında bu projesinden bahsetmiştir. Projede en geniş tanımıyla kara ve deniz olmak üzere iki yol üzerinden gerçekleştirilecektir. Xi'nin dediğine göre proje ekonomik olarak bu bölgelerdeki ülkelere canlılık getireceği için isteneceğini belirtmiştir. Aynı zamanda Xi gelecek tepkilere önceden yanıt vermiş ve bu projenin yapılmasındaki sebebin Çin'in bu bölgeler üzerinde daha baskın şekilde olması için yapılmayacağını, ipek yolu geçen ülkelerin ülke içinde alacağı kararlara da hiçbir şekilde karışılmayacağını belirtmiştir. Ülkeler istedikleri ürünlere daha kısa sürede ve daha ucuz maliyetlerle elde edileceği ve bu güzergah üzerinde bulunan ülkelerinde ilişkilerine olumlu etkiler yapacağını söylemiştir.²³²

²²⁹ F. K. Tutar ve F. Ş. B. Koçer (2019). "Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi: Bir Kuşak Bir Yol," *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(17) s. 619.

²³⁰ T. Deniz (2016). "Yeni Umutların Işığında Tarihi İpek Yolu Coğrafyası," *Marmara Coğrafya Dergisi*, (34) s. 196.

²³¹ Z. Çalışkan (2020). *age.*, s. 98-99.

²³² E. S. Özdaşlı (2014) "Çin'in Gölge Politikası: Uluslararası Sistemde Paralel Yapılar ve Yeni İpek Yolu Ekonomik Kuşağı," *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 18 Kasım 2014, [Erişim Tarihi: 01.07.2025, <https://21yyte.org/cin-halk-cumhuriyeti/cinin-golge-politikasi-uluslararasi-sistemde-paralel-yapilar-ve-yeni-ipek-yolu-ekonomik-kusagi/7863>].

Bu yol ile birlikte üzerinden geçen ülkelerin birbirleri ile iş birliği yapmalarının kolaylaşacağı özellikle Avrupa'nın sermayesi ve Çin'in üretim gücü bu yol ile birleşecek ve bunu normal süreden daha kısa ve maliyeti daha az şekilde yapılacaktır. Bununla birlikte Avrupa daha uygun ve daha kısa sürede ürünlere ulaşırken Çin'de içinde bulunduğu ekonomik olarak daralmadan kurtulacaktır. Bu yol ile birlikte önemli bir etki kazanacak yer ise Orta Doğu'dur. Ülkedeki petrolü daha geniş kesimlere, daha ucuza ve daha hızlı şekilde gönderecektir.²³³

Proje üzerindeki ülkelere bakıldığında da bu ülkelerin çoğu büyümekte olan ülkeler olduğu bu projenin de bu ülkelere önemli gelir kaynağı olacak özellikle ulaşımın bu ülkelere geçmesi ile birlikte altyapı konularında yenilemeler olacak ve ekonomik olarak gelişmelerine yardımcı olacaktır. Bu ülkeler ilerleyen dönemlerde sadece bir güzergah olarak kalmayacak büyüdükçe ve ürettikçe sistemden daha çok faydalanacak ve bu sistemin önemli notasına gelme potansiyeli taşıyacaklardır.²³⁴

Orta Doğu bölgesinde bu yeni İpek Yolu projesine en etkili katılan ülkelerden birisi de Birleşik Arap Emirlikleri olmuştur. Çin üzerinde gelen ürünleri Dubai üzerinden hem Avrupa ülkelerine hem de Afrika ülkelerine ulaştırmadaki payı oldukça artmıştır. Bu da bölgedeki ülkelerin bu projeye etkili şekilde katıldıklarını göstermektedir. Bu gelişmeler ile birlikte Körfez ülkeleri sadece Çin'e ihracat tutarı 160 milyar dolar gibi bir tutara gelmesi beklenmektedir. Çin'in bu bölgelere yapacağı ihracat tutarının ise 135 milyar dolar gibi seviyeye gelmesi beklenmektedir.²³⁵

Çin bu dönemden sonra özellikle çevresindeki ülkelere başlayarak 300 milyar dolardan fazla yatırım yaparak bu ülkelerdeki gerek altyapı sorunlarını gerekse ihtiyaçları olan paraları bu ülkelere vermiştir. 14-15 Mayıs 2016'da ise bu proje fikri gündeme geldikten sonra yapılan en büyük toplantı gerçekleşmiştir. Toplantıya 29 ülke ve bunların haricinde uluslararası kuruluşlarda bu toplantıya katılmış ve toplantı tüm dünyada büyük ilgi görmüştür. Çin ilerleyen dönemlerde bu projenin içinde bulunan yol üzerinde bulunan ve topraklarında petrol ve doğalgaz bulunan ülkelerin bir araya gelmesi gerektiğini böylece hem ilişkilerin artacağını hem de iş birliği yapmalarının böylece daha kolay olacağını söylemiştir. Çin bu

²³³ T. Deniz (2016). *agm.*, s. 199.

²³⁴ Z. Çalışkan (2020). *age.*, s. 102.

²³⁵ R. İzol & T. Öztürk (2016). *age.*, s. 99.

dönemde projeye katılmak isteyen ve hali hazırda projede bulunan ülkeler ile ilişkilerini geliştirmeye ve bu ülkelere gerekli olan yatırım hizmetlerini sağlamaya devam etmektedir.²³⁶

1.3. Askeri İlişkiler

Çin, savunma ve güvenlik politikalarında ABD'nin yaptığı gibi tehdit olarak gördüğü yerlere asker göndermek ya da oralarda üs kurmak gibi bir yöntem izlememektedir. Çin'in yaptığı politika tehdit gördüğü bölgelerdeki yerlerde ülkeler ile iş birliği yaparak ilişkilerini geliştirmekte ve o ülkelere hem teknoloji hem de silah satışı yapmaktadır. Aslında Çin'in yaptığı politika kendisine yakın ya da kendisine sonunda bir zarar gelecek tehditleri belirleyip o bölgedeki ülkeler ile ilişkilerini güçlü hale getirip kendi zararını minimize etmeye çalışmaktadır. Çin'in farklı ülkelerde üs kurmasına istisna olarak Cibuti'deki Çin'in deniz lojistiği için kullandığı tesis olarak gösterilebilir.²³⁷

1.3.1. Yumuşak ayak izi

Çin, Orta Doğu bölgesini sadece savunma ve askeri bir bölge olarak görmemektedir. Burada daha çok bölgedeki ülkelerle iş birliği yaptığı, ticaret ve enerji alanı olarak görmektedir. Zaten yumuşak askeri ayak izi denmesinin sebebi de buradan gelmektedir. Çin bu bölgede askeri olarak bir düzen ve teşkilat kurmamıştır. Buradaki müdahaleleri daha çok ihtiyaç olduğu dönemlerde arama kurtarma gibi çalışmaların yapılması lojistik destek gereken yerlerde gereken çalışmaların yapılması, barış yapılması gereken konularda çalışmalara katılmak gibi görevler üstlenmektedir. Çin bu bölgelerde ülkelerin iç içlerine karışmaktan kaçınmaktadır.²³⁸

Ancak bu tutumu bölgede askeri olarak hiç olmadığı anlamına gelmemektedir. Özellikle ticaret noktalarının da hiçbir sorun yaşanmaması için belirli noktalarda etkinliğini korumaktadır. Çin belirli noktalarda yaptığı ticaret ve enerji nakliyatları sırasın da ya da yolculuk sırasında herhangi bir olumsuzluk oluşmaması için belirli bölgelerde filolar ve bakım merkezleri kurmuştur. Herhangi bir olayda müdahale etmektedir. Bu noktalardan bazıları Aden körfezinde, buradaki Somali'de sürekli korsan saldırılarına karşı gemileri korumaktır. Diğer bir üs tipi ise lojistik sağlayabilmek için kurulan üslerdir. Cibuti, Aden, Cidde gibi yerlerde yakıt ve yükleme için yerler kurulmuştur. Ayrıca Doğu Afrika'da Seyşeller ülkesinde uçakların iniş kalkış yapabileceği bir liman oluşturulmuştur. Bir de Pakistan'da Çin gemilerinin tamir ve bakım gibi ihtiyaçlarını karşılayabilecek bu bölgeye

²³⁶ Z. Çalışkan (2020). *age.*, s. 103.

²³⁷ M. Yeşiltaş & R. Öncel (2020). *Ortadoğu'da Güvenlik, Savunma ve Silahlanma*, SETA Kitapları, 2020, s. 324-326.

²³⁸ M. Yeşiltaş, & R. Öncel (2020). *age.*, s. 328-330.

yakın bir tersanede kurulan yerler arasındadır. Bu bölgelerde bazen ortak operasyonlar yapılmaktadır. Çin’de bu ortak operasyonlara katılım sağlamakta ve asker göndermekte ortak eğitimlere katılmaktadır.²³⁹

1.4. Çin - İran Silah Ticareti

İran, Şah döneminde yakın ABD ilişkileri ile birlikte silah gibi savunma ihtiyaçlarını büyük ölçüde ABD’den temin etmektedir. Ancak 1980 sonrası ABD’nin uyguladığı ambargo ile birlikte İran silahlanma için bir arayış içine girmiştir. Sadece ABD’ye bağlı olmadığını farklı ülkeler ile iş birliği yapabildiğini de bu şekilde göstermek istemektedir. Çin bu dönemde hem İran’ın kendi silah sanayisinin gelişmesi için yardım etmiş hem de Çin’deki ABD’ye göre hem satın alımı hem de bakımı ucuz olan bu silahları İran’a satmıştır. Aslında İran, ABD’ye yanında Çin gibi bir güç olduğunu açıkça göstermek istemiştir. Ancak Çin ekonomik olarak büyüme potansiyelini bildiği ve belli bir politika izlediği için ABD gibi bir gücü bu dönemde doğrudan karşısına almak istememiştir.²⁴⁰

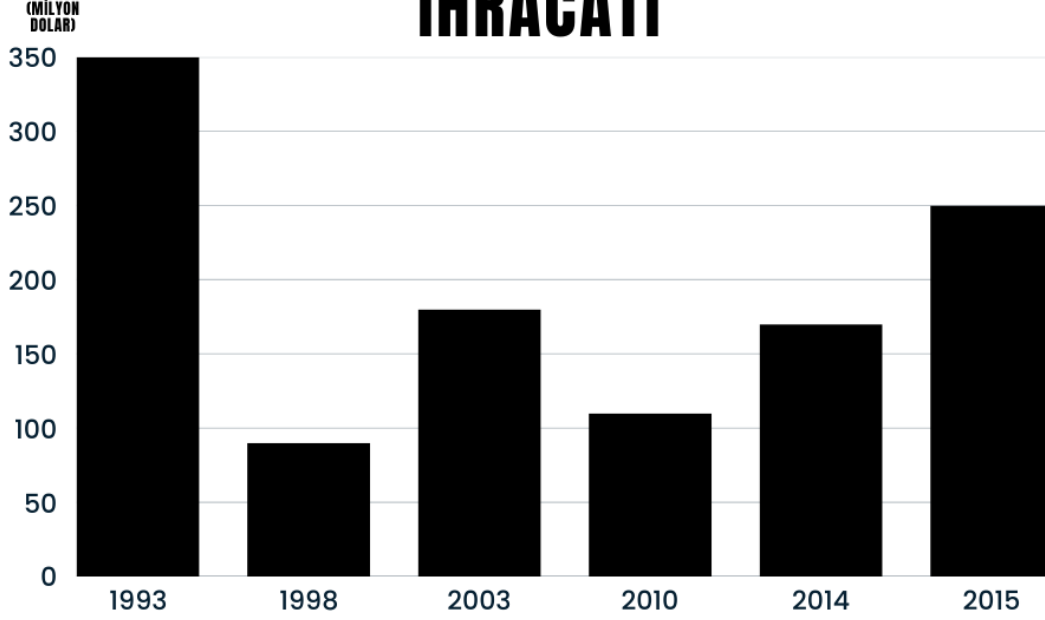
Çin ile İran’ın silah anlaşmaları konusundaki tutumları da zamana ilerledikçe hız kazanmış ve 2000 yılında yapılan görüşmelerde de iki ülke arasında savunma alanın iş birlikleri yapılabileceklerini söylemişlerdir. Ancak bunu bir ülke için tehdit oluşturmak üzere kullanmayacakları aynı şekilde nükleer silahlanma konusunda da iki ülkenin de nükleer silahlanma konusunda karşı olduklarını belirten açıklamalar yapılmıştır.²⁴¹

²³⁹ M. Yeşiltaş, & R. Öncel (2020). **age.**, s. 330.

²⁴⁰ Ü. Gündoğan (2010). *İran ve Ortadoğu*, Adres Yayınları, s. 416-417.

²⁴¹ N. H. Ekrem (2000). *Çin - İran İlişkileri ve Çin’in İran’a Yönelik Enerji Politikası, Stratejik Analiz, 1(7), s. 50-51.*

ÇİN'İN İRAN'A SİLAH İHRACATI

Grafik 1.3. Çin'in İran'a Silah Ticareti

Kaynak: (IISS 2025)

İran 1980lerden sonra batı teknolojisinden tamamen uzaklaşmıştır. Ancak savunma için gereken ihtiyaçlar vardır. İran, bu dönemde bu ihtiyacı Çin üzerinden karşılamıştır. 1990'larda Çin yüksek teknolojlili sistemler üretmeye başladı İran ise kendisine uygulanan ambargolardan bu yüksek teknolojlili savunma silahlarını alarak kurtulmaktadır. Çin bu dönemde sadece silah satmıyor İran'daki hali hazırda olan silahlara da modernizasyon uygulamıştır.

1998 yıllarında ise ABD, Çin'e baskı kurarak bu dönemde İran'a olan silah satışlarını yavaşlatmıştır. 2010 yılında ise Çin küresel piyasalarla ilişkilerini bozmamak için İran'a silah satışını minimum seviyede tutmuştur. Son dönemlerde İran'ın Çin'den silah ithalatı çok seviyede görülmektedir. Bunun bir sebebi bu ticaretin gizli şekilde olmasının yanında diğer bir sebebi de İran'ın direkt olarak silah alması değil de Çin'den çeşitli parçalar alarak üretimini İran'da yapmasıdır.

İran'ın Çin için oldukça önemli olmasının belirli sebepleri vardır bu sebeplerden birincisi, Çin bu dönemde özellikle sanayi ve teknolojik alanlardaki ürünlerinin satması için sürekli yeni pazar arayışları içerisine girmiştir. İran ise bu dönemde bu yeni pazarlardan birisi olma potansiyeli taşımaktadır. İran'ın hem nüfusu fazla hem de üretimi azdır. Gerek sanayi gerekse tarımsal ihtiyaçlarının çoğunluğunu başka ülkelerde ithal ederek ülke içindeki pazarlara sokmaktadır. Üstelik bu dönemde İran ile ABD'nin arası açılmış ve İran ABD'den aldığı ürünlerin sıkıntısını çekerek yeni kaynaklar aramaktadır. Yani İran bu dönemde Çin için adeta biçilmiş kaftandır. İkinci sebep ise İran'ın dünyanın en büyük petrol ihraç eden ülkeleri arasında olmasıdır. Çin ise dünyanın en fazla petrol ithal eden ülkesi olmasıdır. Hem de İran petrolü çevresindeki diğer ülkelere göre petrolü daha düşük fiyattan satmaktadır. Üçüncü ve son sebep ise İran'ın Orta Doğu'daki önemli pozisyonudur. İran bölgede önemli bir güçtür. ABD ile ilişkileri bozulmadan önce uzun yıllar boyunca müttefik olarak ilişki yürütmüşlerdir. ABD'den sonra oluşan boşluğu Çin doldurmak istemekte ve bu bölgede iyi ilişkileri olan bir müttefiki olsun istemektedir. Bu silah anlaşmalarına en büyük kaşı çıkan ise bölgedeki diğer devletler değil ABD ve İsrail'dir. Çin, İran'a sadece silah değil füze gibi daha başka savunma araçlarının da gönderildiği haberini almış hatta nükleer konuda da İran'a yardım ettiğini belirtmiştir.²⁴²

Ekonomik alanda görüldüğü gibi askeri alanda da ABD'nin ambargolarından oluşan boşluğu Çin doldurmuştur. İran gerek silah araştırmasını gerekse bu alanda çalışma yapacak deneyimli kişilere ihtiyacını Çin tarafından karşılamıştır. Bu ikili anlaşmalar ve askeri ticaret ilişkilerin gelişmesinde olumlu şekilde rol oynamıştır.²⁴³

Çin sadece bu dönemde İran'ın yanında yer almamıştır. İran'da yapılan devrimden sonra bazı ülkeler yeni İran'ı tanımışlardır. Bu ülkelerden birisi de Çin'dir. Yine ABD'nin İran'a yaptırım uygulanması isteğine Çin ret oyu vermiştir. İran- Irak savaşında da yine İran'a büyük destek vermiştir. İlerleyen dönemlerde ise İran'ın kendi savunma sanayisinin kurulması için destek verecektir.²⁴⁴

Suudi Arabistan'ın Çin'den ilk kez silah alması ise 1980 yılına denk gelmektedir. Bu silah alışverişinde Çin, Suudi Arabistan'a ağır menzilli silahlar satmıştır. Bu silah satışından sonra iki ülke arasındaki ilişkilerde gelişmeler meydana gelmiş ve iki ülke arasında petrol ve doğalgaz ticareti de gelişmiştir. Suudi Arabistan ilerleyen dönemlerde Çin ile tekrardan silah

²⁴² Ü. Gündoğan (2010). *age.*, s. 417-419.

²⁴³ S.W., Harold, & A. Nader., *a.g.m.*, s. 8.

²⁴⁴ Ü. Gündoğan (2010). *age.*, s. 419.

anlaşması yağıacaktır. 2015 yılında Çin'den 15 milyon dolar değerinde silah anlaşması yapacaktır.²⁴⁵

1.4.1. Çin - İran Kitle İmha Silahları

Nükleer konusunda da Çin 1955 yılında bu konuda çalışmalarına başlamış ve 1964 yılında ise büyük bir başarı göstererek ilk testlerini gerçekleştirmiştir. İlerleyen süreçlerde Çin askeri alanda nükleer çalışmalar gerçekleştirerek 400 kadar ürettiği nükleer savaş başlığı ile dünyada nükleer gücü olan sayılı ülkeler içinde üçüncü olmayı başarmıştır. Çin sadece bu teknolojiyi üretmiyor ayrıca hem diğer ülkelere fiziki olarak satıyor hem de bu teknolojinin nasıl üretildiğini bilgi olarak satmaktadır. Tabi bütün bu gelişmelerde ABD başta olmak üzere gücü artan Çin'e karşı bir duruş sergilemektedir. Ancak ABD'nin başka bir ülke bunu yapsa çoktan müdahale etmesi beklenirken söz konusu Çin olunca hiçbir müdahale hatta ağır şekilde uyarı bile yapılmamıştır. Bunun sebebi ise Çin'i kendinden uzaklaştırarak Rusya ile ilişkilerinin artmasına engel olmaktadır.²⁴⁶

Çin'in nükleer gücünün arttığı biliniyor ve bunu silah üretimi için kullanılacağına kesin gözüyle bakılıyordur. ABD, Çin'i gözlem uçakları ile takip ederken 1964 tarihinde yine uçuşlardan birinde Çin'in batısında bulunana Lop Nor bölgesinde bu nükleer silahları denemek için bir alan oluşturulduğu görülmüştür. Bundan sonraki dönemde Eylül ayında ise ilk nükleer denemesini gerçekleştirmiştir.²⁴⁷

Tüm bu silah satışlarına rağmen Çin oldukça barışçı bir politika izlemektedir. Nükleer Silahların yayılmasını önlemek için yapılan anlaşmada Çin diğer nükleer güce sahip olan devletlerden önce anlamayı imzalamış ve bu gücün kötü amaçlar ile kullanılmasını istemediğini göstermiştir. Kimyasal silahlar konusunda da Çin'in böyle bir çalışma yapmadıklarını söylemesine ve bu konuda hazırlanan farklı protokol ve anlaşmalara imza atmasına rağmen ABD buna inanmamış ama yapılan araştırmalarda da bir olumsuz bir sonuç elde edilememiştir. Çin, aynı zamanda bu protokol ve anlaşmalardan farklı olarak Japonya ile özel bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre iki tarafta birbirlerine karşı kimyasal silah kullanmasını yasaklamıştır. Çin'in tutarsız olarak görülen yerlerin ise bu füze ve diğer silahların denemelerini Uygur bölgesinde test etmesidir.²⁴⁸

²⁴⁵ Z. Çalışkan (2020). *age.*, s. 99-103.

²⁴⁶ S. Özgür (2006). *Geleceğe Yönelen Tehdit: Kitle İmha Silahları*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s. 84-85.

²⁴⁷ E. İşbilen (2008). *Nükleer Satranç: İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, s. 69-70.

²⁴⁸ S. Özgür (2006). *age.*, s. 87-88.

Çin, 2023 yılından beri 100 adet daha Nükleer savaş başlığı üretimi yaparak 2025 yılında 600 Nükleer savaş başlığına ulaşmıştır. Bu hızlı artış tüm dünyaya oranlandığında oldukça fazla bir sayı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin yine aynı şekilde ülkenin kuzey kısmında bu balistik füzeleri (ICBM) saklayabilmek için kendisine yerler yapmakta bu yıl içinde bu yapılan yerlerin tamamlanması beklenmektedir. Çin'in ilerlemesi yüksek olsa da özellikle ABD ve Rusya temel alındığında Çin bu ülkelerin oldukça gerisinde kalmaktadır.²⁴⁹

Bir önceki bölümde İran'ın nükleer çalışmalarına nasıl başladığı, İran İslam Devrimine kadar geçen süreci, devrim sürecinde durdurulmasını ve Irak- İran Savaşından sonra nükleer konuda çalışmaların devam edilmesi gerektiğine bakılmıştır. 1985 yılında İran Meclis Başkanı Rafsancani Çin'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret içinde "Barışçıl Kullanım" amacı taşıyan bir nükleer iş birliği anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma Çin ve İran arasındaki nükleer iş birliğinin resmi olarak başlangıcı sayılmaktadır. Bu anlaşmadan sonra Çin, İsfahan'daki Araştırma Merkezine araştırma ve eğitim reaktörü vermiştir. Bu reaktörlerin yanında gerekli diğer ekipmanların temini de Çin tarafından yapılmıştır. 1987 yılında ise Çin'in verdiği reaktörlerin yetersiz kalması sebebiyle İranlı Nükleer uzmanlar yeni reaktörlerin üretimi için eğitim almak üzere Çin'e gitmişlerdir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ise ABD yönünü Çin'e çevirmiş ve İran'da nükleer çalışmalara yardım etmesi nedeniyle yaptırımlar uygulayacağını açıklamıştır. Çin, ABD ve diğer ülkeler ile ilişkilerini tehlikeye atmamak ve krizi daha da büyütmek için İran Nükleer Programından 1997 yılında çekildiğini bildirmiştir. Çin'in bu programdan çekilmesinin diğer sebepleri ise Çin'in bu dönemde dünya ile ilişkilerini olumlu şekilde tutmak istemesidir. Tüm dünyada gerek diplomasi gerekse ekonomik olarak varlığını sürdürmek istemesi sebebiyle gelen yaptırım tehdidine karşı programdan çekilmiştir.²⁵⁰ 2015 yılında BM Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ve Almanya'dan oluşan grup ile İran arasında nükleer çalışma konularında anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre İran'a olan yaptırımlar azaltılmıştır. İran ile iş birliği yapılması halinde kendilerine yaptırım uygulanma potansiyeli olan Çin ilişkilerini sadece diplomatik ve belli ekonomik ilişkiler düzeyinde sürdürmektedir. Yaptırımların azaltılması ile birlikte Çin ile İran arasındaki ilişkiler tekrar olumlu yönde hareket etmiştir. Çinli şirketler

²⁴⁹ SIPRI (2025). "Nuclear Risks Grow as New Arms Race Looms: New SIPRI Yearbook Out Now," *Stockholm International Peace Research Institute*, 17 Haziran 2025. [Erişim Tarihi: 02.07.2025, <https://www.sipri.org/media/press-release/2025/nuclear-risks-grow-new-arms-race-looms-new-sipri-yearbook-out-now>].

²⁵⁰ Ü. Alperen (2019). "Çin'in Nükleer Politikası: Ulusal Çıkar ve "Sorumlu Büyük Güç" Arasındaki Denge", *İran Çalışmaları Dergisi*, 2(2), s. 16-20.

İran ile ilişkilerini geliştirerek hem ABD yaptırım tehdidinde maruz kalmayacak hem de İran ile daha büyük enerji ithalatı yapacaklardır.²⁵¹

1.5. Ekonomik İlişkiler

ABD ve Çin'in ekonomik olarak ilişkilerine bakılacak olursa her iki ülkede kendi bölgesinde güç olarak diğer ülkelerden daha gelişmiştir. ABD batı tarafında egemen bir güç iken Çin ise doğu tarafında gelişerek kendisini Asya'nın lideri konumuna getirmek istemektedir. Gelecekte Asya bölgesinin değerinin artacağı ve bu durumda dünyanın en önemli bölgesinin lideri olma yolunda ilerlemektedir. Ancak özellikle ekonomik alanda iki ülkede birbirleri ile çıkarları ortak tarafta olursa sessiz kalmakta ve her iki tarafta birbirleri ile ilişkilerini geliştirmek istemektedir.²⁵²

Çin'in 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne girmesi ile birlikte tam olarak serbest piyasaya girmese de belli oranda şartları kabul etmiştir. Yine 2002 yılında ise AB ile ilişkilerini geliştirmiş ve hem ekonomi konularında gelişmeler yaşanmış hem de siyasi olarak ilerleme kaydedilmiştir.²⁵³

ABD'nin ihracat verilerine bakıldığı zaman özellikle 2000'li yılların başında ABD'nin ihracat verileri 731 milyar dolar seviyesinde iken 2002 yılına gelindiği zaman bir düşüş yaşanmış ve bu veriler 693 milyar dolar seviyesine düşmüştür. Ancak ABD ilerleyen dönemlerde bu verileri daha da yükseltmiş ve 2010 yılında 1.277 trilyon dolar seviyesinde olan ihracat seviyesini 1480 trilyon dolar seviyesine çıkarmayı başarmıştır. ABD'nin ihracat yaptığı ülkeler ise bu döneme kadar belli ülkeler arasında sıralanmaktadır. Birinci sırada Kanada yer alırken sırayla ikinci sırada Meksika ve bunu Japonya izlemektedir. ABD bu döneme kadar Çin ile ihracat yapsa da ilk üç sırayı bu ülkeler belirlemekteydi. Ancak 2010 yılından sonra Çin bu sıralamada üçüncü sıraya gelmiştir. Bu ilk üç ülkeyi hatta Japonya'yı da bu listeye eklersek ABD'nin ihracatının % 43 gibi büyük bir kısmını bu ülkeler oluşturmaktadır.²⁵⁴

2000'li yıllardan sonra Çin'in ihracat ve ekonomik ilişkileri hızla büyüme potansiyeli göstermiş ve uluslararası alanda da önemli bir konum kazanmıştır. İki ülke arasındaki ithalat ve ihracat dengesine bakıldığı zaman Çin önemli bir farkla lider ülke konumuna geçmiştir.

²⁵¹ E. A. Alagöz (2016). "Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi", *The Turkish Yearbook of International Relations*, (47), s. 69.

²⁵² M. Peköz (2014). *age.*, s. 303.

²⁵³ M. Çiçek (2014) "Çin-ABD Rekabetinde Gelişen Çin-AB İlişkileri," *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 2(2), s. 9.

²⁵⁴ M. Peköz (2014). *age.*, s. 304.

Örnek tarih aralığı verilecek olursa 2005 yılı ile 2011 yılı baz alınacak olursa ABD, Çin'e ihracatı 499 milyar dolar seviyesinde iken Çin'in ABD'ye ihracatı 2.44 trilyon dolar seviyesindedir. Çin'in ABD'ye bu kadar fazla mal satmasının nedeni ise Çin'in pazar alanının genişletilmiş olması ve uygun şekilde maliyetleri olduğu için birçok ülke gibi ABD'de de Çin ürünlerinin ilgi görmesidir. Ancak burada gözden kaçmaması gereken bir konu vardır. Çin'de üretilen ve arkasında Made in China yazan her ürün gerçekten Çin'in değildir. Düşük maliyetler sebebiyle büyük ölçekli teknoloji şirketleri üretimlerini Çin'de yaptırmaktadır. Bu sayede çok önemli karlar sağlamaktadır.²⁵⁵

Bu ucuz üretim ile her firmayı kendisine çekmesi 1990'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Çin gerçekten ucuz iş gücü ile birlikte üretim için oldukça elverişli bir ülke olarak anılmaktadır. Ancak Çin bu durumu kendi lehine çevirmeyi başarmış ve dünyanın en büyük firmaları ile anlaşmalar yaparak ürünlerini kendi ülkelerinde düşük maliyetle üretilmesi konusunda ikna ederek önemli bir başarı sağlamıştır. Böylelikle dünyanın en büyük firmalarını kendi ülkesinde çalışmaya ikna eden Çin dünya ekonomisinde yavaş yavaş büyüme göstermiştir.²⁵⁶

Çin, 1955 yılında Sovyetler Birliği'nden politika yönünden ayrı şekilde karar alma modeline geçince hedefindeki bölgelerden birisi de Orta Doğu olmuştur. Ancak bu dönemde Çin ile Orta Doğu'daki ülkelere birbirleri ile ilişkiler kursa da Çin'in o dönemdeki ekonomik gidişatı bugünkü gibi olmadığından ilişkilerini sürdürmemiştir. Bu anlaşmalar ilerleyen dönemlerde özellikle 1972 yılında Sovyetler ile arasının açılması ile Sovyet karşıtı tarafa geçmiş ve bu dönemde Mısır'da Sovyet karşıtı tarafa geçince iki ülke arasında ilişkiler kurulmuştur. Daha sonraki dönemlerde İsrail- Filistin konusunda Filistin yanında yer almış ve Orta Doğu tarafında kendisine bir yer edinmiştir. Çin'in Orta Doğu ile bu dönemde bu kadar yakınlık kurmasının sebebi ise sürekli artan petrol ihtiyacıdır. Bu bölgedeki ülkeler ile ilişkilerini yakın tutarak petrol ihtiyacı olduğu dönemlerde bu ülkelere hiçbir sorun yaşamadan petrol ihtiyacını karşılamak istemesidir.²⁵⁷

Çin, petrol ve doğalgaz olan ülkeler ile ilgili belirli politikalar izlemektedir. Bu politikalarından bazıları eğer bir ülkede bu kaynaklar varsa Çin bu ülkeler ile ilişkilerini en yüksek noktada tutmak istemektedir. Bunu da diplomasi yoluyla yapmaktadır. Yine bir diğer politika deniz üzerinden gelen petrolün Çin'e en hızlı ve güvenli şekilde ulaşması için yardım

²⁵⁵ M. Peköz (2014). *age.*, s. 305-306.

²⁵⁶ O. Şanlı & İ. Ateş (2020). "ABD-Çin Odaklı Ticaret ve Kur Savaşlarının Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri," *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), s. 76.

²⁵⁷ R. İzol & T. Öztürk (2016). *age.*, s. 96-97.

sağlamaktadır. Üçüncü olarak özellikle enerji konularında iki ülke iş birliği yaptıktan sonra iki ülkenin dışında üçüncü bir ülkeyi anlaşmayı bozabilme tehlikesine karşı işlerine sokmamaktadır. Dördüncüsü, ülkeler ile ilişkilerini yüksek seviyede tutarak kendisine karşı uygulanacak enerji ambargosu uygulanmasından kurtulmaktadır. Çin, bulunduğu konum sebebiyle Rusya gibi büyük enerji kaynakları olan devletlere daha yakın olsa da Orta Doğu uzun vadede daha etkili bir enerji bölgesi olarak görmektedir.²⁵⁸

2002 yılında çıkan SARS virüsü ise o dönemde hayatı kötüye sürükleyen bir dönem olarak kayda geçmiştir. Çin hükümetinin ülke içindeki belirli kopukluklardan dolayı virüsün uzun zaman boyunca dünya ile paylaşılmaması virüsün daha fazla ülkeye ve insana ulaşmasına sebep olmuştur. Bu virüs ekonomik olarak Çin'e zarar verse de ilerleyen dönemlerde G-8 ülkeler içine alınması konuşulmuştur. Sürekli gelişen ihracat rekorları ve sanayisi ile birlikte Çin bu dönemde geleceğin en büyük ülkeleri arasına gireceğini belli etmiştir.²⁵⁹

Çin'in Orta Doğu'daki ticari açıdan en önemli artış dönemi 2000'li yıllara denk gelmiştir. Çin, bu dönemde geliştirdiği politika olan daha geniş coğrafyalarda iş birliği yapılış konusu ile birlikte Orta Doğu ile ilişkiler sadece petrol ile sınırlı kalmamıştır. Ticari ilişkileri asıl olarak bu dönemde artış göstermiştir. 2005 yılında başlayıp 2009 yılına kadar 100 milyar dolar civarında bir ticaret yapılmış bu 2010 yılında ise 192 milyar dolar seviyesine çıkarak büyük bir artış göstermiştir. 2014 yılında ise bu seviyenin 313 milyar dolar civarında görülmektedir.²⁶⁰

2010'lu yıllardan sonra ABD özellikle teknolojik alanlarında büyük bir ilerleme göstermiş ve üretim ve ihracatını sürekli arttırmıştır. Ancak burada da Çin faktörü yine büyük önem taşımaktadır. ABD, teknolojik ürünleri üretiyor ancak bazı parçaları kendi üretmesi daha maliyetli olacağından ithal etmektedir. İthal ettiği ülke ise yine büyük oranda Çin'dir. Çin ile ABD'yi birbirleri ile ilişki kurmasının zorunluluk haline getiren ise ABD menşeli olan ancak üretim merkezlerinin Çin'de bulunduğu şirketlerdir. Bu şirketlerin büyüklüğü sebebiyle iki ülke zorunlu olarak birbirleri ile ticari konularda iletişim kurmak zorundadır.²⁶¹

Orta Doğu ülkeleri genellikle Çin'den işlenmiş ürünleri satın alırken bunların başında çeşitli sektörlerde kullanılmak üzere makine ve bu makinelerin parçaları, kıyafet tarzı ürünler,

²⁵⁸ R. İzol & T. Öztürk (2016). *age.*, s. 97.

²⁵⁹ N. H. Ekrem (2003) "G-8'den G-9'a Doğru Çin: Çin Siyasal Sisteminde Reform?", *Stratejik Analiz*, 4(39), s. 11-13.

²⁶⁰ Z. Çalışkan (2020). *age.*, s. 86.

²⁶¹ M. Peköz (2014). *age.*, s. 307-308.

altyapı gibi çalışmalara destek olması için üretilen demir yolu yapımı için kullanılacak ürünler bu sıralamanın başında gelmektedir. Çin ise bu ülkelerden daha çok işlemek için hammadde ürünleri satın almaktadır. Petrol, çeşitli cevherler, değerli topraklar ve değerli madenler bu ithalatın içindedir. Petrol haricindeki ticari gelişmeleri arttıran Çin, Orta Doğu'ya verdiği önem şu örnekle açıklana bilir, Çin ülkesinde ürettiği ve giderek dış piyasalarda da ilgi gören bir araba markasını ilk defa Çin dışında bir ülkede üretme kararı almış ve bu ülke ise İran olmuştur.²⁶²

Güncel verilere bakılacak olursa 2023 yılında Suudi Arabistan ile Çin arasındaki ticarete bakılacak olursa Çin, Suudi Arabistan'a 42,9 milyar dolar seviyesinde bir ihracat değerine ulaşmıştır. Diğer taraftan Suudi Arabistan ise Çin'e yaptığı ithalat miktarı ise 64,4 milyar dolar seviyesindedir. Suudi Arabistan tarafının 53,9 milyar dolarlık kısmını ham petrol oluşturmaktadır. Çin tarafından yapılan ihracatta ise en çok değer gören ürünler elektrikli aküler, otomobiller ve telefonlar oluşturmaktadır.²⁶³

İran ile Çin arasındaki güncel ticaret verilerine bakılacak olursa Çin'in İran'a yaptığı ithalat miktarı 2023 yılında 10 milyar dolar seviyesindedir. İran'ın Çin'e ithalat değeri ise 4.59 milyar dolar seviyesindedir. Çin'in İran'a sattığı en değerli ürünler araçlar için kullanılan parçalar ve yine araçlarda kullanılacak olan aksesuarlar oluşturmaktadır. Bu toplam ithalatın 1.17 milyar dolarını kapsamaktadır. İran'ın Çin'e ithal ettiği en iyi ürün ise Demir madeni olarak görülmektedir. 4.59 milyar dolarlık ithalatın 1,3 milyar dolarını demir madeni karşılamaktadır.²⁶⁴

Çin, Suudi Arabistan ve İran gibi bölgedeki etkin ve güçlü devletler ile özellikle ticaret ve enerji konularındaki ilişkilerini yüksek seviyede tutmaktadır. Bunu etkin şekilde sağlamanın sebeplerinden en önemlilerinden bir tanesi bu ilişkiler kurulurken Çin'in bu ülkelerin içişlerine karışmama teminatı vermesidir. Bu teminat ile ülkeler daha rahat ve etkili şekilde anlaşmalar yapmaktadır. Çin'in artan petrol ihtiyacına karşılık Suudi Arabistan sadece kendi başına %15'lik kısmını karşılamaktadır. Suudi Arabistan haricinde Çin bölgedeki diğer petrol üreticisi olan ülkelerinde ihracat sırasında ilk sıralarda yer almaktadır. Çin sadece bu bölgelerde petrol ithal edip geri çekilmemekte bu ülkelere özellikle teknolojik ürünlerin satılması konusunda da etkili şekilde ticaretler yapılmaktadır. Yine bu ülkeler ile karşılıklı iş

²⁶² Z. Çalışkan (2020). *age.*, s. 87-88.

²⁶³ OEC, "China / Saudi Arabia Trade Profile," *The Observatory of Economic Complexity*, [Erişim Tarihi: 02.06.2025, <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/sau>].

²⁶⁴ OEC, "China / Saudi Arabia Trade Profile," *The Observatory of Economic Complexity*, [Erişim Tarihi: 02.06.2025, <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/irn>].

konusunda anlaşmalar yapılmakta ve sadece Dubai’de 3000’den fazla Çinli şirketler varlığını sürdürmektedir. Bu şirketlerde ve diğer Dubai’deki şirketlerde 200.000 Çinli işçinin çalıştığı bilinmektedir.²⁶⁵

Ancak tüm bu ticaret alışverişinden sonra ABD dış ticaret açığı arttığı için bu ülkede önemli bir faktör haline gelmiştir. Bu konudaki en sert tepkiyi ise Donald Trump vermiştir. Daha ABD başkanı seçilmeden önce bile bu konu hakkında çalışmalarını söylemiş ve göreve geldikten sonra ise Çin’in ticaret alanında yaptıklarına soruşturmalar açarak Çin’i durdurmaya çalışmıştır. Bununla da kalmamış Çin’den gelen ürünlere yüksek vergiler uygulamıştır.²⁶⁶

ABD’nin Çinli telefon üreticisi şirketi olan Huawei için yaptırım kararı almasıdır. Günümüzde en büyük telefon üreticisi şirketlerinden birisi olan Huawei ABD tarafından bilgileri izinsiz olarak Çin ile paylaştığı gerekçesi ile ambargo uygulanmasına karar vermiştir. Huawei şirketi bu iddiayı yalanlasa da ABD tarafı bu iddiasını sürdürmektedir. Ambargo uygulanmasındaki diğer sebep ise ABD’nin İran’a uyguladığı yaptırımları delmek için kullanıldığını söylemiştir. Bu iki iddiada hala ileri sürülmekte ve bu konu çözüme kavuşturulamamıştır. Huawei şirketine hala ambargo uygulanmaya devam etmektedir.²⁶⁷

ABD, Çin’in toplada 50 milyar dolar değeri olan ve toplamda 1333 teknolojik ürününe %25 vergi koyarak iki ülke arasındaki ticaret konusunda savaşı başlatmıştır. ABD’nin bu tutumuna karşı Çin hemen karşılık göstermiş yine ABD gibi toplam değeri 50 milyar dolar olan 106 ürününe vergi koymuştur. Bu burada kalmamış iki ülke çeşitli dönemlerde karşılıklı olarak vergi koymaya devam etmiştir. 2018’de iki ülke bu konu hakkında toplanıp karar almak istemiştir. Bu dönemde 90 günlük bir karar alınmış ve iki ülke vergi savaşını durdurmuştur. 2019’da Trump bir tweet atarak Çin’in ABD’ye uyguladığı tarım için olan vergileri kaldırmasını istemiştir. Bu isteğinin sebebinin ise belli bir düzeyde anlaşmalarını bu sebepten dolayı bu vergiyi kaldırmasını istediğini söylemiştir.²⁶⁸

ABD ile Çin’in güncel ticaret seviyesine bakıldığı zaman Çin’in ABD’ye ihracatı 436 milyar dolar seviyesindedir. Bu ihracatın 54 milyar dolar kadarını ise teknolojik ürünler oluşturmaktadır. ABD ise bu ihracat karşılığında karşılık 154 milyar dolar seviyesindedir. Bu miktarın 15 milyar dolarlık kısmını soya fasulyesi oluşturmaktadır.²⁶⁹

²⁶⁵ R. İzol & T. Öztürk (2016). *age.*, s. 98-99.

²⁶⁶ C. Pekcan (2019). *age.*, s. 106-107.

²⁶⁷ C. Pekcan (2019). *age.*, s. 108.

²⁶⁸ C. Pekcan (2019). *age.*, s. 107-108.

²⁶⁹ OEC, “China / Saudi Arabia Trade Profile,” *The Observatory of Economic Complexity*, [Erişim Tarihi: 02.06.2025, <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/usa>].

Günümüzde Suudi Arabistan ve Çin'in ilişkilerinde önemli bir engel vardır. Amerika Birleşik Devletleri her ne kadar Çin ile Suudi Arabistan ticaret alanının ikili ilişkilerde iyi durumda olsalar da bu ilişki ticaretten öteye geçememektedir. Suudi Arabistan ile ABD büyük ticaret anlaşmalarının yanında özellikle silah anlaşmaları, turizm ve enerji gibi konularda dünyanın en büyük anlaşmaları yapılmıştır. Bu sebeple Suudi Arabistan, ABD tarafına daha yakın durmaktadır. Son dönemlerde Çin'in bölgede etkinliğini artırma çabaları da ABD tarafından bir tehdit olarak algılanmaktadır.²⁷⁰

Burada Çin Halk Cumhuriyeti'nin "Bir Yol Bir Kuşak" projesi ile birlikte İran'a öncelik vermesi ve enerji ithalatında önemli miktarda ithalat yapması Suudi Arabistan tarafından iyi karşılanmamaktadır. Ancak Çin'in bölgede etkin olması ABD ile Suudi Arabistan arasında olabilecek herhangi bir sorunda ikinci devlet olarak Çin'e yakınlaşacağını bilmek iki taraf içinde güven vermektedir.²⁷¹

Çin'in günümüzde İran ile ilişkileri ise Suudi Arabistan'dan daha iyidir. Bunun sebebi ise İran'a batılı devletlerin uyguladığı ambargolardan dolayı oluşan boşluğu Çin'in doldurmasıdır. Çin, Orta Doğu'da kendine yer edinmek istemekten İran bunun için oldukça büyük bir fırsat olmuştur. Nükleer konusunda batı ile sürekli sorunlar yaşayan İran'a Çin tarafı bir şey dememiş hatta teknoloji konusunda yardımlarını iletmişlerdir. Yine batının ambargolarına katılmamış ve ticaret ilişkilerini daha arttırarak devam ettirmiştir. Bu yatırımları çeşitli alanlarda uygulanacağı söylenmiştir.²⁷²

²⁷⁰ M. H. Özev (2020). *Son Dönem Suudi Arabistan - Çin İlişkileri*, OrtaDoğu Analiz, 11(94), s. 79.

²⁷¹ M. H. Özev (2020). *age.*, s. 79.

²⁷² B. Doster (2016). Çin'in Avrasya ve Ortadoğu Politikaları, *Teori Dergisi*, (315), s. 48-49.

SONUÇ

Bu çalışma, Orta Doğu'daki iki önemli devlet olan İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabete, ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi dünyada lider olmaya çalışan iki devletin yaklaşımını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma kapsamında Çin'in ekonomiyi temel alan ve diplomatik araçlar kullanarak ilişkileri geliştirmesi ile ABD'nin güvenlik ve askeri politikaları benimsemesi karşılaştırılmıştır.

İran ve Suudi Arabistan, uzun yıllardan beri ideolojik, mezhepsel ve bölgesel olarak bir rekabet içindedir. Son dönemlerde İran ve Suudi Arabistan'ın ilişkilerindeki yumuşamada ise dış aktörlerin rolü büyük önem taşımaktadır. Farklı araçlar kullanan büyük güçlerin farklı sonuçlar sağlayıp sağlayamadığı sorusu önem kazanmıştır.

Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre, Çin'in Orta Doğu bölgesinde bulunmasındaki ağırlıklı olan amacı bölge ülkeler ile birlikte ekonomik iş birliği, ticaret ve enerji gibi yatırımlar yapmaktır. Çin, özellikle bölgedeki iki lider olmak isteyen devlet ile ilişkileri bu yatırımlar etrafında kurmuştur. Bu politikaların dışına çıkarak askeri ve güvenlik politikaları izlememiştir. Çin'in bu yaklaşımı ile birlikte ülkeler daha etkin şekilde anlaşmaları kabul etmişler ve ikili ilişkilerini geliştirmişlerdir.

Çin, İran ve Suudi Arabistan arasındaki olumsuz sürece doğrudan güvenlik politikaları çerçevesinden karışmamasından dolayı iki ülkeyi ortak bir paydada buluşturma imkanı bulmuştur. Bu durum ise Çin'in iki ülke arasında arabuluculuk yapmasını güçlendirmiştir.

ABD ise bölgede Çin'in tam tersi bir politika izleyerek bölgede güvenlik ve askeri politikalarını ön planda tutmaktadır. ABD, bölgede uzun yıllardır varlığını sürdürmekte ve özellikle Suudi Arabistan ile savunma anlaşmaları yaparak İran'ı bölgeden egale etme politikası benimsemiştir. Bu yapılan anlaşmalar ile birlikte İran tarafı tehdit unsuru olarak görülmüş ve bölgedeki olumsuzluk giderek daha derin bir sorun haline gelmiştir.

ABD'nin bölgedeki varlığı ve takındığı tutum ile birlikte bölgede güvensizlik hakim olmuştur. Son dönemlerdeki ABD ve Suudi Arabistan'ın yakın ilişkileri İran'ın Suudi Arabistan'ı kendisine bir tehdit olarak görmesine sebep olmuştur. Bu sebeple İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet güvenlik ve askeri kaynaklı bir rekabet olarak sürmektedir.

Bu çalışmanın hipotezi, "Çin'in ekonomik bütünleşme ve arabuluculuk çabaları, İran–Suudi ilişkilerini yumuşatırken; ABD'nin bölgedeki askerî ittifak stratejisi iki ülke arasındaki güven sorunlarını canlı tutmaktadır." şeklinde ortaya koyulmuştur. Araştırma bulgularına bakıldığı zaman hipotezin büyük ölçüde doğrulandığını göstermektedir. Çin'in bölgedeki

ekonomiyi ön plana çıkaran yaklaşımı ile birlikte İran ve Suudi Arabistan rekabeti askeri rekabeti arttıran bir etki yaratmamış tam tersi şekilde tarafların belli ortak noktalar bularak bir ilişki ortamı kurulmaya çalışılmıştır. Çin'in bölgedeki ekonomik rolü ile birlikte bölgedeki gerilimi belirli ölçüde sabit tutulmasına katkı sağlamıştır.

Çin'in politikalarına karşılık ABD tam tersi bir tutum içindedir. İzlediği politikalar ile birlikte bölgenin sürekli güvensizlik içinde kalmasına sebep olmuştur. ABD'nin son dönemlerde İran'a karşı politika izlemesi ve Suudi Arabistan'ı desteklemesi bölgedeki iki devletin ilişkilerine olumsuz etki yaratmıştır. Birbirlerini tehdit unsuru olarak gören iki devlet gerilimin hala günümüzde dahi devam etmesine neden olmuştur.

Bu sebeple hipotezin çeşitli boyutları elde edilen bulgularla desteklenmiş ve hipotezin doğruluğu belli ölçüde sağlanmıştır.

Bu çalışmadaki araştırma sorusu ise "Ekonomi odaklı Çin etkisi ile güvenlik odaklı ABD etkisi arasındaki fark, İran-Suudi ilişkilerinin yönünü ne yönde değiştirmektedir?" şeklinde belirlenmiştir.

Araştırma sonunda toplanan bulgular ile birlikte Çin'in etkisi ile birlikte İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerde olumlu şekilde gelişmeler gözlemlenmiş iki ülke diyalogları artmıştır. Çin'in bu politikaları iki ülke arasında karşılıklı kazanımların elde edilmesine yol açacak gelişmeler sağlamaktadır. Bölgedeki olaylara güvenlik politikası ile bakan ABD ise İran ve Suudi Arabistan ilişkilerini kırılgan ve güvensizlik ortamına sürüklemektedir. Dolayısıyla buradan anlaşılacağı gibi dünyada lider olmak isteyen iki büyük güç ABD ve Çin'in bölgede uyguladıkları farklı politikalar ve araçlarla birlikte İran ve Suudi Arabistan ilişkilerini doğrudan etkilemiştir.

Sonuç olarak ise Çin'in uyguladığı ekonomi politikaları bölgede özellikle İran ve Suudi Arabistan arasında olumlu şekilde sonuç almıştır. Bunun tam tersi şekilde yol alan ABD ise güvenlik politikalarını ön planda tutarak bölgenin güvensiz bir ortam olarak kalmasına sebep olmuştur.

Bu çalışma, sadece İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin dinamikleri değil aynı zamanda büyük güçlerinde kendi uyguladıkları farklı politik araçlarla birlikte nasıl farklar oluşturduğu üzerinden konuyu ele alarak literatüre katkı sağlamaktadır. Çalışmada sadece iki ülke üzerinde değil de diğer ülkelerin bölgeye nasıl etki ettikleri ve bu süreçte yaşanan olayların ilişkilere etkileri mevcut çalışmalara alternatif bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Tüm bu çalışma boyunca bu ülkelerin ilişkileri incelenmiş çeşitli alanlardaki etkinlikleri ilişkilerin olumlu ve olumsuz dönemleri, uygulanan politikalar, yaşanan olaylar ve bu olayların etkileri incelenmiştir. Sonuç olarak bir devlet dün düşman olarak gördüğü bir ülkeyi bugün dost, dün dost olarak gördüğü ülkeyi ise bugün düşman olarak görebilmektedir. Diğer coğrafyalarda olduğu gibi Orta Doğu coğrafyasında da asıl önemli olan dış politikada faktörü devletlerin birbirleri ile olan çıkar ilişkileridir. Tüm bu çalışma boyunca bu ülkelerin birbirleri ile olan ilişkileri incelenmiştir. Çeşitli alanlardaki etkinlikleri ilişkilerin olumlu ve olumsuz dönemleri, uygulanan politikalar, yaşanan olaylar ve bu olayların etkileri analiz edilmiştir. Sonuç olarak devletlerarasındaki ilişkilerin dönemsel ve liderler açısından farklı olması sebebiyle farklı zamanlarda farklı politikalar görülmektedir. Diğer coğrafyalarda olduğu gibi Orta Doğu coğrafyasında da kurulan ilişkilerde asıl önemli olan liderlerin dış politika kararları alırken gösterdiği politik söylem ve uygulamalarıdır.

KAYNAKÇA

- Ağçoban, S.** (2020). Postmodernizm açısından Şii-Sünni yakınlaşmasının değerlendirilmesi. *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 241.
- Akbal, Ö.** (2019). *ABD Suudi Arabistan siyasi ilişkileri: Bir uluslararası politika teorisi incelemesi*. Nobel Yayınları.
- Akdoğan, İ.** (2020). *Bağımlılık ve bağımsızlık arasında Suudi Arabistan: Ortadoğu'da güvenlik arayışı*. Kadim Yayınları.
- Akdoğan, İ.** (2016). İran devriminden Arap Baharına Suudi Arabistan-İran ilişkileri. *Ortadoğu Analiz*, 8(73), 17.
- Alaaldin, R.** (2019). *Shaping the Political Order of the Middle East: Crisis and Opportunity*. Istituto Affari Internazionali (IAI).
- Alagöz E. A.** (2016). "Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi", *The Turkish Yearbook of International Relations*, (47), s. 59-78.
- Alimcan, A.** (2021). *Çin- İsrail İlişkileri*, Matbuat Yayın Grubu.
- Alkış, M.** (2023). "Çin Dış Politikasında Orta Doğu'nun Yeri", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(27), 40-54.
- Alperen, Ü.** (2019). "Çin'in Nükleer Politikası: Ulusal Çıkar ve "Sorumlu Büyük Güç" Arasındaki Denge", *İran Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 11-35.
- Amerongen, O.** (1980). *Economic Sanctions as a Foreign Policy Tool?*, *International Security*, Vol. 5, No. 2.
- AP News.** (2025). "Trump'ın gümrük vergileri: Ticaret savaşına giden yolun zaman çizelgesi.", [Erişim tarihi: 10 Mart 2025, <https://apnews.com/article/tariffs-timeline-trade-war-trump-canada-mexico-china-a9d714eea677488ef9397547d838dbd0>].
- Arı, T.** (2012). *Geçmişten günümüze Orta Doğu: Siyaset, savaş ve diplomasi*. MKM Yayınları.
- Arı, T.** (2007). *Irak, İran, ABD ve petrol*. Alfa Yayınları.
- Arıkan, P.** (2016). Ulusal çıkar çatışması ve mezhepsel kutuplaşma arasında İran-Suudi Arabistan gerginliği. *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, (38), 4-5.
- Armaoğlu, F.** (2018), *20. Yüzyıl Siyasi Tarih (1914-1995)*, Kronik Yayınları.

- Aslan, H. K.** (2014). “Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti’nin Ortadoğu Politikası”, *Akademik Orta Doğu*, 9(1), 35.
- Ayhan, V.** (2009). *Ortadoğu ve petrol*. Dora Yayınları.
- Banerjea, U.** (2015). “Revolutionary Intelligence: The Expanding Intelligence Role of the Iranian Revolutionary Guard Corps”, *Journal of Strategic Security*, 8(3), 93–106.
- BBC (2023)**, “İran 7 Yıl Aradan Sonra Suudi Arabistan’daki Büyükelçiliğini Yeniden Açtı”, [Erişim Tarihi: 18.11.2024, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c8vy9n97nv8o>].
- Bhutani, S.K.** (1994). "China under Mao Zedong", *World Affairs: The Journal of International Issues*, Cilt: 3, No: 1.
- Bloomberg.** (2023). “BRICS’e kabul edilen petrol devi ülkelerin ekonomik gücü.” [Erişim tarihi: 25 Kasım 2023, <https://www.bloomberght.com/brics-e-kabul-edilen-petrol-devi-ulkelerin-ekonomik-gucu-2337258>].
- Bloomberg HT** (2025), “ABD, İran’daki 3 nükleer tesisi vurdu.”, [Erişim Tarihi: 22.06.2025, <https://www.bloomberght.com/abd-irandaki-3-nukleer-tesisi-vurdu-3751031>].
- Cleveland, W. L.** (2008). *Modern Ortadoğu tarihi* (M. Harmancı, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Cordesman, A. H.** (2018). *Military spending: The other side of Saudi security* (Center for Strategic & International Studies Report), [Erişim Tarihi: 24.05.2025, <https://www.csis.org/analysis/military-spending-other-side-saudi-security>].
- Council on Foreign Relations.** (2023). *Iran’s Revolutionary Guards*. Council on Foreign Relations. [Erişim tarihi: 2.11.2025, <https://www.cfr.org/background/irans-revolutionary-guards>].
- Çakı, C., & Fidan, Y.** (2020). Çin propagandasında Çin-Tayvan ilişkilerinin sunumu: Mao Zedong dönemi üzerine inceleme. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 185-202.
- Çalışkan, Z.** (2020). *Çin’in küresel stratejisinde Orta Doğu*. Matbuat Yayın.
- Çapar, G., & Koç, E.** (2022). İran ve Suudi Arabistan ilişkilerindeki çatışma dinamikleri: Bölgesel güç mücadelesinin kimlik perspektifinden incelenmesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 43(1), 26.
- Çelik H.** (2020). “Çin’in Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 25(97), 31-46.

- Çeviker, L.** (2002), Dünya Gündeminden: Çin, *Stratejik Analiz*, 3(30), 69-70.
- Çiçek, M.** (2014). Çin-ABD rekabetinde gelişen Çin-AB ilişkileri. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 2(2), 1-40.
- Çomarlı, E., & Türkman, S.** (2020). İran ve Suudi Arabistan'ın dış politika arayışları ve güç mücadelesine genel bir bakış. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 194.
- Demir, E.** (2020). ABD'nin Biden dönemi Çin politikası: Asya'ya dönüş 2.0? *Cappadocia Journal of Area Studies*, 2(2), 232-248.
- Demir, M. A.** (2021). *Bölgesel hegemonya olma arayışı çerçevesinde İran-Suudi Arabistan rekabeti* (Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Deniz, T.** (2016). Yeni umutların ışığında tarihi İpek Yolu coğrafyası. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (34), 195-202.
- Doster, B.** (2016), Çin'in Avrasya ve Ortadoğu Politikaları, *Teori Dergisi*, (315), 39-51.
- Edinger, L. J.** (1963). *Military Leaders and Foreign Policy-Making, World Politics*, Vol. 15, No. 3.
- Ekrem, E.** (2001), ABD'de ki Terör Saldırısı Sonrası Çin'in Tutumu, *Stratejik Analiz*, 2(19), 82-88.
- Ekrem, N. H.** (2000), Çin - İran İlişkileri ve Çin'in İran'a Yönelik Enerji Politikaları, *Stratejik Analiz*, 1(7), 48-54.
- Ekrem, N. H.** (2003), Bölgesel Değerlendirme: Çin, *Stratejik Analiz*, 4(39), 11-13.
- Ensari, M.** (2020, 5 Nisan). 75 yıllık Suudi Arabistan-ABD ilişkilerinin dönüm noktaları. *Independent Türkçe*, [Erişim Tarihi: 12.08.2024, <https://www.indyturk.com/node/138521/d%C3%BCnya/75-y%C4%B1ll%C4%B1k-suudi-arabistan-abd-ili%C5%9Fkilerinin-d%C3%B6n%C3%BCm-noktalar%C4%B1>].
- Erdem, G.** (2017). Bağlantısızlıktan bağımlılığa: Nasır döneminde Mısır-SSCB ilişkileri. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 48, 79.
- Erkan S. & Yüce M.** (2020). "Çin Dış Politikasında Ortadoğu'nun Değişen Konumu: Arap Baharı Sonrası Bölgesel Gelişmeler Üzerinden Bir Analiz", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(11), s. 11-44.

Euronews. (2020). “İran Devrim Muhafızları Ordusu ne kadar güçlü? Faaliyetleri neler?” [Erişim tarihi: 21 Kasım 2024, <https://tr.euronews.com/2020/01/07/abd-nin-teror-orgutleri-listesine-aldigi-iran-devrim-muhafizlari-ordusu-nedir>].

Euronews (2023), “Savaşın Eşiğinden Dostluğa’: İran ile Suudi Arabistan Arasındaki İlişkilerin Tarihçesi, [Erişim Tarihi: 18.11.2023, <https://tr.euronews.com/2023/04/06/savasin-esiginden-dostluga-iran-ile-suudi-arabistan-arasindaki-iliskilerin-tarihcesi>].

Gavin, J. G. (1989). *Economic Sanctions and Foreign Policy Decision-Making*.

Global Firepower (2025), “2025 Military Strength Ranking”, [Erişim Tarihi: 12.11.2025, <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>].

Göçer, İ., & Çınar, S. (2015). Arap Baharı’nın nedenleri, uluslararası ilişkiler boyutu ve Türkiye’nin dış ticaret ve turizm gelirlerine etkisi. *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(10), 51-56.

Guzansky, Y., & Orion, A. (2017). *Slowly but Surely: Growing Relations between Saudi Arabia and China*. Institute for National Security Studies (INSS).

Gündoğan, Ü. (2010). *İran ve Ortadoğu*. Adres Yayınları.

Hakimi, R. (2019). 2001 sonrası Suudi Arabistan ile İran’ın bölgesel rekabetinin Afganistan üzerindeki etkisi (Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü).

Harold, S. W., & Nader, A. (2012). *China and Iran: Economic, Political, and Military Relations*. RAND Corporation.

Hufbauer, G. C., Schott, J. J. & Elliott, K. A. (1985). *Economic Sanctions Reconsidered: History and Current Policy*, Institute for International Economics.

Indyturk (2020), 75 yıllık Suudi Arabistan-ABD ilişkilerinin dönüm noktaları. (t.y.), [Erişim Tarihi: 26.02.2024, <https://www.indyturk.com/node/138521/dünya/75-yillik-suudi-arabistan-abd-iliskilerinin-dönüm-noktaları>].

İşık, H. M. (2009). Yasama erkinde karar verme süreci. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(8–11), 15.

İşbilen, E. (2008). *Nükleer satranç: İran’ın nükleer politikası ve Türkiye*. Ozan Yayıncılık.

İzol, R., & Öztürk, T. (2016). *21. yüzyılda Orta Doğu: Bölgesel politikalar, uluslararası sorunlar, küresel aktörler*. Seçkin Yayınları.

İzzeti, İ. (2005). *İran ve bölge jeopolitiği*. Küre Yayınları.

- Jarzabek, J.** (2017). All the money can buy: The Saudi Arabian armed forces. *Polskie Towarzystwo Studiów Międzynarodowych*, 25(4), 165–169.
- Karadaş, B.** (2022). ABD dış politikasında Çin: Donald Trump dönemi. *Türkiye Politik Çalışmalar Dergisi*, 2(1), 47-57.
- Kaya, M.** (2019). ABD - Çin ticaret savaşları ve Türkiye. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 18-30.
- Kepsutlu, B.** (2022). *Amerika'nın Ortadoğu politikası: 90'lardan bugüne, başkandan başkana Ortadoğu politikası*. İnkılap Yayınları.
- Kerr, D.** (2025). "Trump, TikTok'un ABD yasağını üçüncü kez erteledi." *The Guardian*. [Erişim tarihi: 25 Mayıs 2025, <https://www.theguardian.com/technology/2025/jun/19/third-tiktok-ban-extension-trump>].
- Kılıç, H.** (2020). İran-Suudi Arabistan ilişkileri ve Arap Baharı. *Ahi Evran Akademi*, 1(2), 113-114.
- Kibaroğlu, M.** (2003), Ortadoğu ve Kitle İmha Silahları, *Avrasya Dosyası*, 9(4), s. 107-125.
- Kocatepe, D.** (2017). Suudi Arabistan-İran rekabeti: Mezhep görünümlü çıkar çatışması. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 68-69.
- Koç, E.** (2020). *Ortadoğu siyasetinde İran ve Suudi Arabistan ilişkileri: Devlet, kimlik, mezhep ve rol*. Dora Yayınları.
- Köse, T.** (2008). *İran'ın nükleer programı ve Orta Doğu siyaseti: Güç dengeleri ve diplomasinin imkânları*. SETA Yayınları.
- Kutluay Tutar, F., & Bahsi Koçer, F. Ş.** (2019). Çin'in yeni İpek Yolu projesi: Bir Kuşak Bir Yol. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(17), 618-626.
- Lawal, S.** (2024). "Xi ve Biden görüşmesi: Tayvan'a yönelik gümrük vergileri ve ABD-Çin ilişkilerinin durumu." Al Jazeera. [Erişim tarihi: 20 Mart 2025, <https://www.aljazeera.com/news/2024/11/16/xi-biden-meet-tariffs-to-taiwan-what-ails-us-china-ties-as-trump-looms>].
- Lons, C.** (2024). *East Meets Middle: China's Blossoming Relationship with Saudi Arabia and the UAE*. European Council on Foreign Relations (ECFR).

Louer, L. (2023). *Sünniler ve Şiiiler: Bir ihtilafın siyasi tarihi* (B. Özkul, Çev.). İletişim Yayınları.

Managt Socio Human, I. R. J. (2020). “*Determinants of Foreign Policy Decision-Making. Isara Solutions*”, 11(2), 194.

Matinjavid, M. (2020). *İran ve Suudi Arabistan ilişkileri: Kimlik, güç, rekabet ve uyumsuzluk*. Nobel Bilimsel Eserler.

Morgenthau, H. J. (1970). *Uluslararası politika: Cilt 1*. Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.

Nagiyev, Y. (2021). Suudi Arabistan-İran rekabetinin Suriye iç savaşına etkisi. *UPA Strategic Affairs*, 2(1), 115.

OECD. (t.y.). China / Saudi Arabia trade profile. *The Observatory of Economic Complexity*. [Erişim Tarihi: 2 Haziran 2025, <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/irn>].

OECD. (t.y.). China / Saudi Arabia trade profile. *The Observatory of Economic Complexity*. [Erişim Tarihi: 2 Haziran 2025, <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/sau>].

OECD. (t.y.). China / USA trade profile. *The Observatory of Economic Complexity*. [Erişim Tarihi: 2 Haziran 2025, <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/usa>].

Oktav, Ö. Z. (2011). *Basra Körfezi'nin değişen dinamikleri: İran-ABD, Suudi Arabistan ilişkileri*. Beta Yayınları.

Olkan, K. B. (2021), Çin - ABD İlişkilerinde Güvenlik İkilemi: Tayvan Sorunu, *Journal of Business Innovation of Governance*, 4(1), s. 27- 41.

Onay, Y. (2007). *Euro - dolar savaşı kurbanı iki ülke: ABD ve İran*. Neden Kitap.

Oran, B. (2018), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, İletişim Yayınları.

Özdağ, Ü. (2012), Nükleer Bir İran ve Türkiye - İran Dengesinin Bozulması, *21. Yüzyıl Dergisi*, (41), s. 54 – 56.

Özdaşlı, E. S. (2014, Kasım 18). Çin'in gölge politikası: Uluslararası sistemde paralel yapılar ve yeni İpek Yolu ekonomik kuşağı. *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*. [Erişim tarihi 1 Temmuz 2025, <https://21yyte.org/cin-halk-cumhuriyeti/cinin-golge-politikasi-uluslararasi-sistemde-paralel-yapilar-ve-yeni-ipek-yolu-ekonomik-kusagi/7863>].

- Özdemir, Ö.** (2019). *Arap Baharı sürecinde Suriye ve terör örgütlerinin süreç üzerindeki etkileri* (Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Özel Özcan, M. S., & Şahin, E.** (2025). Orta Doğu topraklarında “İsrail sorunu”nu analiz etmek. *Akademik Hassasiyetler / The Academic Elegance*, 12(27), 6.
- Özev, M. H.** (2016). İran-Suudi Arabistan ilişkileri, 1932-2014. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 66(1), 94-95.
- Özev, M. H.** (2020), Son Dönem Suudi Arabistan - Çin İlişkileri, *Ortadoğu Analiz*, 11(94), 76-79.
- Özgür, S.** (2006). *Geleceğe yönelen tehdit: Kitle imha silahları*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Öztürk, O. M., & Sarıkaya, Y.** (2006). *Kaosa doğru: İran güncel İran incelemeleri*. Fark Yayınları.
- Pekcan, C.** (2019), *Çin Dış Politikası ve ABD ile İlişkiler*, Dora Basımevi.
- Peköz, M.** (2014). *Küresel güçlerin çatışma merkezi Asya ve yükselen Çin*. Pales Yayın.
- Sağsen, İ., & Uçgan, N.** (Ed.). (2021). *Dış politikada karar alma modellerinden uygulamaya*. Nobel Yayınları.
- Sander, O.** (2017), *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e*, İmge Kitapevi.
- SIPRI.** (2025, Haziran 17). Nuclear risks grow as new arms race looms: New SIPRI yearbook out now. *Stockholm International Peace Research Institute*. [Erişim tarihi 1 Temmuz 2025, <https://www.sipri.org/media/press-release/2025/nuclear-risks-grow-new-arms-race-looms-new-sipri-yearbook-out-now>].
- Silahçioğlu, D.** (2006). *ABD/İsrail - İran denklemi ve Türkiye*. Günizi Yayıncılık.
- Sputnik Türkiye.** (2023). Dünyanın en güçlü 30 ordusu. [Erişim tarihi: 25 Kasım 2024, <https://sputniknews.com.tr/20230124/dunyanin-en-guclu-30-ordusu-1066119753.html>].
- Swistek, G.** (2012). *The Nexus Between Public Diplomacy and Military Diplomacy in Foreign Affairs and Defense Policy*, Connections, Cilt 11, Sayı 2, Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes Yayınları.
- Şanlı, O., & Ateş, İ.** (2020). ABD-Çin odaklı ticaret ve kur savaşlarının dünya ekonomisi üzerine etkileri. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 75-101.

- Şeker, Ş.** (2022). İran ve Suudi Arabistan dış politikasında enerjinin etkisi. *Ortadoğu Etütleri*, 14(1), 121.
- Şen, A. & Akşin, D.** (2002), 11 Eylül Sonrası Anti-Amerikanizm Gölgesinde ABD – Arap İlişkileri, *Stratejik Analiz*, 3(31), s. 79.
- Şen, G.** (2017), *Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri*, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM).
- Şen, G.** (2018). *Devrimden günümüze İran'ın ABD politikası: Tarihsel bir analiz* (Doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi). ODTÜ Yayıncılık.
- Şengöz, M.** (2024), “Liderler ve Rejimlerin Ülkelerin Dış Politika Strateji ve Pratiklerine Etkisi”, *Journal of Economics and Political Sciences*, 4(2), s. 107-120.
- Tamer, C.** (2022). *İran İslam Cumhuriyeti'nde kimlik inşası süreci ve mehdilik*. Akçağ Yayınları.
- Tarik, R.** (2019). Sünni ve Şii İslam: Modern çatışmanın tarihsel bağlamı. *Bitlis İslamiyat Dergisi*, 1(1), 74.
- Tekdal Fildiş, A.** (2012). Birleşmiş Milletler'in taksim kararı ve İsrail Devleti'nin yaratılışı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 344.
- Tekdemir, M., Biçen, F. Z., & Tekdemir, A.** (2023). Arap milliyetçiliği ve 1967 Arap-İsrail savaşı. *Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 127.
- TRT Haber,** (2025). Los Angeles olayları, ABD'nin Meksika'dan aldığı bölgenin geçmişi ve etnik yapısını gündeme getirdi. *TRT Haber*. [Erişim tarihi: 25 Haziran 2025, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/los-angeles-olaylari-abdnin-meksikadan-aldigi-bolgenin-gecmisi-ve-etnik-yapisini-gundeme-getirdi-910131.html>].
- Türkiye Diyanet Vakfı.** (t.y.). Şia. *TDV İslam Ansiklopedisi*. [Erişim tarihi: 02.11.2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sia>].
- Türkman, S.** (2007). *ABD, Orta Doğu ve Türkiye*. Nobel Yayınları.
- Uyar, M.** (1999). Şii siyasi düşüncesinin şekillenmesi. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2(5), 306.
- Wallin, Matthew** (2015). Military Public Diplomacy: How Armed Forces Shape Foreign Policy Outcomes, *The Hague Journal of Diplomacy*.
- Wallin, M** (2015). Military Public Diplomacy: How Armed Forces Shape Foreign Policy Outcomes, *The Hague Journal of Diplomacy*.

Yamada, M. (2015). *Islam, Energy, and Development: Middle Eastern Perspectives*. Routledge.

Yavuz, B. (2011), “Liberal Demokrasilerde Medya ve Kamuoyunun Dış Politika Karar Alma Sürecine Etkisi”, *Erciyes İletişim Dergisi*, 2(2), 68-80.

Yeşiltaş, M., & Öncel, R. (2020). *Ortadoğu’da güvenlik, savunma ve silahlanma*. SETA Kitapları.

Yetiv, S. A. (2007). *Crude Awakenings: Global Oil Security and American Foreign Policy*. Cornell University Press.

Yılmaz, A. (2013). *Küresel dünyada uluslararası ilişkiler: Teori – Temel kavramlar – Yeni gelişmeler*. Kadim Yayınları.

Yaralıoğlu, K. (2010). *Karar verme yöntemleri*. Detay Yayıncılık.

Yürük, R. (2020). *İran İslam devrimi: 2500 yıllık monarşinin yıkılışı*. Urzeni Yayınevi.